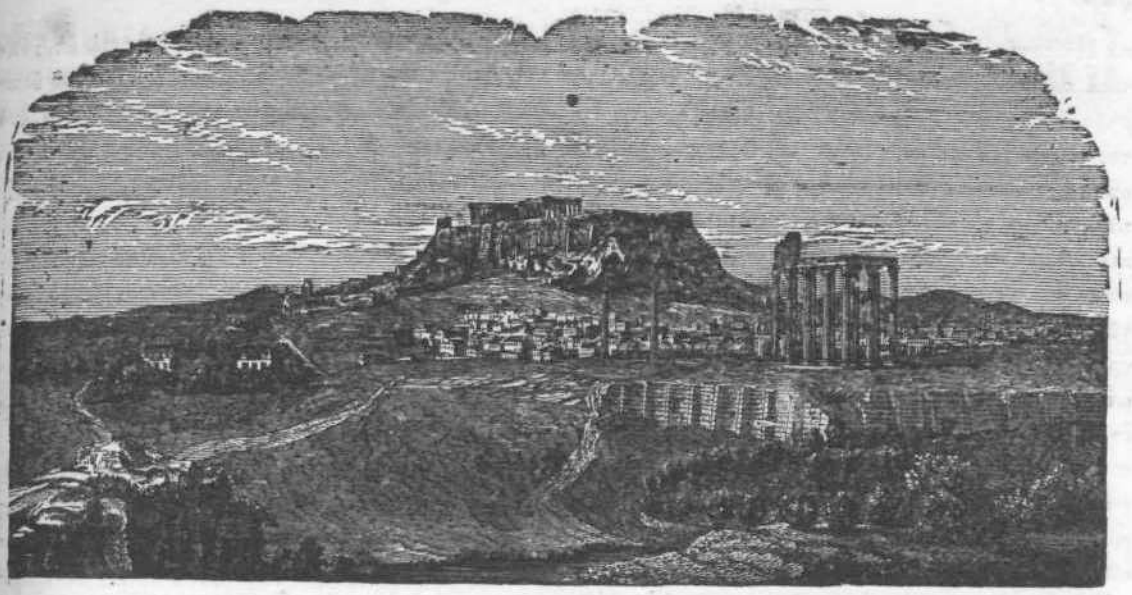

ΠΑΝΔΩΡΑ.

1 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ, 1870. ΤΟΜΟΣ ΚΑ'. ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 491

ΠΕΡΙ

ΤΩΝ ΝΑΥΤΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ

ΤΩΝ ΡΟΔΙΩΝ (*).

ΕΠΟΜΕΝΟΣ εἰς τὸ ἀνέκαθεν ἐπικρατῆσαν ἀκαδημαϊκὸν ἔθος, καθ' ὃ ὁ διαδεχόμενος τὸν ἀποθέντα τὴν ἀρχὴν πρύτανιν προσφέρει πρὸς τοὺς εἰς τὴν λογικὴν ταύτην ἑστίασιν συγκεκλημένους δαιτυμόνας ἐπιδόρπιον ἀνάλογον τοῦ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ παρατεθεῖσαν δαψιλῆ πνευματικὴν τροφὴν ὑπολειπομένου ὀλιγίστου συνήθως πόσιος καὶ ἐδητύος ἔρου, ἔρχομαι ν' ἀπασχολήσω κἀγὼ ὑμᾶς πρὸς ὀλίγον διὰ συντόμου ἐρεύνης τοῦ πολλάκις ἀσκήσαντος τὸν κάλαμον τῶν τε ἱστορικῶν καὶ τῶν νομικῶν θέματος περὶ τῆς σημασίας τῶν πολυθρυλλήτων ναυτικῶν νόμων τῶν Ῥοδίων, τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οὗτοι πιθανῶς ἔλαβον ὕπαρξιν, καὶ τῆς γνησιότητος τῆς ὑπὸ ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν σωζομένης αὐτῶν συλλογῆς.

Ζήτημα στενῶς μὲν ἀφ' ἑνὸς συνεχόμενον μετὰ τῆς προγονικῆς ἡμῶν εὐκλείας, καθὸ ἀναπολοῦν τὴν δύναμιν ἣν ἡ τοπικῶς μικρὰ Ἑλλὰς καὶ αἱ μικροσκοπικαὶ αὐτῆς νῆσοι ἐνήσκησαν κατὰ περιόδους ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῶν ἰσχυρῶν αὐτοῦ καὶ ἀντιζήλων τοῖς Ἕλλησιν ἐπικρατειῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τῶν σπουδαιοτάτων νομοθετικῶν ὁρισμῶν, ὑφ' ὧν καὶ πάλαι καὶ νῦν διέπεται ἡ τροφὸς τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ναυτιλία, οὐδόλως μοὶ ἐφάνη ἀνάξιον ν' ἀπασχολήσῃ ἐπὶ ὀλίγας ἔτι στιγμὰς τὴν προσοχὴν τῆς ἀξιοσεβάστου ὁμηγύρεως, ἣν ἡ ἐπέτειος τελετὴ τῆς τῶν νέων ἀκαδημαϊκῶν ἀρχῶν ἐγκαθιδρύσεως συναγείρει συνήθως ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ, καὶ ἐν ᾧ εὐτυχῶς, ὡς ἐν φιλολογικῷ τινι ἀμφικτυονικῷ συνεδρίῳ, συναντῶνται πανταχόθεν συνερχόμεναι ἅπασαι σχεδὸν αἱ τῆς Ἑλλάδος φιλολογικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἐπισημότητες.

Μολονότι ἡ ναυτιλία διετέλεσεν ἀνέκαθεν ὁ ἰσχυρότατος μοχλὸς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν ἐθνῶν, ὀλιγίστας ἡμῖν πληροφορίας μετεβίβασαν οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ περὶ τῆς νομοθεσίας δι' ἧς αὕτη διείπετο.

Οἱ συγγραφεῖς, ἐπιδιώκοντες πάντοτε ὅ,τι δύναται νὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου, καὶ ἐφιέμενοι μᾶλλον νὰ ἐκθαμβῶσι διὰ λαμπρῶν καὶ ζωηρῶν εἰκόνων, παραλείπουσιν ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν ξηρὰν καὶ ὀλίγον τὸ κοινὸν ἐνδιαφέρουσαν λεπτομέρειαν τῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν·

(*) Ἡ ἀνωτέρω ἱστορικὴ καὶ ἀξία μελέτης πραγματεία ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου Κ. Γ. Α. Ῥάλλη ἅτε ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὴν πρυτανείαν τὸ 1868—69 ἔτος. Σ. Π.

τὰ ἐξαίροντα ἢ ἀνατρέποντα τὰς πολιτείας πολιτικὰ συμβάντα ἀνοίγουσι βεβαίως εὐρύτερον εἰς τὴν μοῦσαν τῶν ἱστορικῶν στάδιον, καὶ πλήττουσιν ἐντονώτερον τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ ἢ ἡ ψυχρὰ ἀφήγησις τῶν νομοθετικῶν ὁρισμῶν, καὶ τῶν συμπληρούντων αὐτοὺς ἀγράφων ἐθίμων. Ἐντεῦθεν τὸ κενὸν ὅπερ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἀπαντῶμεν ὡς πρὸς τοὺς νομοθετικοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς ἀστυκῆς, τῆς ἐμπορικῆς καὶ τῆς ποινικῆς τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν νομοθεσίας, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ἂν μὴ περιεσώζοντο οἱ δικανικοὶ λόγοι τῶν ῥητόρων, ἐν οἷς ἐξ ἀνάγκης μνημονεύονται οἱ διέποντες τὸ δι' αὐτῶν συζητούμενον δίκαιον νόμοι, ἐλαχίστην καὶ πάντη σκοτεινὴν καὶ ἀόριστον ἔννοιαν ἠθέλομεν ἔχει σήμερον περὶ τῆς νομοθεσίας καὶ αὐτῶν τῶν ἡμετέρων προγόνων.

Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀτελὴς εἶναι πάντοτε ἡ μελέτη τῶν θεσμῶν πολιτείας τινός, ἂν ὁ ἐφιέμενος νὰ τοὺς γνωρίσῃ μὴ ἀσχοληθῇ συγχρόνως εἰς τὴν μελέτην τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔθνους, τῶν πολιτικῶν καὶ φυσικῶν περιστάσεων, ὑφ' ἃς οὗτοι παρήχθησαν, ἐνόμισα ὅτι, πρὶν ἢ ἀφιχθῶμεν εἰς τὸ ζήτημα τῆς ναυτικῆς νομοθεσίας τῶν Ῥοδίων, δὲν θέλει εἶναι ἄπο σκοποῦ νὰ ῥίψωμεν προηγουμένως ἓν βλέμμα εἴς τε τὴν ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν κατάστασιν τῆς νήσου Ῥόδου, ἥτις καὶ ὑπὸ φυσικὴν, καὶ ὑπὸ πολιτικὴν, καὶ ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἢ φιλολογικὴν ἔποψιν εἶναι ἀξία νὰ ἐπιστήσῃ ἐπ' ὀλίγον τὴν προσοχὴν Ἑλληνικοῦ καὶ φιλομούσου ἀκροατηρίου.

Ἡ ἀρχαιοτάτη ἐποχὴ τῆς ἱστορίας τῶν Ῥοδίων δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη τῶν μύθων, δι' ὧν ἡ γόνιμος τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν φαντασία διεκόσμησε πάντοτε τὴν νηπιώδη ἡλικίαν τῶν ἐν τοῖς ἔπεσιν αὐτῶν μνημονευομένων κοινωνιῶν. Ἐν γένει ἐπεκράτει παρ' Ἕλλησιν ἡ ἰδέα ὅτι ἡ Ῥόδος ἀνέθορεν ἐν τῆς θαλάσσης, ἤ, ὡς ὁ Φίλων ἐκφράζεται, ὅτι τῆς θαλάσσης μειωθείσης ἀνεφάνησαν αἱ νήσων δοκιμώταται Ῥόδος τε καὶ Δῆλος (1), ᾗ φήμῃ καὶ ὁ Πίνδαρος ἑπόμενος λέγει (2):

«Φαντὶ δ' ἀνθρώπων παλαιαὶ
»Ῥήσιες, οὔπω, ὅτε
»Χθὼν δατέοντο Ζεύς τε καὶ ἀθάνατοι,
»Φανεραὶ ἐν πελάγει
»Ῥόδον ἔμμεν ποντίῳ·
»Ἁλμυροῖς δ' ἐν βένθεσι νᾶσον κεκρύφθαι.»

Ἐπειδὴ δὲ, ὅτε ἡ διανομὴ τοῦ παντὸς ἐγένετο μεταξὺ τῶν ἀθανάτων, ἀπόντος καὶ διανύοντος τοῦ Ἡλίου τὸν δρόμον αὐτοῦ, οὐδεὶς ἐπρονόησε νὰ τῷ ἀποδοθῇ ὁ προσήκων κλῆρος, ὁ Ἥλιος πληροφορηθεὶς τὴν μονομερῆ ταύτην καὶ ἄδικον διάθεσιν τῆς πατρῴας περιουσίας, ἐζήτησε καὶ αὐτὸς τὸ ἐπιβάλλον, καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἄλλο μέρος ἀδιανέμητον ὑπελείπετο, ἠρκέσθη νὰ λάβῃ ὡς κλῆρον αὐτοῦ τὴν ὑπὸ τῶν θαλασσίων ὑδάτων ἐπικλυζομένην εἰσέτι νῆσον, καὶ ἡ Ῥόδος κατέστη ἔκτοτε ἱερὰ τοῦ Ἡλίου, ἐξιδιασμένης ἀπολαύοντος ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ λατρείας. Τοῦ γενικῶς ἐπικρατήσαντος ἀρχαίου τούτου μύθου τὴν πίθανωτάτην ἐξήγησιν εὑρίσκομεν εἰς τὰς καὶ σήμερον ἔτι ἀδιαλείπτως ἐν τῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου ἐπισυμβαινούσας ἡφαιστείους μεταβολὰς, οἷαι ἦσαν καὶ αἱ ἐσχάτως ἐν Θήρᾳ ὑπὸ τὰ ὄμματα ἡμῶν πραγματοποιηθεῖσαι, ἔνθα ἡ δημιουργικὴ φύσις φαίνεται εἰσέτι ἐνεργὸς καὶ ἀκμαία.

Ὡς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νήσου ταύτης, ἀναγινώσκομεν παρὰ Διοδώρῳ, ὅτι τὴν Ῥόδον, Ὀφίουσαν τὸ πάλαι, Πελαγίαν, Τελχινίδα, Αἰθραίαν, Τρινάκριαν, Ἀταβυρίαν καὶ Σταδίαν (1) καλουμένην, κατῴκησαν πρῶτοι οἱ Τελχῖνες, υἱοὶ τῆς θαλάσσης (2), μυθολογούμενοι ὡς μετὰ Καφείρας τῆς Ὠκεανοῦ θυγατρὸς ἐκθρέψαντος τὸν Ποσειδῶνα, ὑπὸ τῆς Ῥέας αὐτοῖς διαπιστευθέντα. Ἀπὸ τοῦ Ποσειδῶνος δὲ καὶ τῆς Ἁλίας, ἀδελφῆς τῶν Τελχίνων, ἐγεννήθη ἡ νύμφη Ῥόδος. Καὶ οἱ μὲν Τελχῖνες, μαντικοὶ καὶ ἀστρολόγοι, προαισθόμενοι τὸν προσεγγίζοντα κατακλυσμὸν, καὶ ἀναχωρήσαντες ἐκ τῆς νήσου διεσπάρησαν κατά τε τὴν Ἐλάσσονα Ἀσίαν καὶ ἀλλαχοῦ (3).

Κοπάσαντος δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ, τὰ ὕδατα ἐλίμναζον ἐν τοῖς ἐπιπέδοις τόποις· ἀλλ' ὁ Ἥλιος ἐρασθεὶς τῆς νύμφης Ῥόδου, ἀπερρόφησε τὰ ὕδατα μετονομάσας ἐξ αὐτῆς καὶ τὴν νῆσον. Ὁ δ' ἀληθὴς λόγος, προστίθησιν ὁ Διόδωρος, ὅτι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς σύστασιν ἡ νῆσος ἦν ἔτι πηλώδης καὶ μαλακὴ, ὁ δὲ Ἥλιος ἀναξηράνας τὴν πολλὴν ὑγρότητα ἐζωογόνησε τὴν γῆν, κἀντεῦθεν οἱ μυθολογούμενοι ἑπτὰ αὐτοῦ παῖδες ὠνομάσθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτοχθόνων Ἡλιάδαι (4). Ἑνὸς δ' αὐτῶν, τοῦ Κερκάφου, ἐγένοντο τρεῖς υἱοὶ, ὁ Κάμειρος, ὁ Ἰάλυσος καὶ ὁ Λίνδος, οἵτινες διανείμαντες τὴν νῆσον πρὸς ἀλλήλους ἔκτισαν τὰς τρεῖς ἐπωνύμους αὐτῶν πόλεις. Βασιλεύοντος δὲ τοῦ Κερκάφου, ὁ Δαναὸς φεύγων ἐξ Αἰγύπτου μετὰ τῶν ὑπὸ τῶν τοῦ Αἰγύπτου υἱῶν καταδιωκομένων θυγατέρων του, προσωρμίσθη εἰς Λίνδον τῆς Ῥοδίας, ἔνθα ἱδρύσατο ἱερὸν τῇ Ἀθηνᾷ·

(1) Φίλωνος, περὶ κόσμου ἀφθαρσίας.
(2) Πινδάρ. Ὀλύμπ. Ζ'.

(1) Στράβ. Γεωγρ. ΙΔ'.
(2) Διοδώρ. Ε'. 55.
(3) Διοδώρ. Ε'. 56.
(4) Τὴν δὲ Ῥόδον, τὸ μὲν ἀρχαῖον, λαὸς αὐτόχθων ἐνέμοντο, ὧν ἦρχε τὸ Ἡλιαδῶν γένος, οὓς Φοίνικες ἀνέστησαν, καὶ τὴν νῆσον ἔσχον. Φοινίκων δ' ἐκπεσόντων Κᾶρες ἔσχον, οἷς ἐπιπλεύσαντες οἱ Δωριεῖς πολέμῳ τὸ Καρικὸν καταστρεψάμενοι, τρεῖς πόλεις ἔκτισαν, Λίνδον, Ἰήλυσον, καὶ Κάμειρον. Κόνων, ἐν Φωτίου βιβλιοθ. διήγ. μζ'.

μετὰ δὲ τὴν αὐτόθι ἀποβίωσιν τριῶν ἐκ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ ἀπέπλευσεν εἰς Ἄργος. Μικρῷ δ' ὕστερον Κάδμος ὁ Ἀγήνορος, ἀποσταλεὶς ἐκ Φοινίκης παρὰ τοῦ Βασιλέως πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Εὐρώπης, καὶ ὑποστὰς δεινὴν κατὰ τὸν πλοῦν τρικυμίαν, ἐξ ἧς ηὔξατο νὰ ἱδρύσῃ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος, διασωθεὶς εἰς τὴν Ῥοδίαν, ἵδρυσεν αὐτόθι τοῦ θεοῦ τούτου τέμενος καὶ ἀφῆκέ τινας τῶν μεθ' ἑαυτοῦ Φοινίκων ἵνα ἐπιμελῶνται τοῦ ναοῦ. Οὗτοι δὲ ἐλθόντες εἰς ἐπιμιξίαν μετὰ τῶν Ἰαλυσίων διέμειναν ἔκτοτε ἐν τῇ νήσῳ συμπολιτευόμενοι μετὰ τῶν αὐτοχθόνων, καὶ ἐντεῦθεν ὁ στενὸς σύνδεσμος, ὅστις συνέδεε τοὺς Ῥοδίους μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Σιδόνος, ἣν καὶ πατρίδα ἑαυτῶν πολλάκις ἀπεκάλουν.

Κατὰ τὸν Διόδωρον οἱ Ἡλιάδαι, οὗς τινες συγχέουσι πρὸς τοὺς Γνῆτας, ἤ, κατ' ἄλλους, Ἰγνῆτας, ἢ Γίγαντας, θεωρουμένους παρὰ πολλῶν ὡς νέους τῆς νήσου κατοίκους, διεκρίθησαν κατὰ τὴν παιδείαν καὶ μάλιστα τὰς ἀστρονομικὰς γνώσεις. Οὗτοι εἰσηγήσαντο, λέγει ὁ Διόδωρος (1), καὶ περὶ τῆς ναυτιλίας πολλὰ, καὶ τὰ περὶ τὰς ὥρας διέταξαν. Εἷς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ εὐρυέστατος ὅλων Τενάγης, ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν διὰ φθόνον ἀνῃρέθη, καὶ, ἐπειδὴ ἐγνώσθη ἡ ἐπιβουλὴ, ἅπαντες οἱ μετασχόντες τοῦ φόνου ἔφυγον· ἐξ αὐτῶν δὲ ὁ μὲν Μάκαρ μετέβη εἰς Λέσβον, ὁ Κάνδαλος εἰς Κῶ, ὁ δὲ Ἀκτὶς εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα ἀνήγειρε τὴν Ἡλιούπολιν, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ οὕτως ὀνομασθεῖσαν. Οὗτος, λέγουσιν, ἐδίδαξε τοὺς Αἰγυπτίους τὴν θεωρίαν τῆς ἀστρονομίας. Ἐπειδὴ δὲ γενομένου παρὰ τοῖς Ἕλλησι τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ ἀπολομένων τῶν πλείστων ἀνθρώπων διεφθάρησαν καὶ τὰ διὰ τῶν γραμμάτων ὑπομνήματα, οἱ Αἰγύπτιοι ἐξιδιοποιήθησαν τὰς ἐκ τῆς Ῥόδου μεταφυτευθείσας παρ' αὐτοῖς γνώσεις, καὶ ἐλογίσθησαν αὐτοὶ πρῶτοι εὑρεταὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδίως τῆς ἀστρονομίας, δι' ἃς αἰτίας, πολλαῖς γενεαῖς ὕστερον, Κάδμος ὁ Ἀγήνορος ἐθεωρήθη πρῶτος κομίσας τὰ γράμματα ἐκ τῆς Φοινίκης εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ κάτοικοι τῆς Ῥόδου παρηνωχλοῦντο ἀπὸ ὄρεις ὑπερμεγέθεις διαφθείραντας πολλοὺς τῶν κατοίκων, οἱ περιλειφθέντες ἔπεμψαν ἄνδρας εἰς Δῆλον ἐπερωτήσοντας τὸν θεὸν περὶ τοῦ μέσου τῆς ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἀπαλλαγῆς. Χρησαμένου δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος νὰ παραλάβωσι τὸν Φόρβαντα, υἱὸν τοῦ Λαπίθου, περὶ τὴν Θεσσαλίαν μετὰ πλειόνων διατρίβοντα, καὶ ζητοῦντα χώραν εἰς κατοίκησιν, ἐλθὼν οὗτος, τῇ προσκλήσει τῶν Ῥοδίων, κατέστρεψε τοὺς ὄρεις, ἀπαλλάξας δὲ τὴν νῆσον τοῦ φόβου κατῴκησεν ἐν αὐτῇ.

Μετὰ ταῦτα, Ἀλθαιμένης ὁ Ἀργεῖος, στασιάσας πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, μεταναστεύει ἐκ τῆς Πελοποννήσου, στρατὸν Δωριέων καί τινας Πελασγοὺς μεθ' ἑαυτοῦ ἄγων, καὶ κατὰ τὸν δοθέντα αὐτῷ χρησμὸν «ἐπὶ Δία καὶ Ἥλιον κομίζεσθαι καὶ παρ' αὐτῶν αἰτεῖν εἰς κατοίκησιν γῆν,» προσορμίζεται πρῶτον εἰς Κρήτην τὴν Διός, ἔνθα κατέλιπε τοὺς θέλοντας αὐτόθι συνοικισθῆναι, αὐτὸς δὲ τοὺς πλείστους ἔχων τῶν Δωριέων πλέει ἐπὶ Ῥόδον τὴν Ἡλίου, ἔνθα ἵδρυσεν ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἀταβύρου ἱερὸν Διὸς Ἀταβυρίου.

Τέλος, βραχὺ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, Τληπόλεμος ὁ Ἡρακλέους, φεύγων ἐξ Ἄργους διὰ τὸν θάνατον τοῦ Λικυμνίου, ὃν ἀκουσίως ἀνεῖλε, κατέπλευσε μετὰ τῶν παρακολουθούντων αὐτὸν Δωριέων εἰς Ῥόδον· προσδεχθέντες δὲ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων διὰ τὴν σπάνιν τῶν ἀνδρῶν, ᾤκησαν κοινῇ τὴν νῆσον. Τοῦ Τληπολέμου στρατεύσαντος μετ' Ἀγαμέμνονος εἰς Ἴλιον μέμνηται καὶ Ὅμηρος ἐν νηῶν καταλόγῳ·

Τληπόλεμος δ' Ἡρακλείδης ἠΰς τε μέγας τε,
Ἐκ Ῥόδου ἐννέα νῆας ἄγεν Ῥοδίων ἀγερώχων,
Οἳ Ῥόδον ἀμφενέμοντο διὰ τρίχα κοσμηθέντες,
Λίνδον, Ἰηλυσόν τε καὶ ἀργινόεντα Κάμειρον (1).

Ἐκ τῶν ἀλληλοδιαδόχων τούτων μετοικεσιῶν προκύπτει, ὅτι οἱ πρῶτοι τῆς Ῥόδου κάτοικοι Τελχῖνες, Ἴγνητες, καὶ οἱ τὸν Κάδμον παρακολουθήσαντες ἦσαν φυλῆς Ἀσιατικῆς καταγόμενοι ἐκ τῆς Ἐλάσσονος Ἀσίας καὶ τῶν παραλίων τῆς Συρίας· ἀμφισβήτησις ὑπάρχει μόνον ὡς πρὸς τοὺς Ἡλιάδας, οὓς τινες θεωροῦσι καταγομένους μᾶλλον ἐκ τοῦ Πελασγικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Φόρβα.

Εἶναι ὅμως ἐκτὸς πάσης συζητήσεως ὅτι ἡ Ῥόδος, ὡς καὶ αἱ πλεῖσται τῶν λοιπῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, κατῳκοῦντο ὑπὸ τῆς Φοινικικῆς φυλῆς πρὶν αὐτόθι ἐγκατασταθῇ ἡ Ἑλληνική. Τὸ δὲ γεγονὸς τοῦτο, παρεκτὸς τοῦ Θουκυδίδου (2), ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ δύο Ῥοδίων ἱστορικῶν, τοῦ Πολυζήλου καὶ τοῦ Ἐργείου, οἵτινες, συγγράψαντες τὴν ἱστορίαν τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος, μᾶς διετήρησαν τὰς εἰς τὴν ἐκ τῆς Ῥόδου ἔξωσιν τῶν Φοινίκων ἀναφερομένας παραδόσεις. Τὴν περίεργον ταύτην περικοπὴν τῆς ἄλλως μὴ ὁλοσχερῶς σωζομένης ἱστορίας τοῦ Ἐργείου ἐνόμισα οὐχὶ ἄχαρι νὰ σᾶς ἀναγνώσω αὐτολεξεὶ ἐκ τῶν τοῦ Ἀθηναίου τοῦ Δειπνοσοφιστοῦ, οὕτως ἐκφραζομένου (3).

«Ἐργείας οὖν ὁ Ῥόδιος, ἐν τοῖς περὶ πατρίδος προειπών τινα περὶ τῶν κατοικησάντων τὴν νῆσον Φοινίκων, φησὶν, ὡς οἱ περὶ Φάλανθον (τὸν ἀρχηγὸν τῶν Φοινίκων), ἐν τῇ Ἰαλυσῷ πόλιν ἔχοντες ἰσχυ-

(1) Διοδώρ. Ε'. 57.

(1) Ὁμήρ. Β. στίχ. 652.—Τῆς εἰς Ῥόδον φυγῆς τοῦ Τληπολέμου μέμνηται καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος Βιβλ. Β', ὁ Παυσανίας ἐν Λακωνικοῖς, καὶ Μάξιμος ὁ Τύριος ιθ'.
(2) Θουκυδ. Α'. δ', καὶ ή. (3) Ἀθην. Η'.

ροτάτην, τὴν Ἀχαΐαν καλουμένην, καὶ δαιτὸς ἐγκρατεῖς ὄντες, χρόνον πολὺν ἀντεῖχον Ἰφίκλῳ. Ἦν γὰρ αὐτοῖς καὶ θέσφατον ἐν χρησμῷ τινι λεγόμενον ἕξειν τὴν χώραν, ἕως κόρακες λευκοὶ γένωνται, καὶ ἐν τοῖς κρατῆρσιν ἰχθύες φανῶσιν. Ἐλπίζοντες οὖν τοῦτ' οὐδέποτε ἔσεσθαι, καὶ τὰ πρὸς τὸν πόλεμον ῥᾳθυμοτέρως εἶχον. Ὁ δ' Ἴφικλος πυθόμενος παρά τινος τὰ τῶν Φοινίκων λόγια, καὶ ἐνεδρεύσας τοῦ Φαλάνθου πιστόν τινα πορευόμενονον ἐφ' ὕδωρ, ᾧ ὄνομα ἦν Λάρκας, καὶ πίστεις πρὸς αὐτὸν ποιησάμενος, θηρεύσας ἰχθύδια ἐκ τῆς κρήνης, καὶ ἐμβαλὼν εἰς ὑδρεῖον, ἔδωκε τῷ Λάρκᾳ καὶ ἐκέλευσε φέροντα τὸ ὕδωρ τοῦτο ἐκχέαι εἰς τὸν κρατῆρα, ὅθεν τῷ Φαλάνθῳ ᾠνοχοεῖτο· καὶ ὁ μὲν ἐποίησε ταῦτα, ὁ δὲ Ἴφικλος κόρακας θηρεύσας καὶ ἀλείψας γύψῳ. ἀφῆκε. Φάλανθος δ' ἰδὼν τοὺς κόρακας ἐπορεύετο καὶ ἐπὶ τοὺς κρατῆρας· ὡς δὲ καὶ τοὺς ἰχθῦς εἶδεν, ὑπέλαβε τὴν χώραν οὐκ ἔτι αὐτῶν εἶναι, καὶ ἐπεκηρυκεύσατο πρὸς τὸν Ἴφικλον ὑπόσπονδος ὑπεξελθεῖν ἀξιῶν μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ· συγκαταθεμένου δὲ τοῦ Ἰφίκλου, ἐπιτεχνᾶται ὁ Φάλανθος τοιόνδε τι· καταβαλὼν ἱερεῖα καὶ τὰς κοιλίας ἐκκαθάρας, ἐν ταύταις ἐπειρᾶτο ἐξάγειν χρυσίον καὶ ἀργύριον. Αἰσθόμενος δὲ ὁ Ἴφικλος διεκώλυσε· προσφέροντός τε τοῦ Φαλάνθου τὸν ὅρκον, ὃν ὤμοσεν, ἐάσειν ἐξάγεσθαι ὅ,τι κατὰ γαστρὸς αἴρονται, ἀντισοφίζεται πλοῖα αὐτοῖς διδοὺς ἵνα ἀποκομισθῶσι παραλύσας τὰ πηδάλια καὶ τὰς κώπας καὶ τὰ ἱστία, ὀμόσαι, φήσας, πλοῖα παρέξειν, ἄλλο δὲ οὐδέν. Ἐν ἀπορίᾳ δὲ οἱ Φοίνικες ἐχόμενοι, πολλὰ μὲν τῶν χρημάτων κατώρυσσον ἐπισημαινόμενοι τοὺς τόπους, ἵνα ὕστερόν ποτε ἀνέλωνται ἀφικόμενοι, πολλὰ δὲ τῷ Ἰφίκλῳ κατέλιπον. Ἀπαλλαγέντων οὖν τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐκ τῆς χώρας τῶν Φοινίκων, κατέσχον τὰ πράγματα οἱ Ἕλληνες. Τὰ δ' αὐτὰ ἱστορεῖ καὶ πολύζηλος ἐν τοῖς Ῥοδιακοῖς.»

Οὕτω λοιπὸν τὴν Φοινικικὴν φυλὴν καὶ τοὺς ἐπὶ Μίνωος ἐξωσθέντας Κᾶρας διεδέξατο ἡ Ἑλληνική, διακριθεῖσα διὰ θαυμασίας τῶν ναυτικῶν αὐτῆς δυνάμεων καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ πνεύματος προόδου καὶ ἀναπτύξεως· τὴν δὲ δύναμιν ταύτην διετήρησεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διὰ τοῦ ἐνεργοῦ καὶ ἐπιχειρηματικοῦ χαρακτῆρος τῶν κατοίκων αὐτῆς. Διδαχθέντες ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων πρὸς τοὺς νέους ἐποίκους συγκρούσεων νὰ περιφρονῶσι τῶν κινδύνων, ἔχοντες περὶ ἑαυτοὺς τὸ ἐπίζηλον παράδειγμα τοῦ ἐκ τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων πλουτισμοῦ τῶν γειτόνων Φοινίκων, καὶ παραδειγματιζόμενοι ἐπωφελῶς ἐκ τοῦ εἰς τὴν νῆσον ταύτην παρακειμένου ἐμπορικωτάτου κέντρου τῆς Τύρου καὶ τῆς Σιδόνος, δὲν ἐβράδυνον, ἐχόμενοι τῶν τοιούτων παραδόσεων, νὰ καταστήσωσι καὶ τὴν νῆσον Ῥόδον ἐφάμιλλον ἐκείνων. Ἀλλ' ἡ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἰδιάζουσα πλαστικότης, δι' ἣν πᾶς ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰσαγόμενος θεσμὸς ἐνδύεται νέαν ἰδιάζουσαν μορφήν, τελειοποιούμενος κατὰ τὸ δυνατόν, ἐπέδρασεν εὐτυχῶς καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Οἱ Φοίνικες ἐμπορευόμενοι χάριν τοῦ χρυσοῦ κατώρθωσαν νὰ θαμβόνωσι τοὺς περιοίκους αὐτῶν διὰ τοῦ ὑλικοῦ αὐτῶν πλουτισμοῦ. Αἱ ἀγοραὶ τῆς Τύρου ἔβριθον πορφύρας, χρυσῶν ὑφασμάτων, ἠλέκτρου, ἀρωμάτων, ἐλεφαντίνων ὀδόντων καὶ παντὸς ὅ,τι ἠδύνατο ν' ἀπαιτῇ ἡ ἀσιατικὴ χλιδὴ καὶ πολυτέλεια. Μιᾶς ὅμως ἡμέρας καταστροφὴ ἐξήλειψε καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸν ἐν αὐτῇ πλοῦτον, τὸ δ' ὄνομα αὐτῆς ἀπώλετο μετ' ἤχου.

Πόσον διάφορος ὑπῆρξεν ἡ ἐνάσκησις τῆς ναυτιλίας καὶ τῆς ἐμπορίας παρὰ τοῖς Ῥοδίοις! Ὁ πλοῦτος, ὃν διὰ τῶν μέσων τούτων συνήγαγον, καὶ ὃν αἰνιττόμενοι οἱ ποιηταὶ ἔλεγον, ὅτι ὁ Ζεὺς ἔβρεξε χρυσῆν βροχὴν ἐπὶ τῆς Ῥόδου,

Ἔνθα ποτὲ
Βρέχε θεῶν βασιλεὺς,
Χρυσαῖς νιφάδεσσι πόλιν (1).

ὁ πλοῦτος, λέγω, οὗτος καὶ ἡ ἐκ χρυσοῦ βροχὴ ἀπέβησαν εἰς χεῖρας τῶν Ῥοδίων μέσα ἀποτελεσματικὰ ἐνισχύσεως τῶν τεχνῶν, ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων τῆς μικρᾶς αὐτῶν ἀλλὰ μέγα ἰσχυσάσης πολιτείας, καὶ τῆς προόδου τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Καὶ πρῶτον διὰ τῆς ναυτικῆς αὐτῆς δυνάμεως ἡ Ῥόδος κατέστη μητρόπολις ἁπασῶν τῶν περιστοιχουσῶν αὐτὴν νήσων. Οὕτω, κατὰ τὸν Πλίνιον (2), ὑπέκειντο τοῖς Ῥοδίοις αἱ νῆσοι Κάρπαθος, Κάσσος, ἡ ἄλλοτε Ἄχνη καλουμένη, Νίσυρος, ἡ ἀπὸ τῆς Κνίδου ὀλίγων ἀπέχουσα μιλλίων καὶ τὸ πάλαι Πορφυρὶς καλουμένη, καὶ ἡ Σύμη.

Ἦρξε δὲ καὶ τῆς ἐν τῇ Ἐλάσσονι Ἀσίᾳ Λυκίας, καὶ τῆς Καρίας μέχρι τοῦ Μαιάνδρου ποταμοῦ. Ἐκυρίευσε δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀποκλειστικῶς καὶ τῆς θαλάσσης κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Στράβωνος, ὅπερ καὶ ἡ Σιβύλλα ἐπισφραγίζει λέγουσα·

«Ἐν πόντῳ δ' ἕξεις κράτος ἔξοχον ἄλλων.»

Καὶ ἐν μὲν τῷ χρονικῷ τοῦ Εὐσεβίου ἀναγινώσκομεν ὅτι ἡ ὑπεροχικὴ αὕτη θέσις τῆς Ῥόδου, ἀναφερομένη εἰς τὸ χιλιοστὸν ἑκατοστὸν ἔτος π. Χ. διήρκεσεν εἰκοσιτρία ἔτη (3). Ἀλλὰ παρὰ πάντων τῶν συγγραφέων ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὁμολογεῖται ἐφθαρμένος. Καὶ τῷ ὄντι, ὁ μὲν Στράβων ἐν γένει ἐκφραζόμενος περὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν λέγει, ὅτι οἱ Ῥόδιοι ἐθαλασσοκράτησαν πολὺν χρόνον· ἐν δὲ τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν εἰκοσιτρία ἔτη εἶναι καί τι ὀλιγώτερον ἢ ὡς ἡμέρα ἡ ἐχθές.

Ὁ δὲ Κικέρων, ὅστις κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐμαθήτευσεν ἐν τῇ νήσῳ Ῥόδῳ, ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ pro lege Manilia μαρτυρεῖ περὶ τῆς εἰσέτι τότε διατηρουμένης ναυτικῆς πειθαρχίας καὶ τῆς δόξης τῶν Ῥοδίων λέγων· «Rhodiorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit.»

Ἐντεῦθεν δὲ ἀπεκαλέσθησαν ναυτικὸς λαὸς κατ' ἐξοχὴν, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἴδιοι σεμνυνόμενοι ἐπὶ τῇ ναυτικῇ αὐτῶν ὑπεροχῇ ἔλεγον· Ἡμεῖς δέκα Ῥόδιοι, δέκα ναῦς. Τὴν δὲ ἰδιάζουσαν ταύτην τῆς Ῥοδίοις ναυτικὴν ἀρετὴν ὑπομιμνήσκων ὁ ῥήτωρ Ἀριστείδης εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν προσεπάθει νὰ ἐξεγείρῃ τὸ ὑπὸ τοῦ κατὰ τὰ μέσα τῆς β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος κατασκήψαντος ἐν Ῥόδῳ καταστρεπτικοῦ σεισμοῦ καταπεσὸν δημόσιον τῆς πόλεως φρόνημα τοῖς ἔλεγε· «Καιρὸς δὲ νῦν εἴπερ ποτὲ, ὦ ἄνδρες Ῥόδιοι, σῶσαι μὲν ὑμᾶς αὐτοὺς ἐκ τῶν περιεστηκότων, βοηθῆσαι δὲ τῷ γένει τῆς νήσου, στῆναι δὲ πρὸς τὴν τύχην λαμπρῶς ἐνθυμηθέντας ὑμῶν τῶν τοῦ πολίτου κυβερνήτου λόγον, ὃς ἔφη, χειμαζομένης αὐτῷ τῆς νεὼς καὶ καταδύεσθαι προσδοκῶν, τοῦτο δὴ τὸ θρυλλούμενον· ἀλλ', ὦ Ποτειδὰν, ἴσθι ὅτι ὀρθὰν τὰν ναῦν καταδύσω, δηλῶν ὅτι οὐ δειλιάσει οὐδὲν ἀγεννὲς οὐδὲ ταπεινόν τι πράξει, ἀλλὰ πάντα ἂν τὰ αὐτοῦ πληρώσας πρότερον ἢ κακῶς ἀπολούμενος· ὡς τοῦ μὲν ἀπολέσθαι καὶ καταδῦναι τὴν ναῦν, τὴν τύχην κυρίαν οὖσαν ἀεὶ, τοῦ δὲ ἃ χρὴ πρᾶξαι πρὸ τούτου, οὐκέτι ἐν ἄλλῳ τὴν ἀπαίτησιν, ἀλλ' αὐτὸν αὑτῷ τινα τοῦτο ὀφείλοντα, καὶ οὗ μόνου κύριός ἐστιν, οὐχὶ δέον περιλιπεῖν ἔτι ζῶντα» (1).

Ἵδρυσαν δὲ καὶ ἀποικίας πολλὰς καὶ ἰσχυρὰς οἱ Ῥόδιοι πολὺ πρὸ τῆς συστάσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, πρῶτον μὲν τὴν Ῥόδην ἐν Ἰβηρίᾳ, ἐν τῇ Ἱσπανικῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Καταλονίας, καλουμένην σήμερον Rosas, ἣν ἔπειτα κατέσχον οἱ τὴν Μασσαλίαν κτίσαντες Φωκαεῖς· εἶτα τὴν Παρθενόπην ἐν τοῖς Ὀπικοῖς, σὴν σημερινὴν Νεάπολιν· ὁ δὲ Ἐλπίας μετὰ πολλῶν Ῥοδίων καὶ Κώων ἐσύστησε τὴν Σαλαπίαν ἐν Δαυνίοις τῆς Ἀπουλίας, μετὰ δὲ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, τὰς Γυμνησίας νήσους, τὰς σήμερον καλουμένας Βαλεαρίας. Κατῴκησαν δὲ καὶ τὴν Σύβαριν οἱ μετὰ Τληπολέμου, καθὰ μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, ὡς ὁ Ἐπιφάνιος, καὶ τοὺς Σόλους, πόλιν τῆς Κιλικίας, μετονομασθεῖσαν ἔπειτα Πομπηϊούπολιν.

Ὠφεληθέντες δὲ τῆς παρακμῆς τῶν ἐν τῇ Γαλατίᾳ Φοινικικῶν ἀποικιῶν ἐγένοντο κύριοι καὶ τοῦ ἐν τῇ Μεσογείῳ ἐμπορίου, ἔκτισαν δὲ καὶ πόλεις τινάς, οἷον τὴν Ῥόδον καὶ τὴν Ῥοδανουσίαν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ἀπ' αὐτῶν ὀνομασθέντος Ῥοδανοῦ ποταμοῦ, καὶ τέλος, κοινῶς μετ' ἀποίκων Κρητῶν, τὴν Γέλαν ἐν Σικελίᾳ, ἀφ' ἧς εἶτα ἐκτίσθη ὁ Ἀκράγας. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ καὶ Θουκυδίδης ξυγγρ. ς'. 4. «Γέλαν δὲ Ἀντίφημος ἐκ Ῥόδου καὶ Ἔντιμος ἐκ Κρήτης, ἀποίκους ἀγαγόντες, κοινῇ ἔκτισαν, ἔτει πέμπτῳ καὶ τεσσαρακοστῷ μετὰ τὴν Συρακουσῶν οἴκησιν· καὶ τῇ μὲν πόλει ἀπὸ τοῦ Γέλα ποταμοῦ τοὔνομα ἐγένετο, τὸ δὲ χωρίον, οὗ νῦν ἡ πόλις ἐστὶ, καὶ ὃ πρῶτον ἐτειχίσθη, Λίνδιοι καλεῖται.»

Ἔπεμψαν δὲ ἀποίκους καὶ εἰς τὴν Λυκίαν, ἔνθα ᾤκησαν τὰς Γάγας, καὶ ἐν Ἰωνίᾳ τὴν Τέων, καὶ ἄλλας τινὰς πόλεις ἐν Καρίᾳ περὶ τὴν Ἁλικαρνασσόν· τέλος νῆσόν τινα ἀρτίως γενηθεῖσαν μεταξὺ Θήρας καὶ Θηρασίας, ᾗ πρῶτοι οἱ Ῥόδιοι ἐθάρρησαν ἐπιπροσπλεῦσαι, καὶ Ποσειδῶνος Ἀσφαλίου ἱερὸν ἱδρύσασθαι (1).

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ Ῥόδος ἐτέλει ὑπὸ βασιλεῖς, ὧν πρῶτος διετέλεσεν ὁ ἤδη μνησθεὶς Τληπόλεμος ὁ Ἡρακλείδης, ἐνδόξως ἐν τῷ Τρωϊκῷ πολέμῳ πεσών.

Μολονότι δὲ ἡ ἱστορία τῆς περιόδου ταύτης εἶναι λίαν σκοτεινὴ, μᾶς διετήρησεν ὅμως τὰ ὀνόματα διαφόρων βασιλέων, ὡς τὸ τοῦ Δαμαγέτου, διαδόχου τοῦ Τληπολέμου, τὰ τοῦ Διαγόρου, τοῦ Εὐαγόρου, τοῦ Κλεοβούλου, τὸ τοῦ β'. Διαγόρου, υἱοῦ τοῦ Δαμαγέτου, τοσοῦτον ἀγαπητοῦ καταστάντος, ὡς ἐξ αὐτοῦ ὀνομασθῆναι Διαγορίδας τοὺς διαδόχους αὐτοῦ.

Μετὰ τοὺς Διαγορίδας ἐβασίλευσαν οἱ Ἀσκληπιάδαι, ἀλλὰ μένει ἄγνωστος ἡ ἀκριβὴς ἐποχὴ ὅτε ἡ Ῥόδος ἔπαυσε νὰ βασιλεύηται. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι διετηρεῖτο ἡ βασιλικὴ ἀρχὴ μέχρι τοῦ ἔτους 668 π. Χ. μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Εἴρας καὶ τὸν β'. Μεσσηνιακὸν πόλεμον, ὅτε ὁ Ἀριστομένης ἀναφέρεται προσφυγὼν πρὸς τὸν Δαμάγετον, βασιλέα τῆς Ἰαλυσοῦ.

Ἀλλ' ἐπὶ Πεισιστράτου ἡ Ῥόδος ἤδη ἐδημοκρατεῖτο, ὡς ἐκ τῆς παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ σωζομένης ἐπιστολῆς Κλεοβούλου τοῦ Λινδίου πρὸς Σόλωνα καταφαίνεται.

Κλεόβουλος Σόλωνι.

«*Πολλοὶ μέν τινές εἰσιν ἑταῖροι, καὶ οἶκος παντί. Φαμὶ δὲ ἐγὼν ποτνιωτάταν ἐσεῖσθαι Σόλωνι τὰν Λίνδον δαμοκρατεομέναν. Καὶ ἁ νᾶσος πελαγία, ἔνθα οἰκέοντι οὐδὲν δεινὸν ἐκ Πεισιστράτου. Καὶ τοὶ ἑταῖροι δὲ ἑκαστόθεν πάρ τοι βασοῦνται*» (2).

(1) Πινδάρ. Ὀλυμπ. Ζ'. — Καὶ Φιλόστρατος. Εἰκόν. Β'. 6', Ῥοδίοις δὲ λέγεται χρυσὸς ἐξ οὐρανοῦ ῥεῦσαι καὶ διαπλῆσαι σφῶν τὰς οἰκίας, τὰς στενωπούς, νεφέλην εἰς αὐτοὺς ῥήξαντος τοῦ Διός. — Καὶ Ὁμήρ. Ἰλιάδ. Β'. 670. Καί σφιν θεσπέσιον πλοῦτον κατέχευε Κρονίων.

(2) Plin. lib. V. Cap. XXXV.

(3) Εὐσεβ. χρονικὸν σελ. 311. Ἐκδ. Μεδιολ. 1881.

(1) Ἀριστείδ. Τόμ. Β'. Ῥοδιακός.

(1) Στράβ. Α'. 57.

(2) Διογέν. Λαέρτ. Β. Α'. Κεφ. ς'. ἐν βίῳ Κλεοβούλου.

Ἡ δημοκρατικὴ διοίκησις τῆς Ῥόδου διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Ἀλλὰ μετὰ τὸν συμμαχικὸν πόλεμον, εἰς ὃν συνέστησαν αἱ ναυτικαὶ δημοκρατίαι τῆς Ἑλλάδος, οἱ Χῖοι, οἱ Κῶοι, οἱ Ῥόδιοι μετὰ τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῶν Ἀθηναίων ὡς ἐπιβουλευομένων τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ὁ Μαύσωλος βασιλεύων τότε τῆς Καρίας, συμπράττοντος καὶ τοῦ Ῥοδίου Ἡγησιλόχου, ἐξαπατήσας τοὺς ἀπερισκέπτως εἰς αὐτὸν ἐμπιστευθέντας Ῥοδίους, κατέλυσεν αὐτῶν τὴν Δημοκρατίαν, παραδοὺς τὴν ἐξουσίαν εἰς ὀλίγους δυνατούς.

Τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς Ῥόδου ἐνίσχυσεν ἡ διαδεχθεῖσα τὸν Μαύσωλον σύζυγος αὐτοῦ Ἀρτεμισία. Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως αὐτῆς οἱ Ῥόδιοι ἀνέκτησαν πάλιν τὴν ἐλευθερίαν των, ἣν κατώρθωσαν νὰ διατηρήσωσιν εἰσέτι ἀκμαίαν, ἂν καὶ κινδυνεύσασαν τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ὑπερασπίσθησαν δὲ αὐτὴν ἡρωϊκῶς καὶ μετ' ἐπιτυχίας κατά τε Δημητρίου τοῦ πολιορκητοῦ καὶ βραδύτερον κατὰ τοῦ Μιθριδάτου.

Ἡ Ῥόδος ἐδοξάσθη ἰδίως διὰ τῆς πρὸς τὰς Μούσας καὶ τὰς ὡραίας τέχνας σταθερᾶς καὶ φιλοτίμου αὐτῆς προστασίας. Αἱ σχολαὶ αὐτῆς ἔσχον ἅπασαν τὴν ἐπισημότητα τῶν ἐπιφανεστέρων σχολῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτῶν.

Ἡ φιλολογία, ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας, τῆς ῥητορικῆς τέχνης καὶ τῆς εὐγλωττίας ἤκμασαν ἐν Ῥόδῳ (¹). Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Πτολεμαίου ἐσχηματίσθη κατὰ μέγα μέρος ἐκ συγγραμμάτων συλλεγέντων ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἡ Ῥόδος ὑπέκυψεν, ὡς αἱ λοιπαὶ ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ χῶραι, εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, διετήρησε μόλα ταῦτα τὴν ἠθικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν αὐτῆς ὑπεροχήν, ὑποχρεοῦσα τοὺς νικητὰς νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ διδασκαλεῖα αὐτῆς. Ἡ Ῥωμαϊκὴ νεολαία ἐθεώρει ἄφευκτον συμπλήρωμα πάσης ἐλευθερίου ἀγωγῆς νὰ μεταβαίνῃ εἰς τὴν Ῥόδον καὶ νὰ παρασκευάζηται ἐν ταῖς σχολαῖς αὐτῆς εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς εὐγλωττίας τοῦ βήματος καὶ τῆς ἀγορᾶς.

Ἐκτὸς ἀναριθμήτων ἄλλων ἐνδόξων Ῥωμαίων, οὓς εὑρίσκομεν ἐπισκεψαμένους τοὺς ἐν Ῥόδῳ διδάσκοντας τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ῥητορικήν, εἷς τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Ῥώμης πολιτῶν ἀνδρῶν καὶ ῥητόρων, ὁ Κικέρων, ἀναφέρεται μαθητεύσας αὐτόθι παρά τε τῷ ῥήτορι Ἀπολλωνίῳ τῷ Μόλωνι, καὶ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Ποσειδωνίῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἐμνήσθημεν ἐνταῦθα τοῦ Κικέρωνος, θεωροῦμεν χαρακτηριστικώτατον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γεγονὸς νὰ μνημονεύσωμεν τῶν πρὸς αὐτὸν λόγων τοῦ Ἀπολλωνίου. Μὴ ἐννοῶν τὴν Ῥωμαϊκὴν διάλεκτον, ὁ Ἀπολλώνιος παρεκάλεσε τὸν Κικέρωνα νὰ συντάξῃ τὴν μελέτην αὐτοῦ ἑλληνιστί. Προθύμως ὑπήκουσεν ὁ Κικέρων, ἐλπίζων ὅτι οὕτω θέλει τεθῆ εἰς κρείττονα θέσιν ὁ Ἀπολλώνιος νὰ τῷ ἀπευθύνῃ τὰς διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις του. Ἀφοῦ δὲ ὁ Κικέρων ἀπήγγειλε τὴν μελέτην του, οἱ μὲν περιεστηκότες ἅπαντες ἐξεθείαζον τὴν γλαφυρότητα τοῦ λόγου καὶ τὸ ὕψος τῶν ἐννοιῶν· ὁ δ' Ἀπολλώνιος, οὔτε κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπαγγελίας ἐφάνη ἀρεσκόμενος, καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς τελετῆς διέμεινε σύννους ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κικέρων ἤχθετο πρὸς τὸν τρόπον τοῦτον, «Σὲ μὲν, εἶπεν, ὦ Κικέρων, ἐπαινῶ καὶ θαυμάζω, τῆς δ' Ἑλλάδος οἰκτείρω τὴν τύχην, βλέπων τὰ μόνα καλὰ, ἅτινα ἡμῖν ὑπελείπετο, προσκτηθέντα καὶ ταῦτα διὰ σοῦ τοῖς Ῥωμαίοις, τὴν παιδείαν καὶ τὸν λόγον» (¹).

Ὑπὸ τοιούτους οἰωνοὺς ἐνεργοῦντες οἱ Ῥόδιοι, φιλοτιμούμενοι ν' ἀναθέσωσι τὴν διοίκησιν τῶν δημοσίων αὐτῶν πραγμάτων εἰς τοὺς ἐπὶ πολιτικῇ συνέσει, οἰκονομίᾳ καὶ ἀρετῇ μάλιστα διακρινομένους πολίτας, προστατεύοντες ἐνθουσιωδῶς τὰς ὡραίας τέχνας, καὶ ἀφιερούμενοι νηπιόθεν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ κατὰ τὰς τοπικὰς παραδόσεις παρ' αὐτοῖς ἐκτραφέντος ἐφόρου τῆς ναυτιλίας Ποσειδῶνος, ἔχοντες γνώσεις τινὰς ἀστρολογικὰς καὶ συλλέξαντες ἄφθονον πλοῦτον ἐκ τῆς ἐμπορίας, ἦτον ἑπόμενον νὰ ῥυθμίσωσι τὰς πολλαπλᾶς καὶ ἤδη εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀνεπτυγμένας ἐμπορικὰς καὶ ναυτικὰς αὐτῶν σχέσεις δι' ὁρισμῶν, ὧν τὴν σοφίαν καὶ τὴν τελειότητα μαρτυρεῖ ἡ παρὰ πάντων σχεδὸν τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐθνῶν ὁμόφωνος παραδοχὴ τῶν νομοθετικῶν αὐτῶν βάσεων.

Ἀλλ' οἱ ὁρισμοὶ οὗτοι ἀπετέλεσαν γραπτὸν δίκαιον, ἢ καθιερώθησαν διὰ τῆς χρήσεως καὶ ἴσχυσαν ὡς ἔθιμα διαιωνισθέντα διὰ τῆς παραδόσεως;

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπησχόλησεν ἐπὶ πολὺ καὶ διαιρεῖ ἔτι καὶ σήμερον τοὺς νομοδιδασκάλους μεμερισμένους εἰς δύο πάντη διακεκριμένα καὶ ἀντίθετα συστήματα. Ἡ μερὶς τῶν μὴ παραδεχομένων τὴν ὕπαρξιν γραπτῶν Ῥοδίων νόμων ἰσχυρίζεται, ὅτι οἱ Ῥόδιοι παραλαβόντες παρὰ τῶν Φοινίκων τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παραδόσεις, εἴτε ὡς πρὸς τὴν ναυτικὴν ἐν γένει τάξιν καὶ οἰκονομίαν, εἴτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκδικάσεως τῶν ναυτικῶν διενέξεων, κατέστησαν αὐτὰ κοινότερα διὰ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπιμιξίας.

Ἂν αἱ διατάξεις αὗται ἀπετέλουν, λέγουσι, γραπτὸν δίκαιον, ἦτον ἀδύνατον νὰ μὴ μνημονεύωνται

(¹) Ὁ Αἰσχίνης καταφυγὼν μετὰ τὴν ἧτταν αὐτοῦ εἰς Ῥόδον ἐσύστησεν αὐτόθι σχολὴν καταστᾶσαν ἐπίσημον. Πλουτάρχ. Δημοσθένους, Κδ'.

(¹) Πλουτάρχ. Κικέρων § IV.

ὑπό τινων συγγραφέων, ἰδίως δὲ ὑπὸ τῶν εἰς τὴν νῆσον ταύτην χάριν τελειοτέρας διδασκαλίας φοιτησάντων ἐπισήμων Ῥωμαίων, Κάτωνος, Βρούτου, Κικέρωνος, Πομπηΐου, Σερβίου Σουλπικίου, Ἰουλίου Καίσαρος καὶ πολλῶν ἄλλων, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Ῥωμαῖοι μεγίστην εἰς τὸ δίκαιον τοῦτο ἀπένεμον ἀξίαν, οἱ δὲ ἐπισημότεροι τῶν νομοδιδασκάλων αὐτῶν, ἐν ᾧ ἀναφέρονται γνωμοδοτοῦντες συνήθως περὶ τῶν ναυτικῶν διενέξεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ῥοδίων νόμων, οὐδαμοῦ φαίνονται παρατιθέντες τὸ κείμενον τῶν νόμων τούτων. Ναὶ μὲν ὁ Κικέρων μνημονεύει, ὡς καὶ ὁ Στράβων, τῆς ναυτικῆς εὐνομίας τῆς νήσου ταύτης, ἀλλ' ὁ ἔπαινος οὗτος ἀνάγεται μᾶλλον εἰς τὸν ναυτικὸν τῶν Ῥοδίων ὀργανισμὸν καὶ τὰς ἐπιτετραμμένας τὴν λύσιν τῶν ναυτικῶν διαφορῶν ἰδιαζούσας ἀρχὰς εἰς τὴν προστασίαν ἐν γένει τῆς ἐμπορίας καὶ τῶν ναυτιλλομένων.

Εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ Ῥόδιοι, μακρὰν τοῦ νὰ βλέπωσι ζηλοτύπως τὴν ἐμπορικὴν πρόοδον τῶν μεθ' ὧν διετέλουν εἰς σχέσιν ἐθνῶν, καὶ νὰ προσπαθῶσιν, ὡς οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Καρχηδόνιοι, ν' ἀποκλείσωσιν αὐτὰ τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἐμπορίας, ἐπροστάτευον μάλιστα τοὺς ἐμπορευομένους, κατεδίωκον τὰς πειρατικὰς συμμορίας, καὶ, ὡς ὁ Στράβων λέγει, ἔπλεον πόῤῥω τῆς οἰκείας ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων (¹). Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἀπίθανον νὰ ἐμορμώθησαν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς καὶ τῶν ὁμοιομόρφων ἀποφάσεων τῶν ναυτοδικείων ἐπὶ ζητημάτων ἐνδιαφερόντων τὴν ναυτιλίαν ἀρχαί τινες ναυτικοῦ δικαίου, αἵτινες διὰ τῶν ἀδιαλείπτων πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς σχέσεων τῶν Ῥοδίων κατέστησαν γνωσταὶ καὶ εἰς αὐτοὺς, ἴσως δὲ διετηρήθησαν καὶ ἐγγράφως· νομοθεσία ὅμως θετικὴ καὶ σταθερὰ, ἀνάλογος πρὸς τὰς τῶν μεταγενεστέρων ἐθνῶν ναυτικὰς συλλογὰς, οὐδέποτε φαίνεται παρ' αὐτοῖς σχηματισθεῖσα.

Ἂν τὰ ἔθιμα τῶν Ῥοδίων ἦσαν γραπτὰ καὶ δὲν διετηροῦντο ἁπλῶς ἐν τῇ μνήμῃ τῶν μετ' αὐτῶν σχετιζομένων ἐθνῶν, οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες δὲν ἤθελον διστάσει νὰ τὰ οἰκειωθῶσι συγχωνεύοντες αὐτὰ εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν καὶ μετασχηματίζοντες τοὺς ὁρισμοὺς τούτους εἰς θετικὸν ναυτικὸν δίκαιον. Πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ἅπαντες οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ, ὧν τὴν προσοχὴν καὶ τὸν θαυμασμὸν εἵλκυεν ἡ περὶ τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτικὴν ἐπιστήμην ὑπεροχὴ τῶν Ῥοδίων, πᾶσαν κατ' ἔθιμον ὁπωσδήποτε καθιερωθεῖσαν ἀρχὴν τοῦ ναυτικοῦ δικαίου, τὴν ἐθεώρουν ὡς νόμον προερχόμενον ἐκ γραπτοῦ τῶν Ῥοδίων δικαίου καὶ ἐχαρακτήριζον διὰ λέξεων Ῥόδιος νόμος πάντα ὁρισμὸν ἀφορῶντα τὰ ναυτικά.

(¹) Στράβων Β. Ιδ'.

Ὁσάκις δὲ οἱ Ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐκαλοῦντο νὰ ἑρμηνεύσωσι διατάξεις τῶν ἐθίμων τούτων, ἐλέγοντο ἑρμηνεύοντες τὸν Ῥόδιον νόμον, de lege Rhodia respondebant. Ἐντεῦθεν συνάγουσιν, ὅτι ἡ φημιζομένη περὶ τὰ ναυτικὰ ἐπιστήμη τῶν Ῥοδίων ἀφορᾷ μᾶλλον τοὺς πρὸς ἐκδίκασιν τῶν ναυτικῶν διαφορῶν καθιερωθέντας θεσμοὺς, καὶ ὅτι τὸ ναυτικὸν αὐτῶν δίκαιον οὐδέποτε ἐγράφη, συνίστατο δὲ μᾶλλον ἐκ ναυτικῶν παραδόσεων παραδεδεγμένων γενικῶς ἀντὶ καθολικοῦ δικαίου.

Καί τοι ἀναγνωρίζοντες τὴν σοβαρότητα τῶν προεκτεθέντων ἐπιχειρημάτων δὲν διστάζομεν μόλα ταῦτα ν' ἀσπασθῶμεν τὴν ἀντίθετον δόξαν μετὰ τῶν παραδεχομένων τὴν ὕπαρξιν γραπτῶν Ῥοδίων νόμων στηριζόμενοι εἰς τὰ ἑπόμενα. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι μίαν τῶν σπουδαιοτάτων βάσεων τῆς ἱστορικῆς πίστεως ἀποτελοῦσι τὰ ὑπομνήματα. Ἐν τῷ σώματι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, ἐν τῷ Πανδέκτῃ, ὑπάρχει τμῆμα ἐπιγραφόμενον «Ἐκ τοῦ Ῥοδίου νόμου περὶ ἐκβολῆς.» (Βιβλ. XIV τίτλ. Β', de lege Rhodia de jactu), ὅπερ προδήλως ἐμφαίνει, ὅτι οἱ ὁρισμοὶ τοῦ τίτλου τούτου ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἀπαντήσεων τῶν νομοδιδασκάλων γενομένων ἐπὶ τῇ βάσει ἑρμηνείας νόμου τινὸς ἢ καὶ ναυτικῆς ἴσως νομοθετικῆς συλλογῆς τῶν Ῥοδίων.

Ἐν τῷ πρώτῳ τῷ ὄντι τεμαχίῳ τοῦ τίτλου τούτου τοῦ Πανδέκτου εὕρηται ἡ φράσις· «Ὁ Ῥόδιος νόμος ὁρίζει» (Lege Rhodia cavetur), τὰ δὲ μετὰ τὴν φράσιν ταύτην ἑπόμενα σημειοῦνται ἐν ταῖς ἀρίσταις ἐκδόσεσι τοῦ Πανδέκτου διὰ χαρακτήρων ἢ σημείων ἐμφαινόντων κείμενον παρατιθέμενον καὶ ἀλλαχόθεν ἀντιγεγραμμένον, δι' ὃ καὶ ὁ σοφὸς Οὐϊνιος ἄνευ ἐλαχίστου διστάγμοῦ θεωρεῖ αὐτὸ ὡς κείμενον τοῦ Ῥοδίου νόμου.

Πλεῖστα ἄλλα τεμάχια τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου παριστῶσι κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον ἀποσπάσματα δογμάτων τῆς Συγκλήτου, θεσπισμάτων τῶν αὐτοκρατόρων, ἢ ἄλλων ὑπομνημάτων, οὐδεὶς δὲ ποτὲ ἀμφίβαλεν ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα ἐλήφθησαν ἀλλαχόθεν, ἂν καὶ οὐδεμία περὶ τούτου ὑπάρχει ἄλλη ἀπόδειξις παρὰ τὸν τρόπον τῆς παραθέσεως αὐτῶν ἐν τῷ Πανδέκτῃ. Πόθεν οἱ ἐξαιρετικοὶ διστάγμοὶ ὡς πρὸς μόνον τὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον παρατιθέμενον Ῥόδιον νόμον; Τίς ποτε ἀμφίβαλε περὶ τῆς ἀληθοῦς ὑπάρξεως τῶν Ἀττικῶν νόμων, ὧν τεμάχια ἢ μεμονωμένους ὁρισμοὺς, πολλάκις μάλιστα μόνον κατ' ἔννοιαν ἀναφερομένους, ἀπαντῶμεν ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Λυσίου, τοῦ Αἰσχίνου;

Ὁ νόμος Θ' τοῦ αὐτοῦ τίτλου ἐλήφθη ἐκ συγγραφῆς τινος τοῦ Μαικιανοῦ, ad legem Rhodiam, εἶναι δηλονότι ἀπόσπασμα ἐξαχθὲν ἐκ πραγματείας τοῦ νομοδιδασκάλου τούτου περὶ τοῦ Ῥοδίου νόμου. Ἐν

τῷ τεμαχίῳ τούτῳ ἀναφέρεται ἡ γνωστὴ ἀπάντησις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου.

Ἀξίωσις Εὐδαίμονος Νικομηδέως πρὸς Ἀντωνῖνον βασιλέα.

« Κύριε βασιλεῦ Ἀντωνῖνε, ναυφράγιον ποιήσαντες ἐν τῇ Ἰταλίᾳ διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσίων τῶν τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκούντων. Ἀντωνῖνος εἶπεν Εὐδαίμονι· Ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. Τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν ᾧ μή τις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται· τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ θειότατος Αὔγουστος ἔκρινεν.»

Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπονέμει εἰς τὸν Ῥόδιον νόμον ἀποκλειστικὸν κῦρος ἐπὶ τῶν ναυτικῶν διενέξων, χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς ἰδιάζον δίκαιον ἐπὶ τῶν ναυτικῶν πραγμάτων· αὐτοῦ οἱ ὁρισμοὶ θέλουσι, λέγει, ἐφαρμόζονται, ἐφ' ὅσον νεώτερός τις νόμος δὲν εἰσαχθῇ ῥυθμίζων ἄλλως τὴν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἔννομον σχέσιν.

Δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι οἱ τοσοῦτον θρησκευτικῶς εἰς τὸ ῥῆμα τοῦ νόμου προσκολλώμενοι Ῥωμαῖοι ἤθελον χαρακτηρίσει ὡς νόμους ὀθνεῖα καὶ ἔκφυλα ἔθιμα, μὴ ἀπολαύοντα νομοθετικοῦ κύρους οὐδ' ἐν ᾧ τόπῳ ἐμορφώθησαν; Πῶς ὁ κύριος τοῦ κόσμου αὐτοκράτωρ ἤθελε κλίνει γόνυ ἐνώπιον ξένων καὶ ἀβεβαίων ὁρισμῶν στερουμένων πάσης νομοθετικῆς κυρώσεως καὶ διατηρουμένων μόνον ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἀνθρώπων;

Ἤτον ἄλλως δυνατὸν τοιαῦται ἀόριστοι καὶ εὐμετάβλητοι παραδόσεις, μεταδιδόμεναι εἰς τὰ ξένα ἔθνη διὰ τῶν ναυτῶν καὶ τῶν ἐμπόρων, νὰ ἐμπνεύσωσι τοσοῦτον ὑψηλὴν τῆς ἑαυτῶν ἀξίας ἔννοιαν, ὥστε νὰ τὰ παραδεχθῶσι πρὸς ῥύθμισιν τῶν σπουδαιοτέρων κοινωνικῶν αὐτῶν σχέσεων;

Βεβαίως οἱ Ῥόδιοι παρέλαβον παρὰ τῶν γειτόνων καὶ πρώτων κατοίκων τῆς νήσου αὐτῶν Φοινίκων τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παραδόσεις εἴτε ὡς πρὸς τὴν ναυτικὴν τάξιν ἐν γένει, εἴτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκδικάσεως τῶν ναυτικῶν διενέξεων ἰδίως· ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον αἱ πολλαπλαῖ διενέξεις κοινωνίας ἀνεπτυγμένης νὰ ῥυθμίζωνται ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας δι' ἁπλῶν ἐθίμων μὴ περιβεβλημένων τὸ κῦρος τῆς ἀρχῆς καὶ διὰ τοῦτο εὐχερῶς παραβιαζομένων. Ἅπαντα ταῦτα τὰ ἱστορικὰ διδόμενα πείθουσιν ὅτι τὰ ναυτικὰ ἔθιμα τῶν Ῥοδίων περιεβλήθησαν θᾶττον ἢ βράδιον τὸν θετικὸν χαρακτῆρα τοῦ νόμου.

Ἐὰν ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου χορηγουμένων ἡμῖν τούτων ἐπιχειρημάτων μεταβῶμεν εἰς τοὺς ἱστορικοὺς, θέλομεν εὕρει τὸν Στράβωνα ἀποδίδοντα εἰς τοὺς Ῥοδίους εὐνομίαν περὶ τὰ ναυτικὰ, τὸν δὲ Κικέρωνα χαρακτηρίζοντα τὸ ναυτικὸν δίκαιον τῶν Ῥοδίων διὰ τοῦ ὅρου disciplina, σημαίνοντος, κατὰ τὴν ἐν ἄλλοις χωρίοις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κικέρωνος ἀπονεμομένην αὐτῷ ἔννοιαν, σύνολον νομοθεσίας στηριζομένης οὐχὶ εἰς ἁπλᾶ ἔθιμα, ἀλλ' εἰς βάσεις νομοθετικὰς καὶ ἐπισήμους. Τέλος, καὶ τοῦτο θεωροῦμεν ἓν τῶν σπουδαιοτάτων ἐπιχειρημάτων μὴ ἀποχρώντως ἐκτιμηθὲν ὑπὸ τῶν ἀντιδοξούντων τὸ κυριώτερον μέρος τῆς συλλογῆς ταύτης, ἤτοι τὸ τρίτον αὐτῆς τμῆμα, τὸ ἐκ πεντηκονταενὸς κεφαλαίου συγκείμενον καὶ ἰδίως τὰς βάσεις τῶν Ῥοδίων νόμων περιλαμβάνον, κατεχωρίσθη ἀπαραλλάκτως, ὡς ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ σώζεται, ἐν τῷ Η' τίτλῳ τοῦ βιβλίου ΝΓ' τῶν Βασιλικῶν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ συλλέξαντες τοὺς νόμους τῶν Βασιλικῶν νομοδιδάσκαλοι ἤθελον καταχωρίσει ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ ὡς νόμους ἁπλᾶ καὶ παντὸς δημοσίου κύρους στερούμενα ἔθιμα, ἢ ὅτι οἱ νομοδιδάσκαλοι οὗτοι καὶ οἱ τὴν σύνταξιν τῶν Βασιλικῶν διατάξαντες αὐτοκράτορες Βασίλειος, Λέων καὶ Κωνσταντῖνος ἠπατήθησαν μὴ ἀναγνωρίσαντες τὴν νόθευσιν;

Ἀλλ' εἰς τίνα ἐποχὴν πιθανολογεῖται ἡ εἰσαγωγὴ τῶν νόμων τούτων; Εἷς τῶν ἰδίως ἀσχοληθέντων εἰς τὴν μελέτην τῆς νομοθεσίας τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, ὁ σοφὸς Μαρκήσιος Παστορέτος, ἑπόμενος τῇ γνώμῃ τοῦ Φουριέρου περὶ ὑδρογραφίας, ἀναβιβάζει τὴν εἰσαγωγὴν τῶν Ῥοδίων νόμων εἰς τὴν ἐννάτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλ' ἡ πόλις Ῥόδος μόλις, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ἐκτίσθη μετὰ τὰ Πελοποννησιακὰ τὸ 408 ἔτος π. Χ. ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος, ὑφ' οὗ καὶ ὁ Πειραιεὺς, Ἱπποδάμου τοῦ Μιλησίου, συνοικισθεῖσα ἐκ τῶν κατοίκων τῶν τριῶν πόλεων καὶ κληθεῖσα Ῥόδος ἀπὸ τῆς νήσου, τὸ δὲ ναυτικὸν αὐτῆς δὲν ἔλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, εἰ μὴ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τρίτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, μετὰ τὴν παρακμὴν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Ῥόδιοι, ἀποκρούσαντες γενναίως τὰς ἀπειλητικὰς δυνάμεις τοῦ Πολιορκητοῦ, ἀνήγειρον, εἰς τιμὴν τοῦ παρ' αὐτοῖς λατρευομένου Ἡλίου, μεγαλοπρεπὲς τρόπαιον, τὸν Κολοσσὸν αὐτῶν, ἐκ τοῦ προϊόντος τῆς πωλήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου δωρηθεισῶν αὐτοῖς πολιορκητικῶν μηχανῶν.

Ὅπως δὲ ἀμφισβητεῖται ἡ ὕπαρξις καὶ ὁ χρόνος τῆς εἰσαγωγῆς τῶν νόμων τούτων, διαφιλονεικεῖται προσέτι καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς παρὰ τῶν Ῥωμαίων παραδοχῆς αὐτῶν. Κατὰ τὸν ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐκδόσεσι τῆς συλλογῆς τῶν Ῥοδίων νόμων ἀπαντώμενον πρόλογον, διενέξεις ἠγέρθησαν μεταξὺ ναυτῶν, ναυκλήρων καὶ ἐμπόρων, περὶ τῆς μετὰ τὴν ἐκβολὴν συνεισφορᾶς. Ὁ δὲ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πραίτωρ Νέρων ἐπρότεινε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριον νὰ πέμψῃ πρεσβευτὰς εἰς Ῥόδον ἵνα συλλέξωσι τοὺς εἰς τὴν ναυτικὴν ἐμπορίαν ἀναγομένους νόμους. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς προτάσεως τοῦ Νέρωνος καὶ ἐπανελθόντων τῶν ἀπεσταλμένων, ὁ αὐτοκράτωρ ἐκύρωσε τὸ ἔργον μετὰ προηγουμένην ἐπιδοκιμασίαν τῆς Συγκλήτου, ἀνέθετο δὲ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν εἰς τὸν ὕπατον Ἀντωνῖνον.

Πλεῖστοι ὅμως συγγραφεῖς διαμφισβητοῦσι τὴν γνησιότητα τοῦ προλόγου τούτου. Ἰδίως δὲ ὁ Ὁλλανδὸς Βυγκερσοίκιος, ἐν τῇ περὶ τοῦ νόμου Θ' τῶν Πανδεκτῶν de jactu πραγματείᾳ αὐτοῦ, ἐκδοθείσῃ ἐν Ἅγῃ τὸ ἔτος 1702, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Παστορέτος θεωροῦσιν αὐτὸν ἀπόκρυφον.

Πρὸς στήριξιν δὲ τῆς γνώμης αὐτῶν φέρουσι πρῶτον, ὅτι ἐπὶ Τιβερίου δὲν ἀπαντᾶται ἐν τοῖς ὑπατικοῖς χρονικοῖς ὕπατος Ἀντωνῖνος ἀλλ' ἐπὶ Κλαυδίου. Ἀλλὰ τίς ἀγνοεῖ ὅτι πολλάκις ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει ὑπῆρξαν πλείονες ὕπατοι, ἐνίοτε ἁπλοῖ ὑποκατάστατοι (Suffecti), ὧν τὰ ὀνόματα σπανίως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀναφέρονται ἐν τοῖς χρονικοῖς τούτοις; Δὲν εἶναι δὲ ἀδύνατον ὁ ἐπὶ Κλαυδίου ὑπατεύσας Ἀντωνῖνος νὰ διετέλεσεν ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ καὶ ἐπὶ Τιβερίου, ἀφοῦ ἡ μὲν βασιλεία τοῦ Τιβερίου ἔληξε τὸ ἔτος λζ' μ. Χ., ὁ δὲ Κλαύδιος διεδέχθη μετὰ δ' ἔτη, ἤτοι τὸ μά ἔτος μ. Χ., τὸν μετὰ τὸν Τιβέριον βασιλεύσαντα Καλίγολαν. Τέλος, ὁ Παστορέτος ἐκφράζει πιθανωτάτην τινὰ γνώμην, ὅτι οἱ Ῥόδιοι νόμοι ἐκυρώθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου, ὅστις ἐν τῷ προλόγῳ τούτῳ ἀποκαλεῖται Τιβέριος Καῖσαρ, καθόσον, ὡς γνωστὸν, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος μνημονεύεται πολλαχοῦ καὶ ὑπὸ τοῦτο τὸ ὄνομα. Ἄλλως τε ἂν ὁ πρόλογος οὗτος, ὅστις δὲν εὑρίσκεται ἐν ἅπασι τοῖς κώδιξιν, εἶναι ἔργον μεταγενέστερον, γνώμῃ καθ' ἡμᾶς πιθανωτάτῃ καὶ ἣν δὲν ἀποκρούομεν, οὐδὲν ὅμως ἀποδεικνύει ὅτι τὰ δι' αὐτοῦ καὶ τῶν κειμένων τῶν Πανδεκτῶν βεβαιούμενα γεγονότα δὲν ἔλαβον χώραν ὡς ἐν αὐτῷ ἀναφέρονται. Ὅθεν ἐὰν κατὰ ταῦτα παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ πρόλογος οὗτος εἶναι ἔργον χειρὸς μεταγενεστέρας, ἡ ὑπόθεσις αὕτη οὐδαμῶς δύναται νὰ παραβλάψῃ τὴν γνησιότητα τῆς συλλογῆς, ἥτις καὶ ἀνεξάρτητον τοῦ προλόγου τούτου ἔργον εἶναι, καὶ ἐν πλείστοις χειρογράφοις κώδιξι μετὰ τοῦ προλόγου τούτου δὲν συνδέεται.

Ὅλως διάφορον τῆς περὶ τῆς ὑπάρξεως γραπτῶν Ῥοδίων νόμων ἀμφισβητήσεως εἶναι τὸ ζήτημα, ἂν ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ῥοδίου νόμου σωζομένη σήμερον συλλογὴ περιέχῃ τοὺς γνησίους νόμους τῶν Ῥοδίων. Διάφοροι νομοδιδάσκαλοι, ἰδίως δὲ ὁ Οὐΐννιος, ἐν τοῖς προλεγομένοις αὐτοῦ εἰς τὴν περὶ τῶν ναυτικῶν Ῥωμαϊκῶν νόμων πραγματείαν τοῦ Πεκκίου, δὲν ἐδίστασαν νὰ θεωρήσωσι τὴν συλλογὴν ταύτην ὡς τὸ γνήσιον κείμενον τῶν Ῥοδίων νόμων. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἐξέφρασεν ὁ νομοδιδάσκαλος Γοδοφρέδος (1), ὁ Ἰαννώνης ἐν τῇ περὶ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως ἱστορίᾳ αὐτοῦ (2), καὶ ὁ διάσημος ὑπομνηματιστὴς τοῦ περὶ ναυτιλίας διατάγματος τῆς Γαλλίας τοῦ 1681 Οὐαλῖνος (3).

Ὁ δὲ μαρκήσιος Φ. Παστορέτος ἐν τῇ περὶ τῆς ἐπιῤῥοῆς τῶν Ῥοδίων νόμων πραγματείᾳ αὐτοῦ, βραβευθείσῃ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἀκαδημίας κατὰ τὸ 1784 (4), ἂν καὶ παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν γραπτῶν Ῥοδίων νόμων, συντασσόμενος μετὰ τῶν ἀναβιβαζόντων αὐτοὺς εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους τῆς Ῥόδου χρόνους, ἐκφράζει ὅμως ἔν τινι ὑποσημειώσει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ σήμερον σωζομένη συλλογὴ δὲν εἶναι γνησία. Τὴν γνώμην τοῦ Παστορέτου ἠκολούθησε πιστῶς ὁ Ἀλέξανδρος Σωμβὲρ ἐν τῷ περὶ τῶν ναυτικῶν τῆς Ῥόδου νόμων συνταγματίῳ αὐτοῦ (5).

Ὁ Βυγκερσοίκιος, ἐν τῇ ἤδη μνησθείσῃ διατριβῇ αὐτοῦ περὶ τοῦ νόμου θ' τῶν Πανδεκτῶν De lege Rhodia de jactu, στηριζόμενος ἰδίως εἰς τοὺς ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ ἀπαντωμένους μὴ Ἑλληνικοὺς ὅρους, σαβουράτον, ναυφράγιον, φίσκος, πράϊδα, παραθήκη, παραθηκάριος, ἀποφαίνεται αὐτὴν ἔργον κερδοσκόπου τινὸς σκότιον καὶ ἀπόκρυφον. Βεβαίως οὐδεὶς θέλει ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ σωζομένη συλλογὴ τῶν Ῥοδίων νόμων διετηρήθη κατὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ πρωτότυπον αὐτῆς Δωρικὴν γλῶσσαν· ὀλίγη προσοχὴ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν πείθει ἕκαστον ὅτι ὁ τύπος, ὑφ' ὃν ἡ συλλογὴ αὕτη σώζεται, τὸ λεκτικὸν αὐτῆς, εἶναι ἔργον νεωτέρου τινὸς ὑπομνηματιστοῦ μᾶλλον ἢ τοῦ ἀρχετύπου νομοθέτου, καὶ ὅτι συλλέξας οὗτος τὰς ἀρχαίας διατάξεις ἐσκόπει νὰ τὰς καταστήσῃ κοινοτέρας καὶ εὐληπτοτέρας εἰς τὴν τάξιν μάλιστα τῶν ναυτικῶν, εἰς οὓς ἦσαν προωρισμέναι. Ἀλλ' ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τοὺς ὀλίγους τούτους Ῥωμαϊκοὺς ὅρους, ὧν ἡ ἀνάμιξις ἐξηγεῖται ὡς ἐκ τῆς ἐπιμιξίας καὶ τῶν στενῶν σχέσεων, αἵτινες συνέδεον τοὺς Ῥοδίους μετὰ τῶν Ῥωμαίων, ἡ γλῶσσα τῆς συλλογῆς ταύτης δύναται εὐλόγως ν' ἀναβιβασθῇ εἰς τὴν πρώτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα, καθ' ἣν οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες διέταξαν τὴν εἰς Ῥόδον ἀποστολὴν ἀνδρῶν ἐπιτετραμμένων νὰ συλλέξωσι τοὺς νόμους τούτους.

(1) J. Godefroi, De dominio maris.

(2) Istoria civile del Regno di Napoli di Pietro Giannone. Βιβλ. 6'. Κεφ. 6, § 2.

(3) Les premières lois maritimes sont, de l'aveu de tout le monde, les lois Rhodiennes. Selon le père Fournier, dans son traité d'hydrographie, ces lois ont été formées environ le temps que Josaphat régnait en Judée, c'est-à-dire 61 ans après Salomon. Quoi qu'il en soit, c'est le berceau de la jurisprudence nautique. Valin, Commentaire sur l'ordonnance de la marine du mois d'août 1681.

(4) Dissertation par M. de Pastoret, sur cette question: Quelle a été l'influence des lois maritimes des Rhodiens sur le marine des Grecs et des Romains? Paris 1784.

(5) Schomberg, Treatise of the maritimes laws of Rhodes, Oxford 1786.

Ἕτερον ἐπιχείρημα τῶν διαμφισβητούντων τὴν γνησιότητα τῆς συλλογῆς εἶναι, ὅτι ἐν τῷ Κεφαλαίῳ ιέ τοῦ β' τμήματος, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ ὅρκου τῶν ἐπιβατῶν, τῶν ναυκλήρων καὶ τῶν ναυτῶν, ἀπαντᾶται καὶ ἡ λέξις Εὐαγγέλιον. Ἐν ᾧ δὲ οἱ Ῥόδιοι δὲν εἶχον παραδεχθῆ τὸν χριστιανισμὸν κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ά μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διατάσσηται ἐν τοῖς νόμοις αὐτῶν Εὐαγγέλιος ὅρκος; Ἀλλὰ πρῶτον παρατηροῦμεν ὅτι ἐν χειρογράφοις τῆς συλλογῆς ταύτης, παρασκευασθεῖσι χάριν πρακτικῆς χρήσεως ἐπὶ τῶν δικαζομένων ναυτικῶν ὑποθέσεων, δὲν φαίνεται παντάπασιν ἀπίθανος ἡ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀντιγραφέων προσθήκη τοῦ ὅρου τούτου, σύμφωνα πρὸς τὰς ἤδη εἰσαχθείσας τότε ἰδέας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τίς ἀγνοεῖ τὸν περὶ τὰς τοιαύτας διορθώσεις ζῆλον τῶν ἀντιγραφέων; Πρὸ πάντων ὅμως ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐκφράσωμεν τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν περὶ τῆς ὀλίγης προσοχῆς, μεθ' ἧς οἱ ἀσπασθέντες τὴν εἰς τὴν γνησιότητα τῆς συλλογῆς ἀντικειμένην γνώμην τοῦ Βυγκερσοικίου προέβησαν εἰς τὴν περὶ τούτου κρίσιν. Ἡ περὶ τοῦ ὅρκου τῶν ναυκλήρων, τῶν ναυτῶν καὶ τῶν ἐπιβατῶν διάταξις ἀπαντᾶται ἔν τε τῷ β' καὶ τῷ γ' τμήματι τῆς συλλογῆς, ἀλλ' ὁ ὅρος Εὐαγγέλιος ὅρκος εὕρηται μόνον ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῷ τρίτῳ, τῷ κυρίως ἀποκαλουμένῳ Ῥοδίῳ νόμῳ. Ἡ περίστασις αὕτη μᾶς φαίνεται ἀποχρῶσα, ὥστε νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ τοῦ β' τμήμ. τοῦ ἐπιγραφομένου ἁπλῶς Ναυτικὸς νόμος, καὶ τοῦ γ' τμήμ. τοῦ ἐπιγραφομένου Κεφάλαια Νόμου Ῥοδίου, καὶ νὰ παραδεχθῶμεν ὡς περιέχουσαν τοὺς Ῥοδίους νόμους, ἂν καὶ εἰς γλῶσσαν μεταγενεστέραν, τὴν ἐκ νά κεφαλαίων συλλογὴν τὴν ἐπιγραφομένην Ῥόδιος νόμος, ν' ἀποκρούσωμεν δὲ τόν τε πρόλογον καὶ τὴν ἐξ εἰκοσιενὸς κεφαλαίου συγκειμένην δευτέραν σειρὰν ὡς ἀμφίβολον καὶ μὴ γνησίαν. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον δικαιούμεθα νὰ ἐμμένωμεν εἰς τὴν γνώμην ταύτην, καθόσον ἐν ταῖς διατάξεσι τοῦ β' τμήματος ἀπαντῶμεν ἐν κεφαλαίῳ ΙΖ' (κατ' ἄλλας δε ἐκδόσεις ΙΕ') τὴν φράσιν «ὁ νόμος κελεύει,» καὶ παρακατιὼν, «ἄκυρα ἔστω κατὰ τὸν Ῥόδιον νόμον,» καὶ ὀλίγῳ ὕστερον, «τῶν τόκων διάλυσις γινέσθω κατὰ τὸν Ῥόδιον νόμον,» παραπομπαὶ αἵτινες ἐθεωρήθησαν νέα ἀπόδειξις τῆς μὴ γνησιότητος τῆς συλλογῆς, καθόσον δὲν ἠδύνατο, λέγουσιν, ὁ Ῥόδιος νόμος νὰ παραπέμπῃ πρὸς ἑαυτόν. Ἀλλ' ἄρα γε ἐκ τῆς παραπομπῆς ταύτης ἀπὸ τοῦ λεγομένου Ναυτικοῦ νόμου εἰς τὸν ἀναφερόμενον Ῥόδιον νόμον δὲν ἐπισφραγίζεται μᾶλλον ἡ γνησιότης τοῦ τελευταίου, τοῦ κυρίως καλουμένου Ῥοδίου νόμου; Ἐλαχίστη προσοχὴ ἀπαιτεῖται διὰ νὰ διακρίνῃ τις τὴν ὁρισταμένην διαφορὰν καὶ γλώσσης, καὶ ἡλικίας ἑπομένως, μεταξὺ τῶν δύο τούτων τμημάτων. Τὸ δεύτερον εἶναι προδήλως μεταγενέστερον τοῦ τρίτου, ἀντὶ δὲ νὰ ἐπιγράφηται, ὡς τοῦτο, Ῥόδιος νόμος, παραπέμπει εἰς ἐκεῖνον ὁσάκις δὲν τὸν ἀντιγράφει, οἱ δὲ ὁρισμοὶ αὐτοῦ ἀποτελοῦσι μᾶλλον ἀντικείμενον κανονισμοῦ ἢ νομοθετικῆς ὕλης. Ἐν αὐτῷ μόνῳ εὕρηται ἡ φράσις «Εὐαγγέλιον ὅρκον παρεχέτωσαν,» καὶ παραδόξως οὐδεὶς μέχρι τοῦδε παρετήρησεν ὅτι ἡ λέξις Εὐαγγέλιον δὲν εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀντιστοίχῳ διατάξει τοῦ Ῥοδίου νόμου· οἱ ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι ἀπαντώμενοι οὗτοι ὅροι ἀποδεικνύουσι τὴν διάφορον καταγωγὴν τῶν ὁρισμῶν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς τοῦ ἐν τῷ τρίτῳ τμήματι περιλαμβανομένου Ῥοδίου νόμου.

Ἐκτὸς τῶν οὐσιαστικῶν τούτων ἐπιχειρημάτων δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὸ ἤδη μνησθέν, ὅτι ἐν τοῖς Βασιλικοῖς μόνα τὰ να'. κεφάλαια τοῦ τρίτου τμήματος περιελήφθησαν, ὁ δὲ πρόλογος καὶ τὰ κεφ. τοῦ β' τμήμ. ἐξωβελίσθησαν, περίστασις ἐμφαίνουσα καὶ κατὰ τὴν κρίσιν τῶν συνταξάντων τὰ Βασιλικὰ νομοδιδασκάλων τὴν γνησιότητα τοῦ Ῥοδίου νόμου, τὴν ὕποπτον δὲ καταγωγὴν τοῦ λεγομένου Ναυτικοῦ νόμου.

Περὶ τῆς γνησιότητος τῶν διατάξεων τοῦ γ'. τμήματος μαρτυροῦσι περιπλέον ά. ὁ Ἀρμενόπουλος ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ αὐτοῦ, Βιβλ. Β'. τίτλ. ια'. περὶ ναυτικῶν κεφ. ά. λέγων·

« Τὰ ναυτικὰ πάντα καὶ ὅσα κατὰ θάλασσαν κρίνεται, Ῥοδίῳ τέμνεται νόμῳ καὶ κατὰ τοὺς Ῥοδίους δικάζεται νόμους, ὅταν μὴ ἄλλος νόμος ἐναντιούμενος τοῖς τῶν Ῥοδίων νόμοις εὑρίσκηται· εἰσὶ γὰρ οἱ τῶν Ῥοδίων νόμοι τῶν ἄλλων ναυτικῶν νόμων παλαιγενέστεροι.»

β'. Τὸ ἐν τέλει τοῦ Ῥοδίου νόμου ἐν τοῖς πλείοσις χειρογράφοις ἀπαντώμενον ἀπόσπασμα ἐκ νομικοῦ τινος συγγράμματος τοῦ Δοκίμου ἢ Δοκιμίου μαρτυροῦντος ὅτι ἐν γένει τὰ ναυτικὰ ζητήματα ἀπεφασίζοντο καὶ ἐδικάζοντο κατὰ τοὺς Ῥοδίους νόμους, ὁσάκις νεωτέρα τις νομοθετικὴ διάταξις δὲν ἐτροποποίησε τοὺς ὁρισμοὺς ἐκείνου, ἀλλ' ὅτι, ἐπειδὴ εἰσέφρησαν καταχρήσεις περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν Ῥοδίων νόμων, οὕς τινες παρεμόρφωσαν πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον (καὶ ἴσως οὕτως ἐσχηματίσθη τὸ δεύτερον τῆς συλλογῆς μέρος), καὶ ἐπειδὴ ἡ τῶν πραγμάτων μεταβολὴ ἀπῄτησεν ἐξ ἀνάγκης νέους νόμους τεθεῖναι ἀναπληροῦντας τὸ τοῖς παλαιοῖς ἐλλεῖπον καὶ μεταποιοῦντας ἐκείνους πρὸς τὸ κοσμιώτερον καὶ σεμνότερον, ἐνομοθετήθησαν τοιοῦτοι μεταγενεστέρως παρὰ βασιλέων ἀγαπώντων τὸ δίκαιον· « ὅπου οὖν οὐχ εὑρίσκεται νέος νόμος παλαιῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων ἀντιταττόμενος, κατὰ τοὺς Ῥοδίους νόμους τὰ ναυτικὰ ζητήματα κρίνεται. Ὅπου δὲ ἕτεροι νόμοι,

ἐναντιοῦνται αὐτοῖς, ἀργοῦσιν οἱ τῶν Ῥοδίων νόμοι, καὶ οἱ ἄλλοι τὸ κράτος ἔχουσιν.»

Ἡ κατ' οὐσίαν ἔρευνα τῶν διατάξεων τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς συλλογῆς χορηγεῖ ἐπίσης ἐπιχειρήματά τινα εἰς τοὺς ἀντιπάλους πρὸς στήριξιν τῆς κατὰ τῆς γνησιότητος τῶν νόμων τούτων δόξης των. Ἀλλ' ἐκτὸς ὅτι τοιαύτη λεπτομερὴς ἀνάλυσις τῶν ὁρισμῶν τοῦ Ῥοδίου νόμου κατὰ σύγκρισιν πρὸς τοὺς ἐξ αὐτοῦ σχηματισθέντας Ῥωμαϊκοὺς νόμους ἤθελεν ἐκτείνει ὑπὲρ τὸ δέον τὰ εἰς τὸ εἶδος τῆς προκειμένης μελέτης ἐξ ἀνάγκης ἐπιβεβλημένα στενὰ ὅρια, δὲν νομίζω κἂν σπουδαίαν οὐδ' ἀποφασιστικήν, ὡς πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα, τὴν περίστασιν ὅτι αἱ ἐκ τοῦ Ῥοδίου νόμου εἰς τὸν Πανδέκτην μετενεχθεῖσαι περὶ ναυτικῶν ζητημάτων διατάξεις δὲν συμφωνοῦσιν ἀκριβῶς πάντοτε πρὸς τοὺς ἀντιστίχους ὁρισμοὺς τῆς συλλογῆς. Ἐκ τῆς πρὸς τὴν ἀξίωσιν τοῦ Εὐδαίμονος ἀπαντήσεως τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου προκύπτει, ὅτι ὁ Ῥόδιος νόμος τότε μόνον ἐφηρμόζετο καθαρῶς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ὅταν μή τις τῶν εἰς τὴν Ῥώμην ἰδιαζόντων νόμων ἠναντιοῦτο, τὴν δὲ ἀρχὴν ταύτην εἴδομεν ἐπανειλημμένως προσμαρτυρουμένην καὶ ἐν τῷ προλόγῳ τῆς συλλογῆς, καὶ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τοῦ Δοκίμου, καὶ ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου.

Οὕτως, ἐάν, ἐπὶ παραδείγματος, ἐν μὲν τῷ Ῥοδίῳ νόμῳ εὑρίσκωμεν τὴν συνεισφορὰν ἐπιβαλλομένην κατ' ἀρχὴν καὶ λόγῳ μερικῶν ἀβαριῶν, ἐνῷ ἐν τῷ περὶ τοῦ Ῥοδίου νόμου τίτλῳ τοῦ Πανδέκτου ἡ πρὸς συνεισφορὰν ὑποχρέωσις περιορίζεται εἰς μόνην τὴν περίπτωσιν τῶν γενικῶν ἀβαριῶν, οὐδὲν ἄλλο ἐκ τῆς διαφορᾶς ταύτης τῶν διατάξεων συνάγεται, ἢ ὅτι παραλαβόντες ἐκ τῶν Ῥοδίων νόμων τὴν ἀρχὴν τῆς συνεισφορᾶς οἱ Ῥωμαῖοι τὴν περιώρισαν εἰς μόνην τὴν περίπτωσιν τῶν γενικῶν ἀβαριῶν, μὴ παραδεχθέντες τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην τυχαίαν θαλασσίαν ζημίαν· ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν ἐννόησαν νὰ δώσωσι κῦρος εἰς τὸ εἰδικὸν τοῦτο καὶ ἐξαιρετικὸν δίκαιον εἰμὴ καθ' ἃς μόνον περιπτώσεις τὰ ἀναφυόμενα ναυτικὰ ζητήματα δὲν ἐλύοντο ἄλλως ὑπὸ τῶν νεωτέρων τῆς Ῥώμης νόμων. Βεβαίως κατὰ τὴν νηπιώδη τῆς ναυτιλίας ἡλικίαν, ὅτε δηλονότι ἤκμαζε τὸ ναυτικὸν τῶν Φοινίκων κατὰ τὴν δωδεκάτην ἢ ἑνδεκάτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἡ ἐπέκτασις τῆς συνεισφορᾶς καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐκ τυχαίου τῆς ναυτιλίας δυστυχήματος ἐπισκηπτούσας ζημίας ἦτον ἀναπόφευκτον μέτρον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ναυτιλλομένων.

Οἱ φυσικοὶ κίνδυνοι τῆς ναυτιλίας, εἰς οὓς προσετίθεντο καὶ οἱ ἐκ τῶν κοινοτάτων τότε πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, ἐνέπνευσαν τὴν ἰδέαν τοῦ συνεταιρισμοῦ εἰς τοὺς ναυτιλλομένους, ἐξ ἧς βραδύτερον ἐμορφώθη τὸ συνάλλαγμα τῆς ἀσφαλείας. Πᾶσα θαλασσία ἀποστολὴ ἀπετέλει ἀληθῆ ἀλληλασφάλειαν μεταξὺ τοῦ κυρίου τοῦ πλοίου, τῶν φορτωτῶν, καὶ τῶν ἐπιβατῶν. Τὸ σύνολον τῶν ἐπὶ τοῦ πλοίου ἐκτεθειμένων συμφερόντων ἐλογίζετο ὡς μία ὁμὰς, ἧς ἕκαστον μέρος ἐνείχετο ἀλληλεγγύως πρὸς ἀποζημίωσιν τοῦ ὅλου.

Τὴν σχέσιν ταύτην εὑρίσκομεν καὶ βραδύτερον ἀναγνωριζομένην ὑπὸ τῶν νεωτέρων ναυτικῶν νομοθεσιῶν, ὑπὸ τὸ ὄνομα germinamento· ἀποτέλεσμα δὲ αὐτῆς ἦτον ἡ πρὸς συνεισφορὰν ὑποχρέωσις ἁπάντων ὑπὲρ τῶν κατὰ τὸν πλοῦν ἐξ οἱωνδήποτε θαλασσίων γεγονότων ζημιωθέντων. Ὅ,τι ἐγίνετο κατὰ τὴν δεκάτην ἢ ἑνδεκάτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα, καί τοι ἀπᾷδον εἰς τὰς περὶ κοινῶν ἀβαριῶν ἀρχὰς τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν, διατί νὰ τὸ θεωρήσωμεν παράλογον ἐνεργούμενον κατὰ τὴν δεκάτην ἢ ἑνδεκάτην ἑκατονταετηρίδα π. Χ., ὅτε ἡ ναυτιλία ἦτον ὀλιγώτερον ἀσφαλὴς καὶ ἀπῄτει μείζονα ἐνθάρρυνσιν πᾶσα ναυτικὴ ἐπιχείρησις;

Ἂν αἱ βραχεῖαι αὗται παρατηρήσεις, ἃς προχείρως ἠδυνήθημεν νὰ ἐκθέσωμεν σήμερον ἐπὶ ζητήματος τοσοῦτον ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον ἀμφισβητουμένου, δὲν κατορθώσωσι νὰ φέρωσι τὴν πεποίθησιν εἰς τοὺς ἀκροωμένους, ἐλπίζω τοὐλάχιστον νὰ συντελέσωσιν εἰς νέαν τοῦ ἑλληνικωτάτου τούτου θέματος ἐπεξεργασίαν, ἐξ ἧς πιθανῶς θέλει ἐπέλθει εὐτυχεστέρα καὶ εὐνοϊκωτέρα ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῶν Ῥοδίων νόμων ἀπόφασις παρὰ τὴν μέχρι τοῦδε ἐπικρατοῦσαν παρὰ τοῖς πλείστοις συγγραφεῦσι.

Δὲν δύναμαι δὲ, Κύριοι, νὰ περάνω τὸν λόγον μου, χωρὶς ν' ἀποδώσω ἐνταῦθα δημοσίως πρὸς τοὺς ἀξιοτίμους συναδέλφους μου τὸν φόρον τῆς ζωηροτάτης εὐγνωμοσύνης μου ἕνεκα τῆς τιμῆς ἧς ἐκ δευτέρου μὲ ἠξίωσεν ἡ εὐνοϊκὴ καὶ συγκαταβατικὴ αὐτῶν ψῆφος, νὰ ἐκφράσω δὲ τὰ αἰσθήματα τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ μου πρὸς τὸν Μεγαλειότατον Βασιλέα, τὸν κραταιὸν προστάτην τοῦ ἐθνικοῦ τούτου καθιδρύματος, οὗ ἡ ἀνωτάτη θέλησις ἐπικυρώσασα τὴν ἐκλογὴν τῶν συναδέλφων μου μοὶ ἀνέθετο τὴν κατὰ τὸ ἀρξάμενον ἀκαδημαϊκὸν ἔτος διοίκησιν τοῦ Πανεπιστημίου, εἰς ἧς τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν ἀδελφικὴν σύμπραξιν καὶ συνδρομὴν τοῦ τε ἐπαξίως διοικήσαντος κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τὰ πράγματα τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ἀντιπρυτάνεως Κ. Θ. Ὀρφανίδου, τῶν ἀξιοτίμων μελῶν τῆς ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου, καὶ ἁπάντων ἀνεξαιρέτως τῶν συναδέλφων μου, καὶ τέλος νὰ ἐκφράσω μετὰ πεποιθήσεως τὴν προσδοκίαν ἡμῶν ὅλων πρὸς τὴν εὐτυχῶς συνηγμένην σήμερον ἐνταῦθα φιλότιμον καὶ φιλόμουσον τῶν ὁμιλητῶν ἡμῶν νεολαίαν, ὅτι ἀφιερουμένη καὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἀ-

ποκλειστικῶς καὶ μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὴν θερμουργοῦ φιλοπονίας εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σπουδῆς τῶν ἐν τῷ τεμένει τούτῳ τῶν Μουσῶν διδασκομένων παντὸς κλάδου μαθημάτων, καὶ ἀπέχουσα πάσης ἀλλοτρίας καὶ ἀντιφατικῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀκαδημαϊκῆς φοιτήσεως ἰδέας καὶ πράξεως, θέλει ἀποδείξει ὅτι ἐκτιμᾷ τὸ εὐτύχημα τοῦ νὰ εὑρίσκῃ ἐντὸς τῆς πατρίδος, πλησίον τοῦ πατρικοῦ οἴκου, καὶ ἄνευ ἐκτάκτων θυσιῶν, ἀνωτέρων τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ πόρων, πηγὴν ἄφθονον εἰς ἣν δύναται προχείρως ν' ἀντλῇ τὰ νάματα πάσης ἐπιστήμης, προσηκόντως δ' ἐμφορουμένη τῆς ἐν τῷ ἐθνικῷ τούτῳ πανδιδακτηρίῳ προσφερομένης αὐτῇ ὑπὸ τῶν καθηγητῶν λογικῆς τροφῆς, θέλει ἀμείβει αὐτοὺς διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ της, οὕτω δὲ προαλειφθῆ ἐπαξίως τοῦ μεγάλου ἡμῶν παρελθόντος, καὶ τοῦ, σὺν Θεῷ δ' εἰρήσθω, ἔτι μείζονος ἡμῶν μέλλοντος, εἰς τοὺς παντοδαποὺς ἀγῶνας τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου, εἰς οὗ τὰ πρόθυρα εὐτυχῶς σήμερον ἵσταται.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ.

Τὸν Μάϊον, τὸν Ἰούνιον καὶ τὸν Ἰούλιον τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς παιδείας ὑπουργείου τρεῖς ἐκθέσεις μετὰ πινάκων, ἱστοροῦσαι τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῆς παιδείας ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ παρελθὸν 1869 ἔτος. Ταύτας δημοσιεύοντες καὶ διὰ τῆς *Πανδώρας* ὡς ἀξίας ἀναγνώσεως, συγκεφαλαιοῦμεν χάριν εὐκολίας τοῦ ἀναγνώστου τὸ περιεχόμενον τῶν πινάκων, παραθέτοντες καὶ τὰ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου πορίσματα τῶν παρελθόντων ἐτῶν, διότι αἱ ἐν Ἑλλάδι ἐκδιδόμεναι πολιτειογραφικαὶ (στατιστικαὶ) εἰδήσεις ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ ἐπιφωνῶμεν συνεχῶς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐκεῖνο· «ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ποῦ ἐστιν ἡ ἀλήθεια;»

Ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἐδίδαξαν τὸ 1869 51 καθηγηταί, ἐδιδάχθησαν δὲ φοιτηταὶ 1205. Τὸ ὑπουργεῖον λέγει ὅτι ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἀνωτάτου τούτου ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος μέχρι τοῦ 1869, ἤτοι ἐν διαστήματι ἐτῶν 32, διήκουσαν τῶν μαθημάτων 5,245, ἤτοι 165 μαθηταὶ κατ' ἔτος. Ἀλλὰ παρατηρητέον μὴ εἶναι ἐσφαλμένη ἡ εἴδησις αὕτη.

Τῆς δὲ μέσης παιδείας αἱ παραδόσεις ἐγένοντο εἰς 15 γυμνάσια καὶ 114 ἑλλην. σχολεῖα ὑπὸ 94 καθηγητῶν καὶ 236 διδασκάλων πρὸς 5,971 μαθητάς. Πρὸς τούτοις ἐδιδάχθησαν 115 μαθηταὶ ἐκκλησιαστικὰ μαθήματα εἰς τέσσαρα σχολεῖα ὑπὸ 12 καθηγητῶν καὶ 19 διδασκάλων, καθὼς καὶ 83 ἕτεροι τὴν ναυτικὴν εἰς ἓξ σχολεῖα ὑπὸ 6 διδασκάλων. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἕνδεκα ἰδιωτικὰ σχολεῖα ἀρρένων μετὰ 564 μαθητῶν, καὶ δώδεκα κορασίων μετὰ 1025 μαθητριῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀνωτάτης καὶ μέσης παιδείας· τῆς δὲ δημοτικῆς σχολεῖα μὲν ὑπῆρχον 1140, διδάσκαλοι δὲ 1230 καὶ μαθηταὶ ἀμφοτέρων τῶν φύλων 60,634.

Ἐδιδάχθησαν ἄρα ἐντὸς τοῦ ἔτους ἐκείνου ἔν τε τῷ πανεπιστημίῳ, τοῖς γυμνασίοις, τοῖς ἑλληνικοῖς καὶ τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις μαθηταὶ 68,008.

Διὰ τὴν δημοτικὴν παιδείαν ἐδαπανήθηπαν δρ. 879,120, διὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν οὐδὲν λέγει ἡ ἁρμοδία ἔκθεσις.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος συνέκειτο τὸ 1869 κατὰ τὴν μίαν τῶν ἐκθέσεων εἰς 1,304,263 κατοίκους. Σημειωτέον ὅμως ὅτι μεταξὺ τῶν μαθητευομένων εἰσὶ καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τὸ 1853 ἐμαθήτευσαν 46,327, ἐδίδαξαν 695 εἰς 483 ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα καὶ ἐδαπανήθησαν 643,858 δρ. (1).

Τὸ 1854 ἐμαθήτευσαν 38,018, ἐδίδαξαν 688 εἰς 479 σχολεῖα, καὶ ἐδαπανήθησαν 881,429 δρ. (2).

Τὸ 1855—1856, μαθηταὶ 58,674, διδάσκαλοι 1111, σχολεῖα 860, καὶ δαπάναι 735,181 (3).

Τὸ 1858, μαθηταὶ 64,061, διδάσκαλοι 904, σχολεῖα 945, δαπάναι 1,394,184 (4).

Τὸ 1866, μαθηταὶ 76,000, σχολεῖα 1407 (5) καὶ τὸ 1868, μαθηταὶ 78,637, ἤτοι δέκα χιλιάδες ὀλιγώτερον τῶν διδαχθέντων κατὰ τὸ 1869, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω.

Καὶ τετάρτη δὲ ἀξία λόγου ἔκθεσις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου, ἡ περὶ τῶν κληροδοτημάτων ὅσα ἀφιερώθησαν ὑπὸ περισπουδάστων ὁμογενῶν εἰς τὴν παιδείαν τῆς Ἑλλάδος. Κατ' αὐτὴν ἀπὸ τοῦ 1835 μέχρι τέλους τοῦ 1869 τὸ ποσὸν αὐτῶν μετὰ τοῦ τόκου ἀνέβη εἰς 6,150,456, ἐξ ὧν μετὰ δαπάνην 2,926,546 δραχ. εἰς ἀνέγερσιν μουσείου, ἐκπαιδ. καταστημάτων, συντήρησιν ὑποτρόφων καὶ καθεξῆς, ὑπολείπονται δραχ. 3,223,910. Παρατηρητέον δὲ ὅτι μεταξὺ αὐτῶν δὲν περιλαμβάνονται καὶ τὰ παρ' ἄλλων διαχειριζόμενα, οἷον τὰ τοῦ πανεπιστημίου, Ἀμαλιείου, φιλεκπαιδ. ἑταιρίας, ὀρφανοτροφείου Χ. Κώστα, ἀρχαιολ. ἑταιρίας, Ζαπείου, Ἀστεροσκοπείου, Πολυτεχνείου, Ἀκαδημίας κλ.

Εἰς τὰς περὶ τῆς παιδείας ἐκθέσεις ἀναγινώσκο-

(1) Πανδ. τόμ. Δ', σελ. 227.
(2) Πανδ. τόμ. ς', σελ. 359.
(3) Πανδ. τόμ. Ζ', σελ. 539.
(4) Πανδ. τόμ. Θ', σελ. 496.
(5) Πανδ. τόμ. ΙΘ', σελ. 338.

μεν δύο τινὰ ἰδιαζόντως χαρμόσυνα· πρῶτον, ὅτι «κανεὶς τῶν δήμων δὲν στερεῖται σήμερον δημοτικοῦ σχολείου, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τρία καὶ τέσσαρα, καὶ πολλοὶ πέντε καὶ ἕξ,» καὶ δεύτερον ὅτι «ἡ πρὸς τὰς τέχνας ροπὴ καθίσταται ὁσαμέραι ζωηροτέρα.» Καιρὸς τέλος πάντων νὰ τραπῶμεν οἱ πολλοὶ εἰς ἔργα, ἅτινα καθιστῶσι καὶ ἀνετώτερον, καὶ ἠθικώτερον καὶ ἀληθῶς ἀνεξάρτητον τὸν βίον.

Ἰδοὺ αἱ ἐκθέσεις·

«Εὐσεβάστως ὑποβάλλω τῇ Ὑμετέρᾳ Μεγαλειότητι καὶ τοὺς τῆς μέσης καὶ ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως ἀπογραφικοὺς πίνακας, παριστάνοντας τὴν ἀριθμητικὴν ἀμφοτέρων κατάστασιν κατὰ τὸ ἔτος 1869.

Ἐν τοότοις προστίθεται στήλη ἐνδεικτικὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους, καὶ ἑτέρα ἐν ᾗ ἐκδηλοῦται ὁ ἀριθμὸς τῶν τε μαθητῶν καὶ φοιτητῶν τῶν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὁρμωμένων, ὧν αἱ οἰκογένειαι δὲν διαμένουσιν ἐντὸς τοῦ Κράτους.

Καὶ ἐξ ἐκείνης μὲν ἐξάγεται ἡ διαφορὰ τῆς κατὰ τὰ δύο συνεχῆ σχολικὰ ἔτη φοιτήσεως, ἐκ ταύτης δὲ κατὰ πόσον τὰ ἡμέτερα ἐκπαιδευτήρια εἶναι χρήσιμα καὶ εἰς τοὺς ἔξω ὁμογενεῖς, ὧν αἱ φιλόμουσοι συνδρομαὶ συνετέλεσαν καὶ συντελοῦσιν εἰς τὸ εὖ εἶναι τῆς δημοσίας ἐν Ἑλλάδι ἐκπαιδεύσεως.

Αἱ δειναὶ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι ὑπηγόρευσαν τὴν ἀνάγκην τῆς κατὰ τὸ 1868 ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλληνοδιδασκάλων καὶ τῆς ἐκ τούτου προσωρινῆς ἀργίας Ἑλληνικῶν τινων Σχολείων, ὅσα εἶχον σχετικῶς πρὸς τὰ ἄλλα τοὺς ὀλιγωτέρους μαθητάς· ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῆς συστηθείσης αὐστηρότητος περὶ τὰς ἐξετάσεις τῶν ἀπὸ τῶν δημοτικῶν σχολείων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ μεταβαινόντων μαθητῶν καὶ τῶν ἀπὸ τούτων εἰς τὰ Γυμνάσια, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐκ Κρήτης οἰκογενειῶν εἰς τὰ ἴδια ἠλαττώθη ὀλίγον ὁ τῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως μαθητῶν ἀριθμός· συνετέλεσε δὲ ἀκόμη εἰς τοῦτο καὶ ἡ πρὸς τὰς τέχνας ζωηροτέρα ὁσημέραι καθισταμένη ροπή, ἣν κρατύνει καὶ ἡ ἀνάγκη, πλεονασάντων ἤδη τῶν εἰς ἐπιστημονικὰ ἐπαγγέλματα καταρτισθέντων. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι πολλοὶ τούτων καλοῦνται εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἀναπληροῦντες οὕτω καὶ τῆς Ἀνατολῆς τὰς ἀνάγκας κατὰ πολὺ μέρος. Ἐξηγῶ δὲ τὴν αἰτίαν τῆς ἐλαττώσεως ἵνα μὴ ὑποτεθῇ ὅτι προῆλθεν αὕτη ἐκ παρακμῆς τῆς φιλομαθείας ἢ ἄλλων ἀποθαρρυντικῶν ἀφορμῶν.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι, μὴ ἀποπερατωθείσης ἔτι τῆς ἀπογραφῆς τοῦ νῦν πληθυσμοῦ τῶν κατοίκων τοῦ Βασιλείου, δὲν δύναται μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας νὰ ὁρισθῇ ἡ ἀναλογία τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν πληθυσμὸν καὶ νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τούτου ἡ κατὰ παράθεσιν πρὸς ἄλλα ἔθνη κλίσις τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν μάθησιν· ὁ τεθεὶς ἐν μιᾷ τῶν στηλῶν τοῦ πίνακος πληθυσμὸς τῆς μὲν ἄλλης Ἑλλάδος τοῦ 1861 τῶν δὲ Ἰονίων νήσων τοῦ 1865, δὲν δύνανται εἰμὴ κατὰ προσέγγισιν νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπόν.

Εἰς τὸ προσωπικὸν τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως δὲν ἐπηνέχθησαν πολλαὶ ἢ ἀπότομοι μεταβολαί· ἐτηρήθη αὐστηρῶς ἡ σωστικὴ ἀρχὴ τοῦ νὰ μὴ ἐπηρεάζωσι τὴν τύχην τῶν διδασκάλων αἱ πολιτικαὶ διαφοραὶ καὶ διενέξεις, κύριος δὲ τῆς τύχης αὐτῶν νὰ ἦναι ὁ βαθμὸς τοῦ ζήλου των καὶ ἡ διαγωγή των καὶ τὸ συμφέρον τῆς ὑπηρεσίας ἥτις εἶναι αὐτοῖς διαπεπιστευμένη· οὕτω κρατύνονται εἰς τὴν εὔορκον ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντός των καὶ διατελοῦσιν ἀπηλλαγμένοι παντὸς ἄλλοθεν φόβου, δι' ὃν, καὶ κατ' ἐλάχιστον ὑπάρχοντα, ὀλίγον προσέχουσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν φροντίζοντες μᾶλλον πῶς ν' ἀποσοβήσωσιν ἢ προλάβωσι τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ὁ λόγος τῆς σπανιότητος τῶν τε μεταθέσεων αὐτῶν καὶ τῆς τελείας ἀποχῆς ἀπὸ τῆς ἀπολύσεώς των, ἐξαιρουμένων μόνων δύο ἐσχάτως γενομένων προσωρινῶν ἀπολύσεων ἕνεκα πειθαρχικῶν λόγων.

Προβιβασμοὶ δὲν ἔγειναν εἰς τὸ προσωπικὸν τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, διότι ἠσπάσθην κἀμὼ τὴν ἀρχὴν ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον τοποθετεῖ καταλλήλως τὰ πρόσωπα κατὰ τὴν ἱκανότητα αὐτῶν καὶ τῆς ὑπηρεσίας τὰς ἀνάγκας, ἀλλὰ δὲν βαθμολογεῖ· οἱ βαθμοὶ εἶναι προϊόντα περιουσίας γνώσεων, ὧν ἡ ἐξέλεγξις ἀνήκει εἰς τὰ ἁρμόδια παιδευτήρια. Οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὰς προαγωγὰς ἐρείδεται ὁ διδάσκων εἰς τοὺς ἰδίους ἀγῶνας, εἰς τὴν ἰδίαν φιλομάθειαν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν προαίρεσιν τῆς προϊσταμένης ἀρχῆς, ἥτις δι' ἠθικῶν μόνον ἀμοιβῶν δύναται νὰ βραβεύσῃ τοὺς διακρινομένους τῶν ἄλλων ἀποδεδειγμένως ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν ἑαυτῶν καθηκόντων καὶ τῇ μακρᾷ παραμονῇ εἰς τὸ πολύμοχθον στάδιον τῆς λειτουργίας τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Οὕτω δὲ ἐξέλιπον καὶ τὰ περὶ προτιμήσεων παράπονα καὶ πολλαὶ ἄλλαι δυσχέρειαι, αἵτινες πάντοτε ἀναφύονται ἐκ τῆς ἀκανονίστου χρήσεως τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀρχῆς. Μετὰ χαρᾶς δὲ πληροφορῶ τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα ὅτι ἡ τῶν διδασκόντων ἀφοσίωσις εἰς τὸ θεῖόν των ἔργον εἶναι ἀκμαία, ὑποτρεφομένη ἐκ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης, καὶ μηδόλως ἐπηρεαζομένη ἐκ τῆς κατ' ἀνάγκην εὐτελείας τῶν ὑλικῶν ἀμοιβῶν.

Ἡ ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις μέση ἐκπαίδευσις, ἀφομοιωθεῖσα καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὸ ἐν τῷ ἐπιλοίπῳ κράτει ἐν ἰσχύϊ σύστημα, φέρει ἤδη κατ' εὐχὴν τοὺς καρποὺς τῆς φιλομαθείας τῶν κατοίκων τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ Βασιλείου.

Ἐν τῷ πίνακι τῆς καταστάσεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἰδίως βλέπει τις τὴν προκοπὴν τῆς ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι καὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἣν τὸ καθίδρυμα τοῦτο προσήνεγκεν εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ ἐν γένει εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ τοιαύτη του ἀγλαὰ καρποφορία εἶναι εὐσεβὴς πλήρωσις τῶν εὐχῶν τῶν προσενεγκόντων εἰς τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ περιφανοῦς καταστήματος αὐτοῦ, καὶ τῶν ὁσημέραι ἀποδεκατιζόντων τὸ προϊὸν τῶν ἱδρώτων των ἢ πᾶσαν σχεδὸν αὐτῶν τὴν περιουσίαν κληροδοτούντων εἰς προίκισιν αὐτοῦ. Καὶ τούτων μὲν τὴν φιλομουσίαν ἐξεγείρει ἡ πρόοδος αὐτοῦ, ἐκείνων δὲ τὸν φιλογενῆ ζῆλον προὐκάλεσεν ἡ ἐλπὶς ἢ μᾶλλον ἡ πεποίθησις ὅτι τοιαύτη ἔμελλε νὰ ἦνε ἡ καρποφορία τῆς φιλοπατρίας των. Παρατηρῶ δὲ ὅτι ἡ περιουσία τοῦ Πανεπιστημίου ὁσημέραι σπουδαίως αὐξάνει, διότι καὶ οἱ μισθοὶ τῶν Κ. Κ. καθηγητῶν καταβάλλονται ὑπὸ τοῦ δημοσίου καὶ ἐπιχορήγησις ἐξόδων οὐσιώδης δίδοται αὐτῷ ἐτησίως.

Μέσης ἐκπαιδεύσεως δημόσια παιδευτήρια διὰ τὰ κοράσια δὲν ὑπάρχουσι. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀναπληροῦσι πάνυ φιλοτίμως ἰδιῶται ἀπὸ τοῦ 1832, ὅτε πρῶτον συστηματικὸν παρθεναγωγεῖον συνέστησεν ἐν Ἑλλάδι ἡ φιλέλλην ἀμερικανὶς Κ. Χίλλ ἐκ συνδρομῶν τῶν ἀγνῶν φίλων τῆς Ἑλλάδος πατριωτῶν αὐτῆς. Τῶν μέσης ἐκπαιδεύσεως παρθεναγωγείων ὁ ἀριθμὸς ἐπολλαπλασιάσθη καὶ εἶναι ἤδη ὅσα ἀρκοῦσι καὶ διὰ τὰς τοῦ κράτους ἀνάγκας καὶ διὰ τὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὁπόθεν πλεῖστοι τῶν ὁμογενῶν ἀποστέλλουσι πρὸς ἐκπαίδευσιν τὰ θυγάτρια αὐτῶν.

Ἐν τοῖς παρθεναγωγείοις τούτοις παρασκευάζονται καὶ δημοδιδασκάλισσαι, ἐξ ὧν πλεῖσται καλοῦνται καὶ εἰς τὴν διεύθυνσιν Σχολείων κορασίων εἰς τὸ ἐξωτερικόν· ὡς διδασκαλεῖον δὲ αὐτῶν ἐν ᾧ ἐξετάζονται αὗται, ὡρίσθη διὰ Β. Διατάγματος τὸ Ἀρσάκειον Παρθεναγωγεῖον· τοῦτο δὲ ὡς καὶ τὰ παραρτήματα αὐτοῦ, διατηρούμενα πάντα δαπάναις τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας, διατελοῦσιν ὄντα ἐν εὐαρέστῳ ἀκμῇ. Ἡ αὐτὴ ἑταιρία συνέστησε Παρθεναγωγεῖον σπουδαῖον καὶ ἐν Κερκύρᾳ καὶ πρὸς τοῦτο χορηγεῖται αὐτῇ ὑπὸ τοῦ δημοσίου συνδρομὴ ἐτησία ἐκ δεκακισχιλίων δραχμῶν. Συνέστησε πρὸς τούτοις καὶ διάφορα δημοτικὰ κορασίων σχολεῖα, ὅπου ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἀπόλυτος τοιούτων καί ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ· ὅθεν πολλὴ ὀφείλεται αὐτῇ χάρις.

Παρεκτὸς δὲ τούτου ὑπάρχουσι καλῶς καὶ διοικούμενα καὶ καρποφορίαν τὰ πλείστα ἀγαθὴν φέροντα Παρθεναγωγεῖα μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐν Σύρῳ καὶ ἐν Ἀθήναις δημοσυντήρητα καὶ ἰδιοσυντήρητα, ὧν αἱ διευθύνσεις ἐμφοροῦνται ὑπὸ πολλῆς φιλοτιμίας καὶ εἰλικρινείας ἐνισχυούσης τὴν πρὸς αὐτὰς ἐμπιστοσύνην τῶν γονέων.

Διὰ τῆς τοιαύτης δὲ ἐμπιστοσύνης συντηροῦνται καὶ οὐκ ὀλίγα ἀῤῥένων ἰδιωτικὰ ἐκπαιδευτήρια, εἰς ἃ καὶ διδάσκονται καὶ ὡς τρόφιμοι ἐνδιαιτῶνται παῖδες οὐ μόνον γονέων μὴ δυναμένων ὡς ἐκ τῶν ἐπαγγελμάτων ἢ τῶν ἀσχολιῶν των νὰ ἐπιμελῶνται αὐτοὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων των, ἀλλὰ καὶ ἄλλων διαμενόντων ἐν χώραις, ἐν αἷς δὲν ὑπάρχουσιν ἐκπαιδευτήρια ὅλων τῶν βαθμῶν τῆς παιδεύσεως.

Πολλὴν εἰς τὴν δημοσίαν παίδευσιν παρέχει συνδρομὴν καὶ ἡ καλῶς διοικουμένη καὶ προκόπτουσα Ῥιζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή, εἰς ἣν ἐκπαιδεύονται ἐπὶ τὸ τελειότερον οἱ προτιθέμενοι νὰ γίνωσι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας.

Εἰς τὸν ἀπογραφικὸν πίνακα προσέθηκα καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σχολείων καὶ τῶν Ναυτικῶν, ἵνα φανῇ ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν ὁπωσδήποτε ἐν Ἑλλάδι παιδευομένων.

Ἀποπερατῶν τὴν βραχεῖαν ταύτην ἔκθεσιν, δὲν δύναμαι νὰ μὴ ὁμολογήσω, ὅτι ἐν τῷ παρ' ἡμῖν εἰσηγμένῳ συστήματι τῆς δημοσίας παιδεύσεως παντὸς βαθμοῦ πολλὰ ὑπάρχουσι τὰ ἐκ μακρᾶς πείρας πλημμελῆ ἀποδειχθέντα. Πολλαὶ διατάξεις ἐκ τοῦ δυσεφαρμόστου αὐτῶν ἔμειναν ἐν ἀχρηστίᾳ, οὐκ ὀλίγαι δὲ ἐλλείψεις ἀνεπληρώθησαν διὰ διαταγμάτων καὶ ὑπουργικῶν διαταγῶν, κατὰ τὰς κρίσεις τῶν ἑκάστοτε διοικούντων τὰ τῆς παιδείας· ὁ τρόπος δ' οὗτος τῆς διορθώσεως ἔφερον ἐν μέρει ἀνωμαλίας τινάς, ὅθεν εἶναι ἀνάγκη συστηματικῆς ἀναθεωρήσεως τῶν ἐκπαιδευτικῶν νόμων, ἀνατιθεμένης τῆς σπουδαίας ταύτης ἐργασίας εἰς ἐπιτροπείαν ἐκ τῶν ἀρίστων παρ' ἡμῖν κατά τε τὴν παιδείαν καὶ τὴν περὶ τὴν διδασκαλίαν ἐμπειρίαν, ἵνα φερέγγυον οὕτω ὑποβληθῇ εἰς τὴν ἐπιψήφισιν τῆς Βουλῆς καὶ περιβληθῇ νομοθετικὸν κῦρος τὸ παρ' αὐτῆς καταρτισθησόμενον προκείμενον σχεδίασμα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 6 Ἰουλίου 1870.

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλ. καὶ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως ὑπουργὸς
Δ. Δ. ΔΥΓΕΡΙΝΟΣ.

Καθυποβάλλω εὐσεβάστως ὑπ' ὄψιν τῆς Υ. Μεγαλειότητος πίνακα εὐσύνοπτον τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος καταστάσεως τῆς ἐν τῷ Βασιλείῳ προκαταρκτικῆς ἢ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας, ὡς ἀποτελούσης τὰς πρώτας βάσεις τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς διαμορφώσεως τοῦ λαοῦ, ἐπέστησα ἐξ ἀφετηρίας ὅλην μου τὴν προσοχὴν, πεπεισμένος ὅτι ἐκπληρῶ καθῆκον ἱερὸν, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ ἔθνους μέριμναν τῆς Υ. Μεγαλειότητος.

Ἡ βαθμηδὸν ἀνάπτυξις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν διαστήματι τῆς παρελθούσης δεκαετίας, καθ' ἣν ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀπὸ 498, ἔφθασε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς 1230 ἐξ ὧν 199 τῶν κορασίων, ἀποδεικνύει Μεγαλειότατε, ὅτι ἡ πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὰ γράμματα ροπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι πάτριος αὐτοῦ κληρονομία, τῆς ὁποίας οὐδεμία δύναμις ἀνθρωπίνη δύναται πλέον νὰ τὸ στερήσῃ.

Εὐχαρίστως ἄρα δύναμαι νὰ πληροφορήσω τὴν Υ. Μεγαλειότητα ὅτι κανεὶς τῶν δήμων δὲν στερεῖται σήμερον δημοτικοῦ σχολείου, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τρία καὶ τέσσαρα σχολεῖα, καὶ πολλοὶ πέντε καὶ ἕξ, ἐν οἷς διδάσκονται τοὐλάχιστον αἱ στοιχειωδέστεραι γνώσεις τοῦ ἀναγινώσκειν, γράφειν καὶ ἀριθμεῖν, τῶν ὁποίων τὴν ἀνάγκην αἰσθάνεται πλειότερον καθ' ἡμέραν ὁ Ἑλληνικὸς λαός

Τὸ δὲ ὑπουργεῖον, οὗ προΐσταμαι, πᾶσαν αἴτησιν τῶν δήμων περὶ συστάσεως νέων δημοτικῶν σχολείων παρ' αὐτοῖς, καὶ προθύμως παραδέχεται, καὶ ἐκ τῶν ἐνόντων ὑποβοηθεῖ διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου πλειοτέρας ἢ ὀλιγωτέρας χορηγίας, καθ' ὅσον ἤθελεν ἐπαρκεῖ τὸ προϋπολογιζόμενον κατ' ἔτος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ποσὸν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ Κράτους.

Παρεκτὸς δὲ τῶν δημοτικῶν τούτων σχολείων, ἐν οἷς διδάσκουσι διδάσκαλοι ἐξετασθέντες καὶ βαθμολογηθέντες ὑπὸ τῶν διοριζομένων ἐπὶ τούτῳ κατ' ἔτος, μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1864 διάλυσιν τοῦ Διδασκαλείου, ἐπιτροπῶν, κατὰ τὸ παραδεδεγμένον ἀνέκαθεν σύστημα τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου, διδάσκουσιν ἐπὶ διδάκτροις ἐν τοῖς μικροῖς καὶ ἀπωκισμένοις ἰδίως χωρίοις, καὶ γραμματοδιδάσκαλοι τὰ κοινότερα τῶν γραμμάτων, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν διδασκομένων ἐν αὐτοῖς δύναται νὰ ὑπολογισθῇ (διότι ἀκριβὴς αὐτῶν κατάλογος δὲν διατηρεῖται) εἰς δώδεκα ἕως δεκαπέντε χιλιάδας.

Εἰς τὰ σχολεῖα τῶν κορασίων, τῶν ὁποίων τὴν σύστασιν καὶ αὔξησιν παντὶ τρόπῳ ἐπισπεύδει τὸ ὑπουργεῖον, οὗ προΐσταμαι, φαίνονται ὄχι τόσον πρόθυμοι οἱ χωρικοὶ μάλιστα δῆμοι, διότι, παρεκτὸς τῶν κυριωτέρων κωμοπόλεων, καὶ ἰδίως τῶν πρωτευουσῶν τῶν Νομῶν, ὅπου ἡ διδασκαλία τῶν κορασίων προβαίνει καὶ ἀκμάζει, οἱ λοιποὶ τῶν δήμων, ἢ δὲν συνιστῶσι παρ' αὐτοῖς σχολεῖα κορασίων, ἢ δὲν στέλλουσι τὰ κοράσιά των εἰς τὰ ὑπάρχοντα τοιαῦτα, διότι αἱ πατροπαράδοτοι προλήψεις, παριστῶσαι τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ γυναικείου φύλου ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν αὐστηρότητα τῶν ἀρχαίων ἠθῶν, ἀποτρέπουσι τοὺς πλείστους τῶν γονέων τοῦ ν' ἀπασχολῶσι τὰ κοράσια αὐτῶν, συμμεριζόμενα συνήθως τὰς οἰκιακὰς καὶ ἀγροτικὰς ἐργασίας τῶν γονέων, πρὸς ἐκμάθησιν γραμμάτων.

Εἶναι βέβαιον ὅτι αἱ τοιαῦται ἰδέαι ἐκλείπουσι βαθμηδὸν ἢ μετριάζονται καθ' ἡμέραν· ἀλλ' οὐχ ἧττον, καθ' ἣν σήμερον εὑρίσκεται μεταβατικὴν κατάστασιν τὸ ἔθνος, οἱ πλεῖστοι τῶν ὀρεινῶν καὶ ἀπωκισμένων ἰδίως δήμων, καὶ ὁλόκληρος μάλιστα ἐπαρχία ἡ Δωρὶς δὲν ἔχουσιν οὔτε ἓν σχολεῖον κορασίων, καὶ διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ τὰ σχολεῖα τῶν ἀῤῥένων ἐν διαστήματι τῆς τελευταίας δεκαετίας, ὑπερδιπλασιάσθησαν, τὰ τῶν κορασιων μόλις ὑπερέβησαν κατὰ 24 τὸν πρὸ τεσσάρων ἐτῶν ἀριθμόν. Καὶ ἐννοῶ πάντοτε τὰ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ μακρὰν τῶν πρωτευουσῶν, ὅπου εἶναι καὶ πλειοτέρα ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν γυναικῶν. Καθότι, ὅσον διὰ τὰς πρωτευούσας, ἐκεῖ τὰ σχολεῖα τῶν κορασίων ὑπερηύξησαν, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, Σύρῳ καὶ Πάτραις. Καὶ τοῦτο διότι, πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐκπαιδευόμεναι ὡς δημοδιδάσκαλοι, ἀδυνατοῦσαι, διὰ τὸ ὀλίγον τοῦ μισθοῦ, νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ σχολεῖα, ὅπου ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ συνοδεύωνται καὶ ὑπὸ μητρὸς ἢ ἀδελφῆς, συνιστῶσιν ἰδιωτικὰ σχολεῖα ἐντὸς τῶν μεγαλοπόλεων, προτιμῶσαι νὰ ζῶσι παρὰ τοῖς οἰκείοις των.

Ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ἐν ταῖς ἑπτὰ νήσοις εὑρίσκεται κατὰ τὸ παρὸν εἰς οὐχὶ εὐάρεστον κατάστασιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι, ἐπὶ τῆς προστασίας, ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων ἦτον ὑπερβάλλων, καὶ πᾶσα σχεδὸν κώμη εἶχε καὶ τὸ σχολεῖόν της, ἀλλ' οἱ διδάσκοντες ἐν αὐτοῖς, ἱερεῖς οἱ πλεῖστοι καὶ ἐφημέριοι τῆς ἰδίας ἐνορίας, ἦσαν ὀλιγομαθεῖς, ἵνα μὴ εἴπω ἀμαθεῖς ὁλότελα. Μισθοδοτούμενοι δὲ παρεκτὸς τούτου καὶ ἀνεπαρκῶς (24—30 δραχμὰς τὸν μῆνα, καὶ μερικοὶ 16 μόνον), μόλις ἐπήρκουν πρὸς ἁπλῆν διατροφὴν τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε καιρὸν οὔτε καὶ ὄρεξιν εἶχον νὰ ἐπαυξήσωσι τὰς γνώσεις των.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἐβελτιώθη βαθμηδὸν καὶ καθόσον ἐνεδέχετο μετὰ τὴν ἕνωσιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὔτε ν' ἀντικατασταθῶσι δι' ἑτέρων ἦτον δυνατὸν, οὔτε καὶ νὰ ἐκπαιδευθῶσι πλέον, ὡς ὑπερήλικες ἤδη οἱ πλεῖστοι, ἀνεγνωρίσθησαν μὲν, καθυποβληθέντες εἰς ἐπιπόλαιόν τινα ἐξέτασιν, ὑπεχρεώθησαν δὲ νὰ ἐξοικειωθῶσι βαθμηδὸν πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν ἐν ὅλῳ τῷ Βασιλείῳ σύστημα τῆς διδασκαλίας· ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶναι μακρὰν εἰσέτι τὸ νὰ κατορθωθῇ καὶ παρ' αὐτοῖς τὸ ὁμοιόμορφον καὶ τελεσφόρον τῆς διδασκαλίας, καὶ οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν, οὔτε ἡ ἐξέλεγξις τῆς προόδου εἶναι ἐφικτὴ τόγε νῦν ἔχον. Καθόσον καὶ ἡ μισθοδοσία αὐτῶν, καί τοι ἐξομοιωθεῖσα πρὸς τὴν κατὰ τὰ λοιπὰ τοῦ Βασιλείου μέρη, βαρύνει ὁλόκληρος τὸ δημόσιον, ὡς τῶν δημοτικῶν προσόδων μήπω προσδιωρισμένων. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν Ζακύνθῳ, ὅπου ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ἑνώσεως 31 δημοτικὰ σχολεῖα, κατηργήθησαν πρὸ δύο ἐτῶν τὰ εἴκοσιν, ὡς

ἀδυνάτου καθεστώσης τῆς μισθοδοτήσεως τῶν διδασκάλων.

Ὡς πρὸς τὴν ὅλην δὲ τοῦ Βασιλείου διαίρεσιν, παρατηρεῖται ὅτι ἡ Πελοπόννησος ὑπερέχει τῶν λοιπῶν τριῶν τμημάτων κατὰ τὸ ποσὸν καὶ τῶν σχολείων καὶ τῶν μαθητῶν, κατὰ τὴν ἐφεξῆς ἀναλογίαν.

Στερεὰ τῷ 1869.

Σχολεῖα 368, μαθηταὶ 18967.

Πελοπόννησος.

Σχολεῖα 507, μαθηταὶ 28240.

Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου.

Σχολεῖα 117, μαθηταὶ 7483.

Νῆσοι τοῦ Ἰονίου.

Σχολεῖα 148, μαθηταὶ 5944.

Τῶν ἀριθμῶν δὲ τούτων παραβαλλομένων πρὸς τοὺς τοῦ 1868 ὡς ἐφεξῆς·

Στερεά.

Σχολεῖα 348, μαθηταὶ 19031.

Πελοπόννησος.

Σχολεῖα 488, μαθηταὶ 29380.

Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου.

Σχολεῖα 107, μαθηταὶ 6986.

Φαίνεται ἐν μὲν τῇ Πελοποννήσῳ αὔξησις σχολείων μὲν 19, ἐλάττωσις δὲ μαθητῶν 1140, ἐν δὲ τῇ Στερεᾷ αὔξησις μὲν σχολείων 20, ἐλάττωσις δὲ μαθητῶν κατὰ 64.

Τὴν ἀνωμαλίαν δὲ ταύτην αἰτιολογεῖ ἔνθεν μὲν ἡ κατ' ἀρέσκειαν ἑκάστοτε αὐξομείωσις τῶν ἰδιωτικῶν σχολείων, ἔνθεν δὲ ἡ πρὸ ἑνὸς ἔτους συρροὴ τῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος προσφυγόντων ἐκ Κρήτης ἀδελφῶν ἡμῶν, ὧν οἱ παῖδες ἐδιδάσκοντο ἐπὶ διετίαν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 14 Μαΐου 1870.

Α. Δ. ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ.

(Ἐκ τῶν μαθημάτων τοῦ ἐν Ὀξωνίᾳ καθηγητοῦ Max Müller τὸ θ' τῆς 6' σειρᾶς.)

Οἱ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος γνωρίζοντες καὶ δυνάμενοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀνάπτυξιν εἰς τὰ τῆς διανοίας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀντικείμενα, πολλάκις ἐθαύμασαν βέβαια, ὅτι τοιοῦτο ἔθνος ἠδυνήθη νὰ παραδεχθῇ καὶ ἐπὶ στιγμὴν μόνον ν' ἀνεχθῇ τοιαύτην θρησκείαν. Τί οἱ τῆς μικρᾶς πόλεως Ἀθηνῶν κάτοικοι ἔπραξαν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, τῇ ποιήσει, τῇ πολιτικῇ, καὶ γενικῶς ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστὸν, καὶ ὁ ὑπὲρ αὐτῶν θαυμασμὸς ἡμῶν διπλασιάζεται, ὁσάκις διὰ τῆς σπουδῆς καὶ μελέτης τῶν γραμμάτων ἄλλων ἐθνῶν, τῶν τῆς Ἰνδικῆς δηλαδὴ, τῆς Περσικῆς καὶ Σινικῆς χώρας, δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ ὑπ' ἄλλων ἀρχαίων ἐθνῶν παραχθέντα. Πάντων σχεδὸν τῶν ἔργων τοῦ σώματος καὶ τῆς διανοίας τὰ πρῶτα στοιχεῖα, ἐξαιρέσει τῆς θρησκείας, ὀφείλομεν τοῖς Ἕλλησιν ἡμεῖς οἱ Εὐρωπαῖοι, οἱ κληρονόμοι τοῦ ἐπὶ εἴκοσι μέχρι τριάκοντα αἰῶνας ἐπισωρευθέντος θησαυροῦ πνευματικῆς ἐργασίας. Ὅσον δὲ παράδοξον τοσοῦτον ἀνεπίδεκτον ἀντιλογίας φαίνεται ὅτι τὰ ἀριστουργήματα τῶν κατὰ πνεῦμα τούτων προγόνων ἡμῶν καὶ ἀρχαίων διδασκάλων, τὰ ᾄσματα τοῦ Ὁμήρου, οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, οἱ λόγοι τοῦ Δημοσθένους καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ Φειδίου, εἰ καὶ προεκάλεσαν πολλὰς καὶ ἀποτελεσματικὰς μιμήσεις, οὐδέποτε ὅμως μέχρι τῆς σήμερον ἀπεδείχθησαν ὑποδεέστερα τῶν ἔργων τῶν νεωτέρων χρόνων.

Πῶς οἱ Ἕλληνες ὑψώθησαν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον τῆς ἀναπτύξεως, καὶ πῶς αὐτοὶ μόνοι πρὸ παντὸς ἄλλου ἔθνους ἀνέῳξαν πρῶτοι πᾶν σχεδὸν τῆς διανοίας μεταλλεῖον, ὅπερ ἔκτοτε μεταλλεύεται τὸ ἀνθρώπινον γένος· πῶς αὐτοὶ ἐφεῦρον καὶ ἐτελειοποίησαν πᾶν σχεδὸν εἶδος τοῦ πεζοῦ καὶ ἐμμέτρου λόγου, ὅπερ ἔκτοτε καλλιεργεῖται ὑπὸ τῶν μεγαλοφυεστέρων πνευμάτων τοῦ ἡμετέρου γένους· πῶς ἠδυνήθησαν αὐτοὶ νὰ ἑδραιώσωσι τὸ ἔδαφος τῶν κυριωτάτων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ νὰ τελέσωσιν ὑπέρ τινων ἐκ τούτων ἐπινίκια, μένοντες καὶ νῦν ἔτι ἀπαράμιλλοι ἐν αὐτοῖς· εἶναι πρόβλημα, ὅπερ μέχρι τῆς σήμερον ἡμέρας οὔτε ἱστορικὸς, οὔτε φιλόσοφος ἠδυνήθη νὰ λύσῃ προσηκόντως. Ὡς ἡ πολιοῦχος αὐτῶν Ἀθηνᾶ, οὕτω καὶ ὁ τῶν Ἀθηνῶν δῆμος φαίνεται ὅτι εἰςεπήδησε μὲ πλήρη πανοπλίαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας· ὅσον δὲ καὶ ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ τῆς Αἰγύπτου, Συρίας καὶ Ἰνδίας, μόλις θὰ δυνηθῶμεν ν' ἀνεύρωμεν μικροὺς τινὰς ἀλλοτρίους κόκκους σπόρου, οἵτινες τοσοῦτον θαυμασίως ἐκαρποφόρησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς χώρας.

Ἀλλ' ὅσον πλέον θαυμάζομεν τὴν τῶν Ἑλλήνων μεγαλοφυΐαν, τοσοῦτον μᾶλλον πρέπει νὰ ἐκπληττώμεθα ἐπὶ τῇ παχυλότητι καὶ παραλογίᾳ τῆς ὡς θρησκείας αὐτῶν παραδοθείσης ἡμῖν. Οἱ ἀρχαιότατοι αὐτῶν φιλόσοφοι ἐγίνωσκον, ὡς ἡμεῖς, ὅτι τὸ θεῖον, ἵνα ἦναι ἀληθὲς θεῖον, ἔπρεπε νὰ ἦναι ἢ τέλειον ἢ μηδὲν — ὅτι εἰς τὸ ἑνιαῖον αὐτοῦ ἀντίκειται τὸ πολυπληθὲς,— ὅτι οὔτε μέρη πρέπει νὰ ἔχῃ, οὔτε

πάθη. Καὶ ὅμως ἐπίστευον εἰς πολλοὺς θεοὺς καὶ ἀπέδιδον αὐτοῖς πᾶσι, καὶ μάλιστα τῷ Διΐ, πᾶσαν σχεδὸν κακίαν καὶ ἠθικὴν ἔλλειψιν, ἥτις καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει εἶναι ὄνειδος.

Οἱ ποιηταὶ αὐτῶν ἔχουσιν ἔμφυτον τρόπον τινὰ ἀποστροφὴν πρὸς τὸ ὑπερβολικὸν, τὸ ὑπέρμετρον καὶ τεράστιον· καὶ ὅμως διηγοῦνται συνήθως περὶ θεῶν πράγματα, ἅ τινα καὶ τοῖς τολμηροτέροις ἤθελον διεγείρει ἀποστροφὴν καὶ φρίκην, ὅτι τοῦ Οὐρανοῦ π. χ. ἀπέταμε τὰ αἰδοῖα ὁ παῖς του· ὅτι ὁ Κρόνος καταπιὼν τὰ ἴδια τέκνα, μετὰ καιρὸν ἐξεμεῖ ζῶντα αὐτὰ πάντα· ὅτι Ἀπόλλων, ὁ κλεινότατος αὐτῶν θεὸς, κρεμάσας τὸν Μαρσύαν ἔκτινος πίτυος καὶ ἐκταμὼν τὸ δέρμα, οὕτως διέφθειρεν· ὅτι Δημήτηρ, ἡ τοῦ Διὸς ἀδελφὴ, ἔφαγε μέρος τῆς ὠμοπλάτης τοῦ Πέλοπος, ὃν αὐτὸς ὁ πατὴρ Τάνταλος φονεύσας καὶ ψήσας ἔδωκεν εἰς βρῶσιν τοῖς θεοῖς. Τὸν κατάλογον τῶν φρικαλέων τούτων μύθων δὲν δύναμαι συμπληρώσω οὐδὲ νὰ ἐνδιατρίψω εἰς κακουργήματα μὴ περιγραφόμενα, τὰ ὁποῖα ὅμως οἱ μάλιστα ἐξευγενισμένοι Ἕλληνες ὤφειλον γυμνὰ νὰ δεικνύωσιν εἰς τοὺς υἱοὺς καὶ τὰς θυγατέρας των, ἂν ἤθελον νὰ διηγηθῶσιν αὐτοῖς τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδίων θεῶν καὶ ἡρώων.

Τὴν ἀντίθεσιν ταύτην τοῦ θαυμασίου τῆς Ἑλλάδος πολιτισμοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν ταύτης ἐκαλέσαμεν πρόβλημα, καὶ θὰ ἦτο ἀληθῶς πρόβλημα μᾶλλον δυςεξήγητον ἢ ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, ἂν οἱ Ἕλληνες, ὅσον ἡμεῖς γε γινώσκομεν αὐτοὺς, οὐδέποτε προςέκρουον εἰς τοῦτο, ἂν οὐδέποτε ἡρώτων πῶς τοιαῦτα ἔσχον ὑπόστασιν, πῶς τοιαῦται ἱστορίαι ἐγεννήθησαν. Ἀλλ' εἰρήσθω πρὸς τιμὴν τῆς Ἑλλάδος, ὅτι, εἰ καὶ οἱ φιλόσοφοι αὐτῆς οὐδεμίαν ἐπαρκῆ ἐξήγησιν τῆς γεννήσεως τοιούτων θρησκευτικῶν μύθων ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσιν, εὗρον ὅμως αὐτοὺς ἐξ ἀρχῆς ἀτόπους καὶ παραλόγους.

Ξενοφάνης, ὅςτις, ὅσον ἡμῖν γνωστὸν, ἔζη πρὸ τοῦ Πυθαγόρου, μέμφεται τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον, λέγων ἐν τοῖς σωζομένοις ἔπεσιν αὐτοῦ (παρὰ Σέξτῳ τῷ Ἐμπειρ. πρὸς μαθημ. 1, 289. 9, 193).

Πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν Ὅμηρος θ' Ἡσίοδός τε,
Ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστίν....
Ὧς πλεῖστ' ἐφθέγξαντο θεῶν ἀθεμίστια ἔργα,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.

Ἀλλαχοῦ, παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ (ἐν στρωματ. Ε. σελ. 601) ἀποδοκιμάζει τὸ εἶδος, ὅπερ οἱ ἄνθρωποι ἀπέδωκαν τοῖς θεοῖς, λέγων·

Ἀλλὰ βροτοὶ δοκέουσι θεοὺς γεγενῆσθαι
Τὴν σφετέρην τ' αἴσθησιν ἔχειν φωνήν τε δέμας τε . . .
Ἀλλ' εἴ τοι χεῖράς γ' εἶχον βόες ἠὲ λέοντες,
Ἢ γράψαι χείρεσι καὶ ἔργα τελεῖν ἅπερ ἄνδρες,
καί κε θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν
Τοιαῦθ' οἷόν περ κἀυτοὶ δέμας εἶχον ὁμοῖον,
Ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βουσὶν ὁμοῖα.

ἀποφαίνεται δὲ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης συστολῆς, 600 περίπου ἔτη πρὸ Χριστοῦ, ἰσχυριζόμενος (ἔνθα ἀνωτέρω) ἐναντίον τῆς τῶν Ἑλλήνων δόξης, ὅτι

Εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
Οὔτε δέμας θνητοῖσι ὁμοίϊος οὐδὲ νόημα.

Καλεῖ δὲ τοὺς τῶν Τιτάνων, Γιγάντων καὶ Κενταύρων ἀγῶνας πλάσματα τῶν προτέρων, ἀπαιτῶν νὰ ὑμνῆται τὸ θεῖον εὐφήμοις μύθοις καὶ καθαροῖς λόγοις [1]).

Τὰ αὐτὰ ἐδόξαζον περὶ θεῶν οἱ πλεῖστοι τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφων. Εἰς τὸν Ἡράκλειτον φαίνεται τὸ θεολογικὸν τοῦ Ὁμήρου σύστημα παράλογος καὶ φλύαρος τρόπον τινὰ ἀπιστία. Κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (9, 1) ἔλεγεν οὗτος, ὅτι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἀρχίλοχος εἰσὶν « ἄξιοι ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι διὰ τὰς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ θεῶν ἐκφράσεις. » Κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα (3, 21) « Φησὶν Ἱερώνυμος κατελθόντα αὐτὸν (Πυθαγόραν) εἰς ᾅδου τὴν μὲν Ἡσιόδου ψυχὴν ἰδεῖν πρὸς κίονι χαλκῷ δεδεμένην καὶ τρίζουσαν, τὴν δ' Ὁμήρου κρεμαμένην ἀπὸ δένδρου καὶ ὄφεις περὶ αὐτὴν, ἀνθ' ὧν εἶπον περὶ θεῶν. »

Αἱ τῶν φιλοσόφων τούτων περὶ θεῶν δοξασίαι ἦσαν ἀναμφιβόλως πολὺ ὑψηλότεραι καὶ ἁγνότεραι ἢ αἱ τῶν ὁμηρικῶν ἀοιδῶν, καθ' οὓς οἱ θεοὶ ἐν πολλοῖς μόλις ἐμφανίζονται κρείττονες τῶν ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θρησκεία συνεδέθη στενῶς μετὰ τῆς πολιτικῆς, ἦτο λίαν ἐπικίνδυνον νὰ ἐκφράσωσι τὰς ὑψηλὰς ταύτας δόξας, καὶ ν' ἀποπειραθῶσι νὰ ἑρμηνεύσωσι τοὺς ὁμηρικοὺς μύθους ἄλλως ἢ κατὰ γράμμα. Ἀναξαγόρας, ὅςτις λέγεται ὅτι ἐτόλμησε νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὰς ὁμηρικὰς διηγήσεις ἠθικὴν ἔννοιαν, καὶ τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα νὰ ἑρμηνεύσῃ ἀλληγορικῶς, καὶ τὴν εἱμαρμένην αὐτὴν νὰ κηρύξῃ κενὸν ὄνομα, ἐβλήθη ἐν Ἀθήναις τὸ 431 π. Χ. εἰς φυλα-

---

[1]) Πρβ. Ἰσοκρ. Βουσιρ. § 38 τῆς τοῦ Bekk ἐκδόσεως.

« Ἀλλὰ γὰρ οὐδέν σοι τῆς ἀληθείας ἐμέλησεν, ἀλλὰ ταῖς τῶν ποιητῶν βλασφημίαις ἐπηκολούθησας, οἳ δεινότερα μὲν πεποιηκότας καὶ πεπονθότας ἀποφαίνουσι τοὺς ἐκ τῶν ἀθανάτων γεγονότας ἢ τοὺς ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀνοσιωτάτων. Τοιούτους δὲ λόγους περὶ αὐτῶν τῶν θεῶν εἰρήκασιν, οἵους οὐδεὶς ἂν περὶ τῶν ἐχθρῶν εἰπεῖν τολμήσειεν· οὐ γὰρ μόνον κλοπὰς καὶ μοιχείας καὶ παρ' ἀνθρώποις θητείας αὐτοῖς ὠνείδισαν, ἀλλὰ καὶ παίδων βρώσεις καὶ πατέρων ἑκτομὰς καὶ μητέρων δεσμοὺς καὶ πολλὰς ἄλλας ἀνομίας κατ' αὐτῶν ἐλογοποίησαν· ὑπὲρ ὧν τὴν μὲν ἀξίαν δίκην οὐκ ἔδοσαν, οὐ μὴν ἀτιμώρητοί γε διέφυγον· ἀλλ' οἱ μὲν αὐτῶν ἀλῆται καὶ τῶν καθ' ἡμέραν ἐνδεεῖς κατέστησαν, οἱ δ' ἐτυφλώθησαν, ἄλλος δὲ φεύγων τὴν πατρίδα καὶ τοὺς οἰκειοτάτους πολεμῶν ἅπαντα τὸν χρόνον διετέλεσεν. Ὀρφεὺς δὲ, ὁ μάλιστα τούτων τῶν λόγων ἁψάμενος, διασπασθεὶς τὸν βίον ἐτελεύτησεν. Ὥστ' ἢν σωφρονῶμεν, οὐ μιμησόμεθα τοὺς λόγους τοὺς ἐκείνων, οὐδὲ περὶ μὲν τῆς πρὸς ἀλλήλους κατηγορίας νομοθετήσομεν, τῆς δ' εἰς τοὺς θεοὺς παῤῥησίας ὀλιγωρήσομεν, ἀλλὰ φυλαξόμεθα καὶ νομιοῦμεν ὁμοίως ἀσεβεῖν τούς τε λέγοντας τὰ τοιαῦτα καὶ τοὺς πιστεύοντας αὐτοῖς. » Βλέπε καὶ τὰ ἑπόμενα. πρβ. καὶ Naegelsbach μεθομηρικὴν θεολογίαν ἀπὸ σελ. 45 καὶ ἑ.

κὴν διὰ τοῦτο, ὅθεν ἐσώθη τῇ μεσιτείᾳ τοῦ ἰσχυροῦ φίλου του Περικλέους.

Πρωταγόρας, καὶ αὐτὸς φίλος τοῦ Περικλέους [1]), ἐξωρίσθη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ δημοσίᾳ κατεκάησαν, διότι εἶπεν ὅτι «περὶ θεῶν οὐκ οἶδεν οὔθ' ὡς εἰσὶν οὔθ' ὡς οὐκ εἰσίν» [2]). Ὁ Σωκράτης, ὅςτις οὐδέποτε προσέβαλε τὰς περὶ θεῶν καὶ ἡρώων παραδόσεις καὶ τὰς τοῦ δήμου δοξασίας, ἐξελάφθη ὅτι δὲν ἦτο σταθερὸς εἰς τὴν πίστιν τῆς ὁμηρικῆς θεολογίας, καὶ διὰ τοῦτο κατεδικάσθη εἰς μαρτυρικὸν θάνατον. Μετὰ τὸν Σωκράτους θάνατον ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις ἀντὶ τῆς ἀπολεσθείσας πολιτικῆς ἐλευθερίας ἄλλη ἀνωτέρα ἐλευθερία, ἡ τῆς διανοίας.

Ἐπειδὴ ὁ Πλάτων ἐδίδασκεν, ὅτι μῦθοί τινες ἔχουσι συμβολικὴν καὶ ἀλληγορικὴν ἔννοιαν. Οὐχ ἧττον ὅμως διισχυρίζετο ὅτι τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη, οἷα ταῦτα ἦσαν, ἔπρεπε νὰ ἀποκλεισθῶσι τῆς ἰδίας πολιτείας [3]). Ἔτι μᾶλλον σαφῶς ἐκδηλοῦται ἡ ἀντίθεσις αὕτη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν θρησκείαν ἐν τοῖς εἰς Ἐπίκουρον ἀποδιδομένοις τούτοις λόγοις παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ 10, 123· «Θεοὶ μὲν γάρ εἰσιν· ἐναργὴς δέ ἐστιν αὐτῶν ἡ γνῶσις· οἷους δ' αὐτοὺς οἱ πολλοὶ νομίζουσιν οὐκ εἰσίν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς, οἷους νομίζουσιν. Ἀσεβὴς δὲ οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων.»

Ἐν ὑστέροις ὅμως χρόνοις ἀπεπειράθησαν Ἕλληνες φιλόσοφοι νὰ ἄρωσι τὴν ἀντίθεσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν μυθολογίαν. Χρύσιππος, ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος, ἀποθανὼν τὸ 207 π. Χ. λέγεται ὅτι μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν περὶ τῶν ἀθανάτων θεῶν δοξασιῶν αὐτοῦ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ, συνέταξε δεύτερον, ἐν ᾧ ἐδείκνυε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συμφωνήσωσιν αὗται μὲ τοὺς τοῦ Ὁμήρου μύθους [4]).

Αἱ περὶ τῶν θεῶν τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου ἀμφιβολίαι αὗται δὲν εἶναι τῶν φιλοσόφων μόνον ἴδιαι, καὶ οἱ πλείονες τῶν ἀρχαίων ποιητῶν κατέχονται ὑπ' αὐτῶν, καὶ εὑρίσκονται εἰς συνεχεῖς ἀντιλογίας, ἃς ἀδυνατοῦσι νὰ λύσωσιν. Ἐν ταῖς Εὐμενίσι τοῦ Αἰσχύλου λ. χ. (ἐν στίχῳ 619 τῆς Μυλλ. ἐκδ). ἐρωτᾷ ὁ Χορὸς πῶς ἠδύνατο ὁ Ζεὺς νὰ προτρέψῃ τὸν Ὀρέστην εἰς ἐκδίκησιν τοῦ φόνου τοῦ πατρός του, ἐν ᾧ ὁ αὐτὸς Ζεὺς ἐξεθρόνισε καὶ ἔρριψεν εἰς δεσμὰ τὸν ἴδιον πατέρα Κρόνον. Ὁ Πίνδαρος, ὅςτις ἀρέσκεται νὰ παρεμβάλῃ εἰς τὰς ᾠδάς του διηγήματα περὶ θεῶν καὶ ἡρώων, ἀποκρούει πᾶν παρεμπίπτον ὑβριστικὸν τοῖς θεοῖς.

Ἀπώμοι λέγων τοῦτον, στόμα, ῥίψον· ἐπεὶ τό γε λοιδορῆσαι θεοὺς ἐχθρὰ σοφία [1]).

Ὁ κανὼν αὐτοῦ ἐν τῷ κρίνειν τὰ τῆς μυθολογίας φαίνεται ἁπλοῦς τις καὶ εὐθὺς, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἐν τῇ μυθολογίᾳ ἀτιμάζον τοὺς θεοὺς οὐδόλως δύναται νὰ ἀληθεύῃ. Καὶ ἡ τοῦ Εὐριπίδου ποίησις πᾶσα ταλαντεύεται μεταξὺ δύο ἄκρων· ἐπειδὴ ἢ ἀποδίδει τοῖς θεοῖς πᾶν ἀδίκημα καὶ πᾶσαν κακουργίαν, ἣν κατὰ τὴν παράδοσιν ἔπραξαν, ἢ ἀντιστρέφων τὸ πρᾶγμα ἀρνεῖται τὴν ἀλήθειαν τῶν μύθων, ἐπειδὴ περιέχουσι περὶ θεῶν ὅ,τι εἶναι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν θείαν φύσιν. Ἐν ᾧ π. Χ. ἐν τῷ Ἴωνι (στιχ. 444) κατηγοροῦνται οἱ θεοὶ, ἰδίως ὁ Ἀπόλλων, Ζεὺς καὶ Ποσειδῶν, ὡς ἔνοχοι παντὸς κακουργήματος, ἀναγινώσκομεν ἐν ἄλλῳ δράματι [2])·

Ἐγὼ δὲ τοὺς θεοὺς οὔτε λέκτρ' ἃ μὴ θέμις
στέργειν νομίζω, δεσμά τ' ἐξάπτειν χεροῖν
οὔτ' ἠξίωσα πώποτ' οὔτε πείσομαι,
οὐδ' ἄλλον ἄλλου δεσπότην πεφυκέναι.
δεῖται γὰρ ὁ θεὸς, εἴπερ ἐστ' ὄντως θεὸς,
οὐδενός. ἀοιδῶν οἵδε δύστηνοι λόγοι.

Καὶ ἀλλαχοῦ [3]).

Εἰ θεοί τι δρῶσιν αἰσχρὸν, οὐκ εἰσὶν θεοί.

Αἱ μαρτυρίαι αὗται, εἰς ἃς δυνατὸν νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλαι πολλαὶ, ἀρκοῦσι βεβαίως ν' ἀποδείξωσιν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων σοφοὶ, ὅπως ἡμεῖς, κατείχοντο ὑπὸ ἐκπλήξεως ἕνεκα τῆς ἰδίας μυθολογίας. Βεβαίως δὲν θὰ ἦσαν Ἕλληνες, μὴ βλέποντες ὅτι τοιοῦτοι μῦθοι εἰσὶ παράλογοι, μηδὲ παρατηροῦντες ὅτι τὸ σύνολον τῆς αὐτῶν μυθολογίας παρεῖχεν αὐτοῖς πρόβλημα, ὅπερ μόνον φιλοσοφικῶς ἦτο δυνατὸν νὰ λυθῇ. Ἂν δὲ ἡ λύσις αὕτη δὲν κατωρθώθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἂν αὐτοὶ ἐπροτίμησαν νὰ συμβιβάσωσι τὸ ὡς ἀληθὲς μετὰ τοῦ ὡς ψευδοῦς αὐτοῖς φαινομένου, ἂν οἱ σοφώτατοι αὐτῶν ἐξεφράζοντο περιεσκεμμένως περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἢ μᾶλλον ἐντελῶς ἀπ' αὐτοῦ ἀπεῖχον, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι οἱ μῦθοι οὗτοι, οὓς ἡμεῖς νῦν τοσοῦτον ἐλευθέρως ἐξετάζομεν ὅσον ὁ γαιολόγος τὰ ὀρυκτὰ, ἔζων τότε ἐν τῷ λαῷ, ἦσαν ἱερὰ ἀντικείμενα, ἃ ἐνεφυτεύοντο εἰς τὸ ἀναπτυσσόμενον πνεῦμα τῶν ἰδίων τέκνων ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτῶν, καὶ ἐπιστεύοντο ἀδιστάκτως ὡς ἀληθεῖς, οἵτινες, καθαγιαζόμενοι διὰ τῆς μνήμης τῶν τετελευτηκότων καὶ ὑπὸ τῆς πόλεως καθιερούμενοι, ἀπετέλουν τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς ἐθεμελιοῦντο τὰ σεμνότατα καθιδρύματα, ἃ ἐπὶ αἰῶνας ἔμενον σταθερὰ καὶ ἀκλόνητα. Ἡμῖν ἀρκεῖ νὰ γινώσκωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες

[1]) Διογ. 11, 12.

[2]) Βλ. Διογ. 9, 51 καὶ Cic. de N. D. 1, 23, 63. Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔθ' ὡς εἰσίν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσίν. Πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἥτ' ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου.

[3]) Πλάτων ἐν Πολ. 6' σελ. 377.

[4]) Cic. N. D. 1, 15.

[1]) Ἐν Ὀλυμπιονίκαις 9, 35 τῆς τοῦ Βοιχίου ἐκδόσεως.

[2]) Ἡρακ. μαινομ. 1341.

[3]) Ἐν ἀποσπ. Βελλεροφῶντος 300.

ἐξέφραζον περὶ τῶν μύθων τούτων θαυμασμὸν καὶ δυσαρέσκειαν. Ἡ ἑρμηνεία ὅμως τῆς αὐτῶν γενέσεως ἐπεφυλάσσετο γενεᾷ ἐλευθέρᾳ πάσης προλήψεως.

Αἱ κυριώτεραι λύσεις, ἃς οἱ Ἕλληνες ἐρευνῶντες τὰ τῆς γενέσεως τῆς ἰδίας μυθολογίας ἐπενόησαν, δυνατὸν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τρεῖς τάξεις, τὴν ἠθικὴν, φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν, ἃς καλῶ οὕτως ἀπὸ τῶν διαφόρων σκοπῶν, οὓς οἱ πρῶτοι τῆς μυθολογίας μορμωταὶ λέγοντες ὅτι εἶχον ὑπ' ὄψιν [1]).

Παρατηροῦντες, ὁπόσον ἰσχυρὸν μέσον παρεῖχεν ἡ θρησκεία, ὅπως δι' αὐτῆς τηρῶνται ἐν τάξει ἰδιῶται καὶ πολιτικαὶ κοινωνίαι, ἐπίστευσάν τινες τῶν Ἑλλήνων ὅτι τὰ περὶ πανσοφίας καὶ παντοδυναμίας τῶν θεῶν λεγόμενα, καὶ τὰ περὶ ἀμοιβῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ποινῆς τῶν κακῶν ἐκ μέρους τῶν θεῶν, ἐπενοήθησαν ὑπὸ σοφῶν ἐξ ἀρχῆς πρὸς βελτίωσιν καὶ εὐκολωτέραν διοίκησιν τῶν πολλῶν [2]). Ὅσον ἐπιπόλαιος καὶ ἂν ἦτο ἡ θεωρία αὕτη, ἡ ἐπὶ οὐδεμιᾶς ἀποδείξεως στηριζομένη, ἐνεκρίθη ὅμως παρὰ πολλῶν ἀρχαίων, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης αὐτὸς, εἰ καὶ ἐδέχετο ὑψηλοτέραν τῆς θρησκείας ἀρχὴν, ἐδόξαζεν ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ μέγας φιλόσοφος ὅτι ὁ μυθολογικὸς τύπος τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ἐπενοήθη ὅπως πείσῃ τοὺς πολλοὺς καὶ τηρῇ συνάμα νόμον καὶ τάξιν. Δικαίως δὲ ὁ Κικέρων ἐξετάζων τὴν δόξαν ταύτην, ἀποφαίνεται· «Τί δέ; Οἱ εἰπόντες ὅτι πᾶσα ἡ περὶ τῶν ἀθανάτων θεῶν δόξα ἐπλάσθη ὑπὸ σοφῶν ἀνθρώπων χάριν τῆς πολιτείας, ὅπως, οὓς ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ περιστέλλῃ, ἀναγκάσῃ ἡ θρησκεία εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, δὲν ἀναιροῦσιν ἐκ βάθρων πᾶσαν θρησκείαν;» [3]) Ἀλλ' ἄν τις παραδεχθῇ ὅτι τὸ ὠφέλιμον μέρος τῆς μυθολογίας ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν σοφῶν, τότε πρέπει ν' ἀποδεχθῇ ὅτι τὰ περὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἀντικείμενα τῇ ἠθικῇ διηγήματα προῆλθον ἐκ μωρῶν ποιητῶν.—Καὶ τοιοῦτό τι, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἐξέφρασεν ἤδη ὁ Εὐριπίδης σαφῶς.

Τὴν δευτέραν τάξιν τῆς ἑρμηνείας τῶν μύθων δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν φυσικὴν, ἀλλ' ἐν τῇ ὀνομασίᾳ ταύτῃ περιλαμβάνονται καὶ αἱ συνήθως μεταφυσικαὶ ἐξηγήσεις τῶν μύθων.

Κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἀποδεχομένων τοιαύτην ἔννοιαν ἐν τοῖς μύθοις οἱ δημιουργοὶ τῆς μυθολογίας προέθεντο νὰ δώσωσιν εἰς τὸν λαὸν γνῶσίν τινα τῶν φυσικῶν φαινομένων ἢ θεωρίαν τινὰ τῆς φυσικῆς. Ἐποίησαν δὲ τοῦτο ἐν ἰδιαζούσῃ αὐτοῖς, ἢ μᾶλλον τῷ χρόνῳ ἐν ᾧ αὐτοὶ ἔζων, φρασεολογίᾳ· κατὰ δὲ τὴν δόξαν ἄλλων ἐν γλώσσῃ, ἥτις ἔμελλε νὰ κρύπτῃ μᾶλλον ἢ ν' ἀποκαλύπτῃ τὰ μυστήρια τῆς αὐτῶν σοφίας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὀπαδοὶ τῆς τοιαύτης θεωρίας, ὅσον καὶ ἂν διαφωνῶσι περὶ τοῦ πρώτου σκοποῦ καὶ τῆς σημασίας παντὸς μύθου, συμφωνοῦσιν ὅμως ἐν τούτῳ, ὅτι οὐδεὶς μῦθος πρέπει νὰ ἐκλαμβάνηται κατὰ γράμμα, διὰ ταῦτα δυνάμεθα τὸ ἑρμηνευτικὸν αὐτῶν σύστημα νὰ καλέσωμεν κάλλιστα *ἀλληγορικόν*, καθόσον μάλιστα ἀλληγορία εἶναι τὸ γενικὸν ὄνομα τῆς γλωσσικῆς ἐκείνης δηλώσεως, ἥτις ἄλλο νοεῖ καὶ ἄλλο λέγει [4]).

Ὁ Ἐπίχαρμος, μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου, ἀπεφήνατο ἤδη, ὅτι οἱ θεοί εἰσιν ἀληθῶς ἄνεμος, ὕδωρ, γῆ, ἥλιος, πῦρ καὶ ἀστέρες [2]). Μετ' οὐ πολὺ ἀπέδωκεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς (444 π. Χ.) εἰς τὰ ὀνόματα Ζεὺς, Ἥρα, Ἀϊδωνεὺς καὶ Νῆστις τὴν ἔννοιαν τῶν τεσσάρων στοιχείων, πυρὸς, ἀέρος, γῆς καὶ ὕδατος [3]). Πᾶν ὅ,τι οἱ τῆς Ἑλλάδος ἀρχαῖοι φιλόσοφοι, οἱ καλούμενοι φυσιολόγοι, ἐξέλαβον ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων, ὁ Ἀναξιμένης [4]) (περὶ τὰ 548) τὸν ἀέρα, ὁ Ἡράκλειτος [5]) (503) τὸ πῦρ, ὁ Ἀναξαγόρας (428) τὸν νοῦν, ἐταυτίσθη ὑπὸ τούτων μὲ τὸν Δία ἢ μὲ ἄλλους θεούς. Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀναξαγόραν λέγονται ὅτι ἑρμήνευσαν πᾶσαν τὴν Ὁμηρικὴν θεολογίαν ἀλληγορικῶς. Κατ' αὐτοὺς Ζεὺς ἦτο ὁ νοῦς, Ἀθηνᾶ ἡ τέχνη [6]). Ὁ Μητρόδωρος, σύγχρονος τοῦ Ἀναξαγόρου, οὐ μόνον τὰ τοῦ Διὸς, τῆς Ἥρας καὶ Ἀθηνᾶς ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, Ἀχιλλέως καὶ Ἕκτορος, ἐξέλαβε μίξεις στοιχείων καὶ φυσικὰς δυνάμεις, καὶ τὰς εἰς αὐτοὺς ἀποδιδομένας πράξεις ἀπεφήνατο ἀποκρύφους φυσικὰς ἐνεργείας ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς ἀλληγορίας [7]).

Ὁ Σωκράτης ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν τῶν μύθων ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν ὡς ἐπίπονον καὶ ἀνωφελῆ. Πολ-

[1]) Augustinus de Civ. dei 7, 5. De paganorum secretiore doctrina physicique rationibus. [2]) Naegelsbach ἐ. ἀ. 435, 445.

[3]) Cic. de N. D. 1, 42,118.

[1]) Βλ. Μυλλέρου προλεγόμ. εἰς ἐπιστ. μυθολ. σελ. 335 σημ. 6. Ἡ διαστολὴ τοῦ μύθου ἀπὸ τῆς ἀλληγορίας ἐγένετο λίαν εὐστόχως ὑπὸ de Blackie ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Chambers ἐν λ. μυθολογίᾳ. Κατὰ τοῦτον μῦθος μὲν εἶναι ἔργον τοῦ λαοῦ ἄνευ ἐπιγνώσεως γενόμενον, ἀναφερόμενον δὲ εἰς ἐποχὴν ἀρχαιοτέραν τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, ἀλληγορία δὲ κατ' ἐπίγνωσιν ἔργον ἰδιώτου, ἀναφερόμενον εἰς βαθμόν τινα κοινωνικῆς ἀναπτύξεως ἢ προόδου.

[2]) Ἐν Στοβαίου ἀνθολ. 91, 29· «Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας.»

[3]) Ἐν Πλουτ. ἀρεσκ. φιλοσ. 1, 30. Ἐμπεδοκλῆς φύσιν μηδὲν εἶναι, μίξιν δὲ τῶν στοιχείων καὶ διάστασιν. Γράφει γὰρ οὕτως ἐν τῷ πρώτῳ φυσικῷ· τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε Ζεὺς ἀργὴς Ἥρη τε, Φερέσβιος ἠδ' Ἀϊδωνεὺς, Νῆστις θ' ἡ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον.

[4]) Cic. de N. D. 1, 10 καὶ Ritter ἐν hist. Philos ex fontium locis § 27.

[5]) Κλήμης Ἀλεξ. ἐν Στρωμ. 5, σελ. 603 Ritter ἐ.— § 38. Ἀποσπ. Ἡρακλείτου σελ 256 Bernays. Ἐν τὸ σοφὸν μοῦνον λέγεσθαι ἐθέλει, καὶ οὐκ ἐθέλει Ζηνὸς οὔνομα.

[6]) Συγγέλλου χρον. σελ. 149 ἔκδ. Παρισ. Ἑρμηνεύουσι δὲ οἱ Ἀναξαγόρειοι τοὺς μυθώδεις θεοὺς, νοῦν μὲν τὸν Δία, τὴν δὲ Ἀθηνᾶν τέχνην. Πρδ. Ritter ἐ. ἀ § 48 καὶ Lobeck ἐν Ἀγλαοφ. σελ. 156 καὶ Διογ. Λαερτ. 2, 11.

[7]) Βλ. Βλ. τὴν ἀνωτέρω σημ.

λάκις ὅμως καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Πλάτων ὑποδεικνύουσι μύθων τινῶν τὴν ὑπ' αὐτῶν λεγομένην ὑπόνοιαν, τὴν ὑποκριπτομένην δηλαδὴ ἔννοιαν αὐτῶν. Εἰς τὸ ια' βιβλίον τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπάρχει χωρίον, τὸ ὁποῖον πολλάκις ἀναφέρεται, διότι δεικνύει σαφῶς τὸ ἀκριβὲς βλέμμα τοῦ φιλοσόφου τούτου ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς γενέσεως τῶν μύθων. Καὶ ὅμως οὐδὲ αὐτὸς ὑψοῦται πολὺ ἀνωτέρω τῶν περιωρισμένων δοξασιῶν τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων.

« Παραδέδοται παρὰ τῶν ἀρχαίων καὶ παμπαλαίων ἐν μύθου σχήματι καταλελειμμένα τοῖς ὕστερον, ὅτι θεοί τέ εἰσιν οὗτοι καὶ περιέχει τὸ θεῖον τὴν ὅλην φύσιν· τὰ δὲ λοιπὰ μυθικῶς ἤδη προσῆκται πρὸς τὴν πειθὼ τῶν πολλῶν καὶ πρὸς τὴν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὸ συμφέρον χρῆσιν. Ἀνθρωποειδεῖς τε γὰρ τούτους καὶ τῶν ἄλλων ζώων ὁμοίους τισὶ λέγουσι, καὶ τούτοις ἕτερα ἀκόλουθα καὶ παραπλήσια τοῖς εἰρημένοις· ὧν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον, ὅτι θεοὺς ᾤοντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρῆσθαι νομίσειε, καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς πολλάκις εὑρημένης εἰς τὸ δυνατὸν ἑκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένων, καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνη οἷον λείψανα περισεσῶσθαι μέχρι τοῦ νῦν. Ἡ μὲν οὖν πάτριος δόξα καὶ ἡ παρὰ τῶν πρώτων ἐπὶ τοσοῦτον ἡμῖν φανερὰ μόνον.»

Ποικιλοτρόπως ἀπεπειράθησαν πολλοὶ ἀπὸ τῶν Σωκράτους χρόνων μέχρι τῆς σήμερον νὰ ἀνεύρωσιν ἐν τῇ μυθολογίᾳ λείψανα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Συγγραφεῖς τινες ἐπίστευσαν ὅτι ἀνεκάλυψαν ἐν τῇ μυθολογίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἀστρονομίαν καὶ ἄλλας φυσικὰς ἐπιστήμας· καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἐγράφη τὸ μέγα τοῦ Κρεϋζέρου σύγγραμμα (συμβολικὴ καὶ μυθολογία τῶν ἀρχαίων 1816—21) ἐπὶ τῷ μόνῳ σκοπῷ τοῦ ἀποδεῖξαι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία συνέστη ὑπὸ ἱερέων γεννηθέντων ἢ διδαχθέντων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως προβιβάσῃ τὰ ἡμιβάρβαρα τῆς Ἑλλάδος φῦλα εἰς ἀνώτερον πολιτισμὸν καὶ εἰς καθαρωτέραν ἐπίγνωσιν τῆς θεότητος. Κατὰ τοὺς περὶ τὸν Κρεϋζέρον ἐκαλύφθη ὑπὸ τὴν συμβολικὴν γλῶσσαν τῆς μυθολογίας μυστηριώδης σοφία καὶ θρησκεία ἑνὸς μόνου θεοῦ· ἡ δὲ γλῶσσα ἦτο τῷ μὲν λαῷ ἀκατάληπτος, τοῖς δὲ ἱερεῦσι καταληπτή, ἥτις καὶ σήμερον ἔτι δυνατὸν ἑρμηνευθῆναι ὑπὸ ἐμβριθεστάτων ἐρευνητῶν τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ τρίτη περὶ τῆς γενέσεως τῆς μυθολογίας ἔρευνα εἶναι ἡ ὑφ' ἡμῶν *ἱστορικὴ* καλουμένη. Ἀναφέρεται δὲ αὕτη εἰς τὸ τοῦ Εὐημέρου ὄνομα, εἰ καὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν ἀνευρίσκονται ἴχνη ταύτης. Ὁ Εὐήμερος ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔζη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κασσάνδρου ἐν Μακεδονίᾳ, σταλεὶς ὑ. ' ταύτου εἰς περιοδείαν πρὸς νέας ἀνακαλύψεις. Ἂν δὲ ἀληθῶς ἀνηρεύνησεν οὗτος τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν καὶ τὰ μεσημβρινὰ τῆς Ἀσίας, δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ γνωρίζωμεν. Γινώσκομεν δὲ μόνον ὅτι ἐν θρησκευτικῷ μυθιστορήματι, ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντι, διηγεῖται, ὅτι πλέων ἐκεῖθεν πρὸς τὰ πρόσω, ἔφθασεν εἰς τὴν νῆσον Πάγχαιαν. Ἐπ' αὐτῆς, λέγει, εὗρε μέγα πλῆθος ἐπιγραφῶν, ἢ ὡς αὐτὸς καλεῖ αὐτὰς ἀναγραφάς, (ὅθεν καὶ τὸν σύγγραμμά του ἱερὰν ἀναγραφὴν ἐκάλεσεν), αἵτινες περιεῖχον εἰδήσεις περὶ τῶν πρωτευόντων θεῶν τῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ ὡς θεῶν, ἀλλ' ὡς βασιλέων, ἡρώων καὶ φιλοσόφων, εἰς οὓς μετὰ θάνατον ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων θεῖαι τιμαί [1]).

Εἰ καὶ ἡ βίβλος τοῦ Εὐημέρου καὶ ἡ μετάφρασις ταύτης ἐν τῇ λατινικῇ ὑπὸ Ἐννίου ἀπωλέσθησαν, καὶ ἡμεῖς περί τε τοῦ καθόλου πνεύματος αὐτῆς καὶ τῆς περιγραφῆς ἑκάστου θεοῦ ὀλίγον μόνον γινώσκομεν, καὶ ὅμως ἐν τοῖς συγχρόνοις ἔσχε τοσαύτην σημασίαν, ὥστε ὁ Εὐημερισμὸς κατέστη γενικῶς ἀποδεκτὸν ὄνομα ἰδίου συστήματος ἑρμηνείας τῶν μύθων, ὅπερ ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξιν θείων ὄντων, καὶ τοὺς θεοὺς τοῦ ἀρχαίου κόσμου καταβιβάζει εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων τάξιν. Ἀνάγκη ὅμως νὰ διακρίνωμεν τελείαν καὶ συστηματικὴν ἄρνησιν πάντων τῶν θεῶν, οἷα ἀπεδίδετο τῷ Εὐημέρῳ, ἀπὸ τῆς μονομεροῦς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τούτου, οἵας ἀπαντῶμεν αὐτὰς ἐν πολλοῖς ἑλληνικοῖς συγγραφεῦσιν. Ὁ Ἑκαταῖος π. Χ., αὐστηρὸς ὀρθόδοξος Ἕλλην [2]), ἀποφαίνεται ὅτι ὁ ἀπὸ Ἐρυθείας Γηρυόνης ἦτο βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου, ἔχων πολλὰς βοῶν ἀγέλας, καὶ ὅτι Κέρβερος, ὁ τοῦ ᾅδου κύων, ἦτο ὄφις ἐνδιαιτώμενος ἔν τινι παρὰ τὸ Ταίναρον σπηλαίῳ [3]). Ὁ Ἔφορος μετέβαλε τὸν Τιτυὸν εἰς λῃστὴν, καὶ τὸν δράκοντα Πύθωνα εἰς ἐπικίνδυνον καὶ ἀνήσυχον πρόσωπον ὀνόματι Πύθωνα ἢ Δράκοντα, ὃν ὁ Ἀπόλλων κατετόξευσε. Κατὰ τὸν ὡσαύτως αὐστηρὸν φιλορθόδοξον Ἡρόδοτον (2, 5) αἱ ἐξ Αἰγύπτου εἰς Λιβύαν καὶ Δωδώνην μεταβᾶσαι δύο μέλαιναι περιστεραὶ (πελειάδες), καὶ τὸν λαὸν καθοδηγήσασαι νὰ συστηθῇ εἰς ἑκάτερον τόπον χρηστήριον τοῦ Διός, ἦσαν ἀληθῶς γυναῖκες, ἐλθοῦσαι ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν Θηβῶν. Ἡ εἰς Δωδώνην ἐλθοῦσα ὠνομάσθη περιστερὰ, ἐπειδὴ ξένην γλῶσσαν διαλεγομένη, ὡς αὐτὸς λέγει, ἐφαίνετο ὅτι ἐξέφερε φωνὰς ὄρνιθος, μέλαινα δὲ διὰ τὸ μέλαν αὐτῆς Αἰγύπτιον χρῶμα. Τὴν ἑρμηνείαν ταύ-

[1]) Cic. N. D. 1, 42. Qvid? qui aut fortes aut claros aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos qui nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? Quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est, qvam noster et interpretatus et secutus est præter ceteros Ennius.

[2]) Grote ἑλλην. ἱστορ. τόμ. ά, 526.

[3]) Στράβων ἐν 9, 422.

την φέρει οὐχὶ ὡς ἰδίαν εἰκασίαν, ἀλλ' ὡς στηριζομένην ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων γενομένης αὐτῷ διδασκαλίας. Τούτου ἕνεκα κατατάσσω αὐτὴν εἰς τὰς ἱστορικάς, οὐχὶ δὲ εἰς τὰς ἁπλῶς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις.

Ὅμοιαι ἑρμηνεῖαι ἀπαντῶνται συχνότερα καὶ εἰς τοὺς ὕστερον Ἕλληνας ἱστορικοὺς συγγραφεῖς. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ πεισθῶσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν ὑπερφυσικόν τι ἢ τεράστιον ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς, ἀπογυμνοῦσι τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ὅλων τῶν περιστατικῶν, δι' ὧν καθίσταται ἀπίστευτος, καὶ παριστῶσιν ὡς διήγησιν ἀληθοῦς γεγονότος καὶ οὐχὶ ὡς πλάσμα [2]). Κατ' αὐτοὺς ὁ Αἴολος, ὁ τῶν ἀνέμων θεὸς, ἦτο ἀρχαῖος ἔμπειρος ναυτικὸς, προλέγων τοὺς καιρούς. Οἱ Κύκλωπες ἦσαν ἄγριοι κάτοικοι τῆς Σικελίας, οἱ Κένταυροι ἱππεῖς, ὁ Ἄτλας μέγας ἀστρονόμος, ἡ Σκύλλα ταχύπλουν πειρατικόν. Καὶ τὸ σύστημα τοῦτο, ὅπως τὸ προηγούμενον, διετηρήθη μέχρις ἡμῶν σχεδόν.

Οἱ ἀρχαιότατοι ἀπολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὡς ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, Λακτάντιος καὶ Ἀρνόβιος, μετεχειρίσθησαν ἐπωφελῶς τὴν θεωρίαν ταύτην κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων θρησκείας, ἐξονειδίζοντες τούτους ὅτι λατρεύουσιν ὡς θεοὺς μὴ ὄντας ἀληθῶς θεοὺς, ἀλλ' ἀποθεωθέντας θνητοὺς, ὅπως καὶ ἐπιστεύοντο. Καὶ οἱ τῆς Ῥώμης ἱεραπόστολοι μετεχειρίσθησαν τὰς αὐτὰς ἀποδείξεις κατὰ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν. Εἷς τούτων ἔλεγε τοῖς ἐν Ἀγγλίᾳ Ἄγγλοις, ὅτι Βόδαν, ὁ ἄριστος καὶ ὕπατος τῶν ὑπ' αὐτῶν λατρευομένων θεῶν, ἀφ' ὧν κατῆγον τὸ γένος των καὶ εἰς ὃν καθιέρωσαν τὴν δ' τῆς ἑβδομάδος ἡμέραν, ἦτο θνητὸς βασιλεὺς τῶν Σαξόνων, ἀφ' ὧν διισχυρίζοντο ὅτι κατήγοντο πολλὰ φῦλα. Ὅτε τὸ σῶμα τούτου μετεβλήθη εἰς κόνιν, ἐνεταφιάσθη ἡ ψυχή του εἰς τὸν Ἅδην, ὅπου βασανίζονται αἰωνίως ἐν τῷ πυρί [3]). Ἐν πολλοῖς ἐγχειριδίοις τῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας εὑρίσκομεν ἴχνη τοῦ συστήματος τούτου. Ἐν αὐτοῖς γίνεται λόγος περὶ Διὸς ἔτι ὡς βασιλέως τῆς Κρήτης, καὶ Ἡρακλέους ὡς στρατηγοῦ νικηφόρου ἢ ὡς πλάνητος τρόπον τινὰ ἱππότου. Ὅτι ὁ Πρίαμος ἦτο βασιλεὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ Ἀχιλλεὺς ὁ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος (γράφε Θέτιδος) ἦτο γενναῖος μαχητὴς ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Τροίας. Ἡ δὲ πολιορκία ταύτης θεωρεῖται καὶ παρὰ πολλῶν ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς, εἰ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς οὐδεμία κρείττων ἀπόδειξις ὑπάρχει, ὁποία καὶ περὶ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Ἑλένης ὑπὸ Θησέως, καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Διοσκούρων ἀπολυτρώσεως αὐτῆς, περὶ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τιτάνων κατὰ τοῦ Ὀλύμπου ἢ ὑπὲρ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Καρόλου τοῦ μεγάλου, οἷα περιγράφεται αὕτη ἐν πολλοῖς ἱπποτικοῖς μυθιστορήμασι τοῦ μέσου αἰῶνος [1]).

(Ἕπεται τὸ τέλος.)

[2]) Δυνατὸν παραβληθῆναι πρὸς τὸν ἐν Vedas Ahir-Budhnya.

[2]) Grote ἐ. ἀ. ά σελ. 554.

[3]) Kemble, Saxons in England. 1, 338. Legend. Nova. fol. 210, 6'.

[1]) Grote 1, 636 τοῦ πρωτοτόκου ἢ 376 τῆς γερμ. μεταφρ. Τὰ ὑπὸ τοῦ Fauriel δημοσιευθέντα ἄρθρα ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῶν δύο Κόσμων» εἰσὶ πλήρη εἰδήσεων περὶ γενέσεως, ὑποθέσεως καὶ ἐπιδράσεως τῶν ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων. Εἰ καὶ λέγεται τὸ ὄνομα Καρόλου τοῦ μεγάλου, καὶ ὅμως οἱ ποιηταὶ τῶν μυθιστορημάτων τούτων δὲν δύνανται νὰ διακρίνωσι τοῦτον ἀπὸ Καρόλου Μαρκέλου καὶ Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ· ἀποδίδουσιν αὐτῷ ἐκστρατείαν εἰς τὴν ἱερὰν γῆν, καθ' ἣν ἄφεῖλε τὰ Ἱεροσόλυμα ἀπὸ τῶν Σαρακηνῶν. Πρβ. Dunlop ἱστορίαν τῆς ἐν πεζῷ λόγῳ ποιήσεως, γερμανιστὶ ὑπὸ Liebrecht, σελ. 123.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.

(Τέλος. Ἴδε φυλλάδ. 490.)

§ Ρ.

Ῥάσσω, καὶ ῥέζω, ἢ ῥέσσω (Κυπρ.). Μετὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν λέξεων τούτων, λέγει, κατὰ λάθος πάντως, ἢ μνήμης ἁμάρτημα—ὅτι οἱ Ῥόδιοι χωρικοὶ μεταχειρίζονται τὴν λέξιν— Ῥέσσω, ὅταν κόπτοντες ἐν τοῖς δάσεσι κλαδία ῥίπτωσιν αὐτὰ χαμαὶ, ἵνα καύσωσιν αὐτὰ τὴν ἄνοιξιν, καὶ καταστήσωσι διὰ τῆς τέφρας των τὴν ὑπ' αὐτὰ γῆν εὔφορον (Κυπρ.). Τοῦτο γίνεται (ὡς ἔχω γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐφημερ. τῶν Φιλομαθῶν) κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον. Ῥάσσω (οὐχὶ ῥέσσω) λέγουσιν οἱ χωρικοὶ ἡμῶν τὸ κόπτω καὶ ῥίπτω κατὰ γῆς φυτὰ καὶ δένδρα τοῦ δάσους, ἅπερ στρώνουσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς γῆς κατὰ τὴν ἄνοιξιν. Κατὰ δὲ τὸν Σεπτέμβριον καίουσιν αὐτά· τοῦτο δὲ λέγουσι καψαλίαν (καυσαλίαν), καὶ οὕτω παχύνουσι τὴν γῆν, οὐχὶ διὰ τῆς τέφρας, ἀλλὰ διὰ τῆς καύσεως τῆς γῆς· μετὰ δὲ ταῦτα ὀργόνουσι τὴν γῆν καὶ σπείρουσι περὶ τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου. Συνήθως δὲ οἱ σπείροντες εἰς καυσαλίαν ἀπολαμβάνουσιν ἀρίστην καρποφορίαν· καρποφοροῦσι δὲ τὸ ἓν εἴκοσι, καὶ πολλάκις τριάκοντα. Ἡ πρᾶξις αὕτη λέγεται ῥάξιμον, ὅταν κόπτωνται δένδρα, ὅταν δὲ κόπτονται κλαδία μικρῶν φυτῶν καὶ στρώννωνται κατὰ γῆς, τοῦτο λέγεται (ὑ)λοκοπῶ, καὶ τὰ κοπτόμενα κλαδία λέγονται (ὑ)λόκοπα.

Ῥοδινὸς, ἡ, όν. Κόκκινος, ὡς ῥόδον· ῥοδόχρους (Κυπρ.). Ἐν Ῥόδῳ ῥόδινος, καὶ οὐδετ. πληθ. ῥόδινα· οἷον τὰ ῥόδινά σου χείλη· καὶ ῥῆμα ῥοδίζει, ῥοδοκοκκινίζει· ἐῤῥόδισεν ἡ ἀνατολὴ, ὅταν πλησιάζῃ ν' ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος· καὶ τὸ σταφύλι, τὸ παρ' ἄλλοις ῥοδίτης, διὰ τὸ κοκκινοειδὲς αὐτοῦ χρῶμα, ἐν Ῥόδῳ λέγεται ῥοδομοῦσι· ἔτι δὲ, ῥοδίζομεν τοὺς ἄρτους,

σπογγίζοντες αὐτοὺς (μετ' ὀλίγον ἀφ' οὗ τοὺς φουρνίσωμεν διὰ σπόγγου ἐν ὕδατι βεβρεγμένου, καὶ οὕτω λαμβάνουσι χρῶμα κόκκινον. Τὸ δὲ καλάμιον, ἐφ' οὗ δένουσι τὸν σπόγγον, ὀνομάζεται ῥοδιστήριον.

§ Σ.

Σάρακλος, καὶ Σαρακλίζω. } Ξύλον, δι' οὗ ἰσοπεδοῦμεν τοὺς σπειρομένους ἀγρούς. Σβαρνίζω παρ' ἡμῖν, ἢ διὰ κλάδου, ἢ διὰ σανίδος (Κυπρ.). Ἐν δὲ Ῥόδῳ ῥάκος καὶ ῥακόνω. Ἴδε Βωλοκόπος κ.τ.λ.

Σκουλλίζω κ.τ.λ. Ἐν δὲ τῇ λέξει ταύτῃ προσθέτει τὴν λέξιν σκολλὺς, κορυφὴ ἡ καταλελειμμένη τῶν τριχῶν· τινὲς δὲ μαλλὸν, πλόκαμον (Κυπρ.). Παρὰ τοῖς χωρικοῖς τῆς Ῥόδου συνειθίζετο, καὶ εἰσέτι ἴσως εἴς τινας συνεθίζεται νὰ ἀφίνωσι μετὰ τὴν ξύρισιν ὁλοκλήρου τῆς κεφαλῆς, ὀλίγα μαλλία εἰς τὴν κορυφὴν, ἅτινα λέγονται τουρκιστὶ πελτζές· ταῦτα ὀνομάζουσιν οἱ χωρικοὶ σκουλλί (τὸ). Ἀτ. Τ. Δ. Β'. Σελ. 519—521.

Σκοπῶ, ὡς καὶ ἀρχ. (Κυπρ.) Ἐν Ῥόδῳ τὸ μὲν ῥῆμα σκοπῶ, δὲν λέγεται. Σκοπὸς δὲ ὀνομάζεται ὁ διοριζόμενος ὑπὸ τῶν χωρικῶν νὰ βλέπῃ καὶ φυλάττῃ ὅλην τὴν περιοχὴν, ἐν ᾗ εἶναι ἅπασαι αἱ σποραὶ αὐτῶν περιπεφραγμέναι διὰ φραγμῶν. (Ἴδε Βλεπάτορας).

Σκουταῦλιν, μικρὸς ἀσκός. Γίνεται δὲ ἐκ τοῦ ἀσκὸς, ἀσκοταύλιον καὶ τλπ. (Κυπρ.). Νομίζω ὅτι εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ ἀσκὸς καὶ αὐλός· ἤγουν ὁ παρὰ τοῖς ἀρχ. ἀσκαύλης, ὁ παίζων τὴν ἀσκομανδούραν (ἄλλ.) ἀσκοτζαμπούναν.

Σ(κ)υλλούρης, ῥακενδύτης } . . . . . .
Σ(κ)υλλουρκάζω, ξεσχίζω } . . . . . .

Παρ' Ἡσυχίῳ ἀπαντῶμεν σκύλος, δέρμα, κώδιον. Οἱ δὲ ῥάκος καὶ τλπ. Νομίζω ὅτι αἱ λέξεις αὗται εἶναι σύνθετοι ἐκ τῆς προθέσεως ἐκ (= ξε), καὶ λυρίον (—λουρίον)· οἷον ξελούρης, ξελουρισμένος, κατεσχισμένα· καὶ ξελουρίζω, ἤ, πλησιέστερον εἰς τὴν κυπριακὴν γλῶσσαν, ξελουριάζω, ἐξ οὗ ξελουρκάζω.

Συγκλήζω· φωνάζω δυνατά . . . Φώναξε, φώναξε, ἐσύγκλησαν τὸν κόσμον μὲ ταῖς φωναῖς των . . . . Σύνθετος ἡ λέξις ἐκ τῆς προθέσεως σὺν καὶ κλήζω κτλ. (Κυπρ.). Νομίζω πιθανώτερον ὅτι πρέπει νὰ γράφεται συγκλύζω· ὅπερ σημαῖνον τὰ ἄνω εἰρημένα, παράγεται ἐκ τοῦ σύγκλυς, ὁ συῤῥέων καὶ ταραχὰς ποιῶν ὄχλος.

Συναλύφομαι· γλύφομαι. Ὁ κάττος ἀπόφαγεν τὸ τυρὶν καὶ συναλύφεται. Ἡ λέξις εἶναι σύνθετος ἐκ τοῦ σὺν, ἀνὰ, καὶ γλύφομαι. Ἡ ῥίζα, λέγει, αὐτοῦ εἶναι lub=λυφ, lib, λεφ, Ϝλυφ. κλυφ. κτλ. (Κυπρ.) Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γράφηται οὐχὶ διὰ τοῦ υ, ἀλλὰ διὰ τοῦ ει, ἢ διὰ τοῦ ι, διότι τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ νομίζω, ὅτι εἶναι τὸ λείχω, ἐξ οὗ, ὡς δῆλον, παράγονται πολλὰ καὶ ῥήματα, καὶ ὀνόματα, γραφόμενα διὰ τοῦ ει, καὶ τὰ πλεῖστα διὰ τοῦ ι, ὡς τὰ λιχμῶμαι, λίχνος, λιχνεύω, ἅτινα σημαίνουσι γλείφομαι, ξερογλείφομαι, ὡς ὁ κάτης ἀφ' οὗ φάγῃ τὸ τυρίον.

§ Τ.

Ταυρῶ· τραβῶ, ἕλκω. Ἀόρ. ἐταύρησα· ταύρα τον κῆς κλαίη ἐπυταυρίστην, κτλ. Ῥίζα αὐτοῦ εἶναι, λέγει, τα, ταν, (τείνω, τάννυμαι, κτλπ. (Κυπρ.). Κατ' ἐμὲ, τὸ ταυρῶ, εἶναι λέξις παραγομένη πιθανώτατα, ἐκ τοῦ ταῦρος, σημαίνουσα· σύρω ὡς ταῦρος, ὡς παράγεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ταῦρος, καὶ τὰ ἀρχαῖα ταυράω—ῶ, καὶ ταυρηδὸν, καὶ ἄλλα πολλά· ὡς εἰσέτι λέγεται ἐν Κύπρῳ καὶ εἰς ἄλλα μέρη, ταυρῶ καὶ τραβῶ· καὶ ὡς λέγεται κοινῶς τὸ σύνθετον ἀποταυρίζομαι. (Ἀτ. Τ. Β'. Σελ. 355—356 καὶ 202.

Τρί· χυλόπιττα παρ' ἡμῖν κλπ. (Κυπρ.). Ἴσως εἶναι τὸ παρὰ Ῥοδίοις ἐξ ἀλεύρου χειλοειδὲς μαγείρευμα, ὅπερ λέγεται· τριφτά.

Τρυτσὶὰ, ἡ ὑποστάθμη τοῦ γλεύκους (Κυπρ.). Ἐν Ῥόδῳ λέγεται· μάνα τοῦ κρασίου· οὐχὶ δὲ τοῦ μούστου. Ἐν Λέρῳ τοῦτο λέγεται τρυγία, ἀλλὰ προφέρεται, ὡς καὶ ἄλλαι πολλαὶ λέξεις δωρικώτερον, τυρχιά.

§ Ὑ.

(Ὑ)ποδοχεῖον, τὸ ὑπολήνιον (Κυπρ.) Παρὰ Ῥοδίοις ἁπλῶς δοχεῖον· τὸ δὲ παρ' ἄλλοις πατητήρι(ον), ἐν Ῥόδῳ λέγεται ληνὸς (ὁ), ὅπου πατοῦνται τὰ σταφύλια. Λέγομεν δὲ μανολεξεὶ ληνὰ (τὰ) ἀμφότερα: τόν τε ληνὸν καὶ τὸ δοχεῖον. Ὁ δὲ οἶνος (γλεῦκος), ὁ χυνόμενος πρὶν πατηθῶσι τὰ σταφύλια, λέγεται ἀπάτης, ἀρχ. πρόχυμα, πρότροπος· πάτος δὲ λέγεται ἡ πρᾶξις: οἷον· αὔριον ἔχομεν πάτον· ἤγουν αὔριον θέλομεν πατεῖ σταφύλια.

(Ὑ)ποκοιλίτης· ὑπογάστριον ἀρχ. ζώνη φορτηγῶν ζώων (Κυπρ.). Παρὰ Ῥοδίοις λέγεται (ὑ)ποκατεινή. Συνήθως δὲ λέγεται (ὑ)ποκοίλιον· ἐπὶ ἀνθρώπων τὸ ἀρχ. ὑπογάστριον, καὶ προκοίλιον, τὸ ἀρχ. προγάστριον, καὶ προκοίλην τὸν προγάστορα.

(Ὑ)στέρα· (ἡ) μήτρα καὶ ὑστέρα ἀρχ. (Κυπρ.) παρὰ Ῥοδίοις οἱ μετὰ τὴν γένναν πόνοι τῆς λεχοῦς λέγονται ὑστερόπονα (τὰ), δηλ. μητρόπονοι, ἀλλ' ἴσως λέγονται ὑστερόπονα, διότι συμβαίνουσιν ὕστερον ἀπὸ τὴν γένναν, ὡς λέγονται προπόνια (τὰ) ἡμέρας τινὰς πρὶν τῆς γέννας συμβαίνοντα κοιλιοπονήματα.

§ Φ.

Φανός· καλὴ ὑποδεξίωσις (Κυπρ.) Παρὰ δὲ Ῥοδίοις ἐκτὸς τοῦ κοινοῦ φανὸς λάμπα, σημαίνει ἔτι καλὴν παρουσίαν, λαμπρὸν παρουσιαστικόν· οἷον ὁ φανός του εἶναι εὐγενικὸς κτλ.

Φνύδιν ἢ Βνύδιν ἔσκυψα, καὶ 'σὰν ἐσηκώννουμουν ἐκοράκισε τὸ φνύδιν μου (Κυπρ.) Τοῦτο τὸ πάθημα ἐν Ῥόδῳ λέγεται αἰφνιδιάσθηκα, ἐκ τοῦ αἴφνης, αἰφνίδιον, ἔπαθα αἰφνίδιον κακὸν, αἰφνιδιάσθηκα, καὶ τώρα δὲν ἐμπορῶ νὰ σηκωθῶ. Πρέπει λοιπὸν νὰ γράφηται διὰ τοῦ ι, οἷον φνίδι. Λέγεται συνήθως καὶ τοιαύτη κατάρα, οἷον αἰφνίδιον κακὸν νὰ τὸν εὕρῃ· ἐν Ἀμοργῷ λέγεται συχνότατα οὕτω· Ἄσχιστον κακὸν κ' αἰφνίδιον νὰ τὸν εὕρῃ καὶ νὰ τὸν τρι(γ)υρίσῃ, (ἄσχιστον=αἴσχιστον.) Τὸ δὲ ἐκοράκισεν, ἐν Ῥόδῳ λέγεται ἐκουνάρισε, δηλαδὴ ἀπετέλεσε κρότον τινὰ οἷος γίνεται ὅταν θραύωνται τὰ κουνάρια· ἴσως εἶναι ὀρθότερον νὰ λέγεται ἔκριξε ἐκ τοῦ κρίζω-τῷ τρίζω.

Φορτίο· ὁ φόρος· τὸ πραγματικὸν φορτίον τῆς ἀνθρωπότητος (Κυπρ) Τούτου ἕνεκα ἐν Ῥόδῳ παρὰ τοῖς χωρικοῖς λέγεται τὸ φορτίον τοῦτο βάσανα (τά).

Φραχνιάζω· βραχνιάζω, ἡμάτ. Γίνεται δ' ἐκ τοῦ φράγνυμι ἢ φράσσω (Κυπρ.) Ἀληθέστερον νομίζω ἐκ τοῦ βραγχιάω, ἀρχ. βραχνιάζω τροπῇ τοῦ β εἰς φ.

Φτερακίζει· πτερυγίζει, κτυπᾷ τὰ πτεράτου (Κυπρ.) Ἐν Ῥόδῳ λέγεται ξεφτουρουχιάζει, ἐκ τοῦ ἐκπτερυγίζω ἀρχ. τροπῇ συνήθει τοῦ π εἰς φ, τοῦ υ εἰς ου καὶ τοῦ γ εἰς χ· ἤγουν προσπαθῶ νὰ περάσω, λέγεται καὶ παροιμ. «Κάμνω κάμνω νὰ πετάσω καὶ φτερὰ δὲν (ὑ)ποτάσσω,» τουτέστι δὲν ἔχω.

§ Χ.

Χαμουλέος ἢ χαμωλέος· οὗτος καὶ Δακκανομούττας ἔτι καλεῖται κτλ. (Κυπρ.) Ἴδ. Δακκαννομούττας.

Χαρτώννω· μνηστεύω ἀρχ. ἀῤῥαβωνίζω ἡμέτ. . . Μὴ γίνεται ἐκ τοῦ χαρτίου, ἤτοι τοῦ προικοσυμφώνου, ὅπερ πρὸ τῆς ἀῤῥαβῶνος κάμνομεν; (Κυπρ.) Νομίζω ὅτι τὸ χαρτόνομα, σημαίνει τὸ μνηστεύομαι, διότι γίνεται ἡ ἱερουργία αὕτη δι' ἀναγνώσεως ἱερῶν βιβλίων· χάρτης=βιβλίον, σύγγραμμα.

Χρίω· ἀλείφω, ἀρχ. χρίω (Κυπρ.) Ἐν δὲ Ῥόδῳ λέγομεν σύγχριστον τὸν πανταχόθεν καὶ ὅλως διόπασσαλειμμένον ἀπὸ πολλὰς καὶ ἄλλας ἀκαθαρσίας.

Χωστόν· παιγνίου εἶδος, ἡ κρυπτίνδα ἀρχ. (Κυπ.) Παρὰ Ῥοδίοις λέγεται κρυπτὸς (χυδ. κρυφτός.) Εἶναι δὲ δύο εἰδῶν, ὁ μὲν εἷς λέγεται κρυπτὸς καθιστὸς, ὁ δὲ ἕτερος κρυπτὸς 'ποκυνηγητὸς, ἴσως τὸ ἀρχ. ἀποδιδρασκίνδα καὶ δραπετίνδα.

Ἐκ τῶν ξενικῶν λέξεων.

»Ἀγᾶς, τουρκ. κύριος ἐπὶ στρατιωτικῶν (Κυπρ.) Μήπως εἶναι ἐκ τοῦ ἀρχ. Ἑλλην. ἀγὸς, τοῦ σημαίνοντος τὰ αὐτὰ, οἷα καὶ ὁ ἀγᾶς;

»Κόντρα, (ἐκ τοῦ ἰταλ. contra ἐναντίον, πλαστὴν (Κυπρ.) Εἶναι νομίζω ἑλληνικὴ λέξις ἐκ τοῦ ἑλλην. χόνδρα καὶ χόνδρος, ἐξ οὗ καὶ ῥῆμα χονδριάζω (—κοντριάζει) χονδριάω ἑλλην. . . Ἀτ. Τ. Δ'—Β', σελ. 686—688.

»Μαράζιν, τουρκ. νόσος, λύπη (Κυπρ.) Νομίζω ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔλαβον τὴν λέξιν ταύτην ὡς καὶ ἄλλας πολλὰς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας· οἷον ἐκ τοῦ μαρασμός· Ἴδ. μαρανίσκω, μαραντζιάζω. (Ἀτ. Τ. Ε'—Α', σελ. 187—188.

»Παττήχα ἢ παττίχα Ἰταλ. ὑδροπέπων (Κυπρ.) Ἡ λέξις αὕτη, νομίζω, εἶναι ἀραβική·

»Στοτσιάζω, στιβάζω ταὐτὸν τῷ Κυπρίῳ σπιλάζω, ἤγουν βάλλει καὶ τὸ ἰσάκιν του, καὶ οὕλον γρουσὸν σπιλάζει (Κυπρ.) Νομίζω ὅτι ἐγένετο ἐκ τοῦ εἰ/σοδιάζω.

»Ταάριν, τουρκ. ταγὰρ δισάκκιον ὁ μονὸς σάκκος (Κυπρ.) Ἐκ τοῦ τάσσω ἡ ταγὴ, ἡ σημαίνουσα πολλὰ, ἐξ ὧν καὶ τὸ ταγήνιον καὶ τὸ ταγάριον ἐξηγούμενον σάκκον διαβάτου περιέχοντα τροφάς. (Ἀτ. Τόμ. Δ'—Β', σελ. 587.)

Π. ΒΕΝΕΤΟΚΛΗΣ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΙ.

Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βελεγράδων καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας, νῦν πρῶτον συνταχθεῖσα καὶ ἰδίοις ἀναλώμασι τύποις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μητροπολ. Βελεγράδων Ἀνθίμου Δ. Ἀλεξούδη, τοῦ ἐκ Μαδύτων τῆς Θρακικῆς χερσονήσου. Ἐν Κερκύρᾳ, τύποις Ἰωνίας, ἀδελφῶν Κάων 1868.

—

Ἐκ Ναζαρὲτ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι;
ἔρχου καὶ ἴδε. . . . . .

Συνειθίζουσι νὰ λέγωσιν εἰς Κέρκυραν ὅταν ἔρχεται τὸ ἐκ τῆς Ἀλβανίας προερχόμενον Αὐστριακὸν ἀτμόπλοιον, ἐρευνῶντες νὰ μάθωσι τί γίνεται εἰς Ἀλβανίαν. Ἐν Ἀλβανίᾳ ἔνθα ὁ νοητὸς ἥλιος εἰσέτι δὲν ἀνέτειλε, τὰ πνεύματα εὕδουσιν ὕπνον νήδυμον, ἡ ἀνθρωπότης εὑρίσκεται ἐν τῇ νηπιώδει καταστάσει αὐτῆς καὶ ὁ πολιτισμὸς εἰς τὰ σπάργανα. Ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ σοφοῦ Ἐλευθερίου καὶ τοῦ Σκεντέρμπεη ἐν ᾗ ἡ ἐλευθερία, ἡ θρησκεία καὶ ὁ πολιτισμὸς ὁμοῦ συνετάφησαν πεσόντες μετὰ πολλοὺς αἱματηροὺς ἀγῶνας, ἐκεῖ ἀνέτειλεν ἤδη ἓν ἄστρον φαεινόν. Ὁ ἀστὴρ οὗτος ἔωθεν προελθὼν ὑπό τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ κατακτητοῦ κυριάρχου προχειρισθεὶς εἰς τὴν λυχνίαν τῆς ἑαυτοῦ φωτοφόρου καθέδρας ἵνα ἐξαστράπτῃ φωτισμὸν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ κυβερνᾷ πνευματικῶς τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ λογικὸν ποίμνιον, ἐκπολιτίζει δὲ συγχρόνως καὶ ἀναπτύσσει αὐτὸ διανοητικῶς συμφώνως τῷ πνεύματι τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ αἰῶνος τῶν φώτων καὶ τῆς παιδείας καὶ τῇ ἐφέσει τοῦ ἀγαθοῦ τούτου λαοῦ.

Λύχνος καιόμενος ὁ Ἱεράρχης οὗτος καὶ φωτίζων ἀπαύστως τὴν χώραν τῆς περιφερείας του, ἠθέλησε

καὶ τοῖς σοφοῖς νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὀφειλὴν (α), διὸ καὶ συνέταξε τὸ πολλοῦ λόγου ἄξιον προμνημονευθὲν βιβλίον διαιρέσας αὐτὸ εἰς δέκα πέντε κεφάλαια. Ἐν ὅλοις ταῖς δέκα τρισὶ κεφαλαίοις περὶ τῆς ἐπαρχίας πραγματευόμενον ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς, ἐξ ὧν δύναταί τις νὰ φωτισθῇ περὶ πολλῶν ἀντικειμένων ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν, ἐθνολογικῶν, ὁδοιπορικῶν καὶ λοιπῶν περὶ ὧν ἀδύνατον νὰ σπουδάσῃ τις περὶ χώρας ἐν ᾗ οὔτε περιηγήσεις δύναταί τις νὰ κάμῃ οὔτε καταμετρήσεις ἐλευθέρας πρὸς μελέτην τοῦ τόπου καὶ ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας εἴτε πρὸς σχηματισμὸν γεωγραφικοῦ πίνακος εἴτε σύγγραμμα ἱστορίας ἢ γεωγραφίας ἢ ἄλλου τινὸς οἱουδήποτε σοφοῦ ἔργου.

Τὸ βιβλίον τοῦτο ἅμα ἰδόντες ἐχάρημεν καὶ συνεχάρημεν ἀπὸ καρδίας τὸν σοφὸν συντάκτην του, εὐχόμενοι ἵνα καὶ ἄλλοι ἀρχιερεῖς μητροπολῖται μιμηθῶσι τὴν φιλοτιμίαν καὶ φιλοπατρίαν του καὶ ἄλλα τοιαῦτα βιβλία ὡς ἄστρα ἀνατείλωσιν ἐκ τῆς χώρας ταύτης εἰς τὸν διανοητικὸν ὁρίζοντα τοῦ περφωτισμένου κόσμου. Ἠδύνατο ἡ ὕλη αὕτη νὰ διαιρεθῇ καὶ κατ' ἄλλον ἁπλούστερον καὶ φυσικώτερον τρόπον εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ πρῶτον νὰ περιγράφῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν εἰς ἐπισκοπὰς καὶ ἐνορίας χωρία καὶ κώμας ἀριθμουμένων καὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν ἐκ ψυχᾶς χριστ. καὶ ὀθωμ. τῶν τε χωρίων καὶ τῶν πόλεων, αἱ ἀποστάσεις ἀπ' ἀλλήλων εἰς ὥρας καὶ λεπτά, τὰ ὁποῖα ὁ Ἱεράρχης περιερχόμενος κατὰ περιοδείαν τὴν ἐπαρχίαν δύναται παντὸς ἄλλου κάλλιον νὰ γνωρίζῃ· ἑπομένως τήν τε ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ἐν αὐτοῖς τοῖς ἰδίοις κεφαλαίοις ἠδύνατο νὰ συμπεριλάβῃ καὶ πᾶν τὸ ἀφορῶν τὰς ἐπισκοπὰς καὶ ἐνορίας ἐκκλησιαστικῶς καὶ πολιτικῶς. Τὸ δὲ β'. τὴν πολιτικὴν διαίρεσιν τῶν πόλεων καὶ χωρῶν τῶν διοικήσεων καὶ ὑποδιοικήσεων καὶ λοιπῶν ἀρχῶν ἔν τε τοῖς παραλίοις καὶ τοῖς μεσογείοις πόλεσι καὶ χωρίοις καὶ τὸν πληθυσμὸν ὅλων τῶν θρησκειῶν κατὰ πόλιν καὶ χώραν. Ἀλλὰ καὶ ὅπως ἔχει τανῦν ἡ διαίρεσις τοῦ βιβλίου οὐδὲν ἔχει τὸ δυνάμενον νὰ σκοτίσῃ ἢ συγχύσῃ τὸν ἀναγνώστην. Τὸ κατ' ἐμὲ ἡ μόνη ἔλλειψις τὴν ὁποίαν αἰσθάνομαι εἶναι ἡ καταγραφὴ τῶν ἐπισήμων οἰκογενειῶν τοῦ τόπου ὀθωμανῶν καὶ χριστιανῶν ὡς πολὺ μ' εὐχαρίστησεν ἡ γνῶσις τῆς οἰκογενείας τοῦ Μαχμούτμπεγι Βλιῶρα, καταγομένης ἐκ τοῦ Σινὰν Πασᾶ τοῦ ἱστορικοῦ. Ἐπίσης καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου τῶν κατοίκων ὅλων τῶν θρησκειῶν· αἱ κλίσεις των, τὰ πάθη των, αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ προτερήματα· καὶ ταῦτα ἠδύνατο νὰ περιγράψῃ ἀκριβέστερον παντὸς ἄλλου ὁ σοφὸς Μητροπολίτης.

Τὸ ιδ'. κεφ. τοῦ α'. μέρους ἀφιερῶν εἰς τὴν Μητρόπολιν Δυῤῥαχίου, ὁμιλεῖ ἀρκετὰ καὶ περὶ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ὡς καὶ περὶ τῆς ἐπαρχίας Βελεγράδων ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν, ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἔποψιν· καλὸν ἤθελεν εἶσθε ἂν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ οὕτω συνοπτικῶς καὶ περὶ Κορυτσᾶς καὶ ἄλλων γειτνιαζουσῶν μητροπόλεων, ἀφοῦ οἱ οἰκεῖοι Μητροπολῖται σιγῶσι.

Τὸ ιε'. καὶ τελευταῖον κεφάλαιον διαιρεῖ εἰς πέντε μέρη καὶ τὸ α'. περὶ σχολείων διαπραγματευόμενον καὶ τῆς διανοητικῆς καταστάσεως τοῦ τόπου, εἰ καὶ μᾶς ἐλύπησεν ἀρκούντως, διότι τὰ φῶτα εἶναι ἀραιὰ καὶ σπάνια, μᾶς εὐχαρίστησεν ὅμως ἡ ἐπιμέλεια τοῦ Ἱεράρχου καταγινομένου νὰ συστήσῃ μέγα κεντρικὸν σχολεῖον τῶν γλωσσῶν ἐν εἴδῃ γυμνασίου εἰς τὴν ἕδραν του ἵνα ἐξ αὐτοῦ ἀρυόμενος φωτοδότας ἄνδρας δυνηθῇ νὰ συμπυκνώσῃ τὰς λυχνίας καὶ δαδουχίας πρὸς διάλυσιν τῆς σκοτεινῆς ἀχλύος. Ὁμολογοῦμεν ὅτι μέτρον πατριωτικώτερον δὲν ἠδύνατο νὰ στοχασθῇ τις πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ λογικοῦ ποιμνίου του. Τὸ β'. μέρος περὶ τῶν προϊόντων τῆς ἐπαρχίας πραγματευόμενον. Τὸ γ'. περὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς κινήσεως αὐτοῦ. Τὸ δ'. περὶ τοῦ κλίματος κλπ. Τὸ ε. περὶ πληθυσμοῦ τῶν κατοίκων τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἐθίμων αὐτῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ προσθέτει εἰς ἐπίμετρον καὶ ὁδοιπορικὸν πίνακα κέντρον ἔχοντα τὸ Βεράτιον καὶ περιφέρειαν μέχρι Αὐλῶνος, Ἀργυροκάστρου, Ἰωαννίνων, Κορυτσᾶς, Πελαγονίας, Καβαΐας, Τυραίνας καὶ Δυῤῥαχίου, σχηματίζον τρόπον τινὰ ἡμικύκλιον ἀπὸ Αὐλῶνος μέχρι Δυῤῥαχίου μὲ τὰς διαφόρους ἀκτῖνας πρὸς τὸ ἐνδότερον τῆς Ἰλλυρίας καὶ Ἠπείρου καὶ καταλήγει μὲ ὀλιγίστας εἰδήσεις περὶ τῶν πολλῶν τούτων κεφαλαίων μερῶν καὶ τόπων, ἐγκαταλείπων καὶ λέξεις τινὰς ἀνερμηνεύτους διὰ τοὺς μὴ γνωρίζοντας τὴν τουρκικήν.

Ἂς συγχωρήσῃ δὲ ἡμῖν τὸ παράπονον τοῦτο ὁ κλεινὸς Ἱεράρχης τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει μὲ τὸ τοῦ μικροῦ παιδίου τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ θραύσῃ τὰ σκληρὰ κάρυα ἅτινα τῷ χαρίζωσι πρὸς διασκέδασιν, τέρψιν καὶ ἡδονήν του.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 15 Ἰανουαρίου 1870.

Β. Δ. ΖΩΤΟΣ
Ἠπειρώτης.

(α) Σοφοῖς τε καὶ ἀγραμμάτοις ὀφειλέτης εἰμί. Παῦλος.